

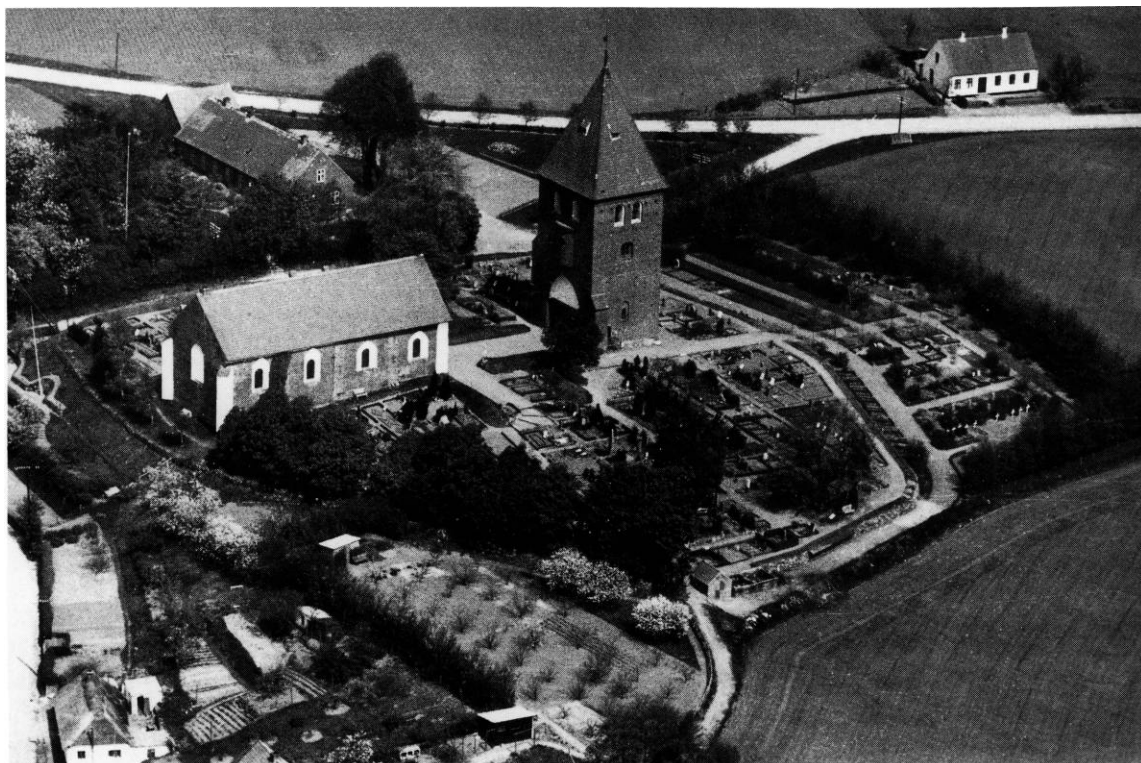

Fig. 1. Kirken og kirkegården set fra sydvest. Mellem kirkebygningen og tårnet anes de jordvolde, hvormed man har angivet de nedrevne bygningsafsnit. Sylvest Jensen fot. o. 1950. Det kgl. Bibliotek. - *The church seen from the south-west.*

RYE KIRKE

TYRSTING HERRED

I hvert fald i slutningen af middelalderen og i tiden frem til første halvdel af 1600-tallet var Rye en betydelig by. Flere forhold lader antage, at den havde købstadrettigheder, omend en sådan status hverken bekræftes af privilegiebrev eller bysegl.¹ Navnlig to omstændigheder har bidraget til bebyggelsens omfang og anseelse. I første række var det beliggenheden ved en af Jyllands ældste hovedfærdselsårer, nær den overgang over Gudenå, hvor Rye mølle har ligget i umindelige tider.²

Den anden væsentlige faktor bag byens vækst var kirkens rolle som valfartshelligdom, knyttet til en nærliggende kilde med undergørende virkning. I na-

bolaget fandtes adskillige andre kilder.³ I tilknytning til valfarter voksede handel og håndværk frem, men det er utvivlsomt først i løbet af 1400'erne, at næringslivet organiseredes med tre årlige markeder, der vistnok afholdtes 1. maj (Valborgdag), 14. september (Korsets ophøjelse) og 23. oktober (S. Sørensen dag).⁴

Det ry, der sprang af de mange helbredelser ved kildens vand, nåede langt uden for sognets grænser og gjorde kirken til en af de mest kendte på den jyske halvø. Det første vidnesbyrd om Rye som valfartssted er fra 1405,⁵ da rigsråd, landsdommer i Nørrejylland, Jens Nielsen Løvenbalk til Avnsbjerg, i dronning Margrethes nærværelse udstedte brev på, som

bod for drab på Jens Jensen Brock til Clausholm, bl.a. at ville sende ni mænd på pilgrimsfærd til hvert sit hellige sted i de tre nordiske riger, heriblandt Rye. Måske sigtes der til denne lokalitet allerede 1368 i et testamente fra Kiel.⁶ Betydningen i den sene middelalder træder frem 1484, da Mourids Nielsen Gyldenstjerne på hjemrejse fra Skåne til sit gods Ågård i Vester Hanherred lagde vejen over Rye og her gav et betragteligt beløb i offerpenge.⁷

Godsgaver er omtalt 1411 og 1514,⁸ og kirken er desuden betænkt i adelige testamenter 1456 og 1495.⁹ En sen efterretning har fastholdt den interessante oplysning, at den Laxmandske familie 1440 stiftede et kapel med alter og vikarie.¹⁰

Kilden, der vælder frem en lille kilometer vest for kirken, forbandt man med *S. Søren* (S. Severin), der i hvert fald i senmiddelalderen og frem til vore dage har givet navn til kirken (jfr. *altre*).

S. Søren havde helbredende kilder andre steder i landet, f.eks. i Holmstrup (DK Holbæk, s. 1789) og i Kippinge på Falster (DK Maribo, s. 1216). I Jylland havde han en konkurrent i Karup, der ligger knap 50 km nordvest for Rye. I følge Resen gav dette sig udtryk i et ordsprog om Vor Frue i Karup og S. Søren i Rye. Reformationstidens satire Per Smed og Adser Bonde skildrer valfartsstedet, hvor »der hænger kløver, jern og krykker, jernbolte, fjedre og andre stykker, håndknuere og halsjern med, det skal jo være et helligt sted«.¹¹

Med reformationen ændredes billedet, omend virkningerne var flere generationer om at slå igennem. Myndighederne forbød og bekæmpede valfarten og al dens væsen. Når fremmede købmænd allerede 1527¹² blev forment adgang til markederne, kan det have været et led i denne bestræbelse, omend landets egne håndværkere og handelsfolk favoriseredes ved forordningen. Byens gunstige beliggenhed i tilknytning til et skovrigt opland kunne selvsagt ikke ændres, hvorfor det trak i langdrag med markedernes afvikling. 1578 beordrede Frederik II to af dem flyttet til Horsens, men tilbagekaldte ordren året efter, »da det vil være bedre og belejliger for indbyggerne deromkring«.¹³ Ved sine gentagne ophold på jagt i Rye havde han personlig føling med udviklingen og forlængede 1583 den fritagelse for kongelige afgifter, han tidligere havde bevilget. Dog anførtes det, at byens tilbagegang skyldtes beboernes »egen forsømmelse«.¹⁴ Senere udstedtes næringsbreve til enkeltpersoner.¹⁵

Det fik afgørende indflydelse, at Frederik II opgav Emborg (jfr. s. 3780) og i stedet valgte Skanderborg som residens i sit midtjyske jagtdistrikt. Bebyggelsen, der voksede frem ved slottet, fik 1583 købstadrettigheder, og i Christian IVs tid flyttedes markerne endeligt til Skanderborg. Til Ryes nedtur bidrog omfattende brande (1613, 1628 og 1660)¹⁰ samt

soldaternes hærgen og plyndringer under de fjendtlige indfald og besættelser under krigen i 1600rne.¹⁶

Valfarten, og hvad deraf fulgte af indtægter, var dog hurtigt taget af. 1554 måtte præstens indkomst øges ved kronens part af tienden fra nabosognet Sønder Vissing, og sidenhen måtte kongen ved forskellige ordninger bedre præstens økonomiske vilkår.¹⁷

I ikke mindre grad medførte byens tilbagegang vanskeligheder for kirkens vedligeholdelse (jfr. bygningshistorie). 1578¹⁸ fik lensmanden besked om at bekoste en reparation, da kirken »ikke selv har råd«; ved ovennævnte fritagelse for kongelige byrder 1583 blev udtrykkeligt undtaget indbyggernes »ægt og arbejde ved istandsættelse i kirken«.

Samme år havde lensmanden fået til opgave at »undersøge kirken, der var meget bygfalden, og siden betale istandsættelsen«, hvilket blev ham indskærpet året efter.¹⁹ Hurtigt begyndte det dog at knibe med den kongelige kasses vilje eller evne til at sørge for den vidtløftige kirkes vedligeholdelse. Allerede år 1600²⁰ greb man til den i perioden gængse udvej²¹ at pålægge eller opfordre andre kirker, »der havde råd«, til at yde bidrag. Fremgangsmåden blev gentaget 1634,²² men slog ikke til. Lensmanden indberettede, at kirken »var ganske brøstfældig, navnlig på de to korskirker. En reparation ville være bekostelig og alligevel udsigtsløs, da kirken ingen penge har«. Kancelliet tiltrådte hans forslag om at nedrive korskirkerne, »da der ingen folk står i dem«, og »kirken dog er mere end stor nok«. Nedbrydningsmaterialerne skulle anvendes dels til reparation af resten af bygningen, dels til ved salg at bedre økonomien.²³ Ikke engang dette drastiske indgreb var tilstrækkeligt, hvorfor kongen 1637²⁴ bl.a. bevilgede tømmer til reparation af tagværker.

En gennemgang af kirkens finansielle forhold i denne periode viser, at kirkeværgerne kun tillod de mest påkrævede istandsættelser og de mest uomgængelige nyanskaffelser. Når det nogle gange lykkedes

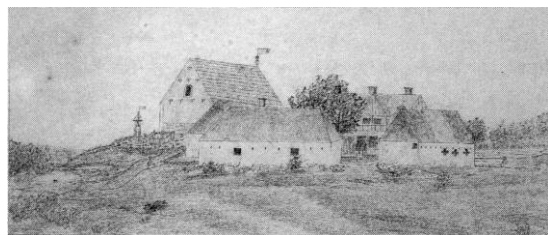

Fig. 2. †Præstegården med kirken i baggrunden, set fra nordøst. Tegning af Peter Hansen 1856 i NM. - *Vicarage, now demolished, seen from the north-east, with the church in the background. Particularly the building on the right may have been medieval.*

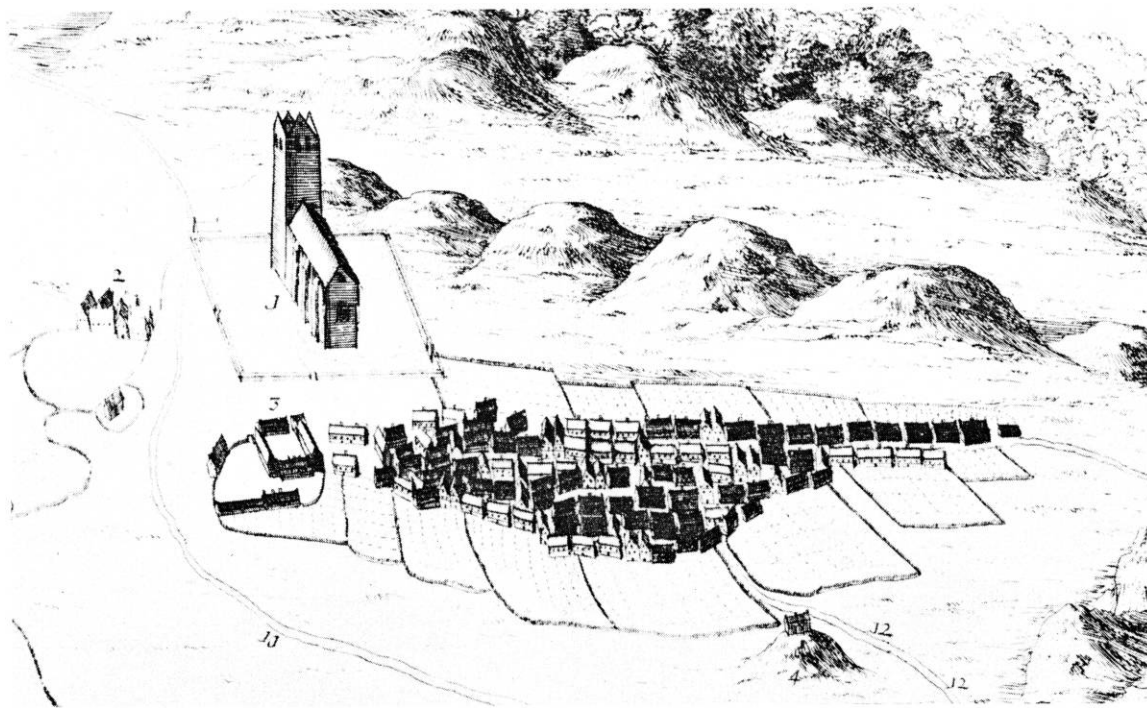

Fig. 3. Rye by set fra vest ved midten af 1660'erne. Efter prospekt til Resens atlas. 1. Kirken. 2. Præstegården. 3. Fogedgården. 10. Vejen til Silkeborg. - View of the village of Rye in the 1660s, cf. fig. 8.

at afslutte et årsregnskab uden underskud, skyldtes det, at kirkens gæld til private blev eftergivet.²⁵

1657-59⁴¹ havde kirken ingen indtægter »formedelst fjendtlig indfald og høje præsur«⁴², og oven på disse »mange og sælsomme militæriske udplyndringer«⁴³ (jfr. s. 3720) indtraf 6. september 1660 den nævnte bybrand, der også ramte kirken. »Den øverste del af tårnet, hvilket står mod øster, og alteret deri, dertilmed tømmer, bjælker og noget af kirken« blev ødelagt. Herefter udgik der kongeligt brev til kirkerne i de nørrejske stifter om at yde bidrag til Rye kirkes istandsættelse (og hjælp til præsten hvis gård også var brændt). Opfordringen blev gentaget 1662.⁴⁴

1690-91 gennemførtes en istandsættelse, men hele situationen må alligevel have forekommet de lokale autoriteter uholdbar. Nogle år efter anmodede stiftsøvrigheden (bisp og amtmand) kancelliet om tilladelse til nedrivning af tårnet og den østre halvdel af skibet. Ansøgningen blev imødekommet 1698,⁴⁵ hvorefter planen sættes i værk, og skibet fik den udstrækning, det har i dag.

Kirkens ejere. 1408 hed det, at »menige almue i Rye havde bolig og gods af Æm kloster,« hvilket atter bevidnes 1486.⁴⁶ På S. Sørensen dag læste og sang munkene i klosterkirken til helgenens ære.⁴⁷ Det er muligt, at Rye kirke i slutningen af middelalderen har været inkorporeret i klosteret.

Med reformationen kom den i kronens besiddelse, hvilket fremgår af de mange kongelige breve om kirkens og præstens forhold. 1712⁴⁸ blev kirken afhændet til den lokale Søren Steffensen (jfr. epitaf og fgravsten), men kun otte år efter bragtes den indføjede tilbagekøbsklausul i anvendelse, og kongen indlemmede kirken i det skanderborgske rytterdistrikt.⁴⁹ På auktionen over distriktets gods og ejendomme 1767⁵⁰ fik Christian Fugl til Oksviggård hammerslag på Rye kirke, men han betalte vist ikke (jfr. Tulstrup, s. 3677). I hvert fald nævnes kort tid efter borgmesteren i Fredericia, kammerråd Heinrich Molrath Richter som ejer, og han solgte 1769 kirken til »de 16 gårdmænd i Rye«⁵¹ (jfr. vindfløj). Sognets beboere nævnes sidenhen som ejer,⁵² indtil kirken 1. juli 1915 overgik til selveje.

Anvendelse af bygningen til *ikke-kirkelige formål* er først og fremmest kendt fra beretningen om hertug Christians (III) valg til konge, der fandt sted i kirken 4. juli 1534 og betød indledningen til lutheranernes endelige overtagelse af magten her i landet.⁵³

Frederik II og hans efterfølger befordrede fremstilling af glas i den skovrige egn, der foruden brændsel kunne levere fint sand, der var særlig egnet til produktionen. I sammenhæng hermed fandt man åbenbart lagerplads i kirken, hvor der under et voldsomt tordenvejr 1606-07⁵⁴ knustes 4000 glas.

Også private kunne finde magasinrum i kirken, idet en jernkræmmer 1617⁴¹ betalte leje for noget tommer, han havde liggende her.

Det er endvidere sandsynligt, at kirken ydede husly til det møde, der afholdtes 19. oktober 1629, da udsendinge fra jyske købstæder samledes i Rye for at færdigredigere en henvendelse til kongen om lettelser og gunstbevisninger som kompensation for tab og tilbagegang under Kejserkrigen.³⁷ - Et overfald i kirken med døden til følge er rapporteret 1617.³⁸

†*Altre*. Udover hovedalteret, hvis (oprindelige) helgen er ukendt, har der i følge indberetningen til Resen³⁹ stået (mindst) to andre. Et af disse tre må have været viet S. Søren, der efterhånden blev kirkens dominerende helgen. Efter tårnets opførelse blev (hoved)alteret utvivlsomt placeret i tårnrummet; i hvert fald stod her et alter, som det fremgår af den ovennævnte beretning om situationen efter branden 1660.

Ved udgravninger (se nedenfor) er i søndre korsarm konstateret levn af et *†alterbord*. Alene bygningsens plan (fig. 7) leder til den antagelse, at der har eksisteret (mindst) tre altre. Omstændighederne udelukker vel ikke, at ovennævnte, Laxmandske stiftelse refererer til et fjerde.

Møntfund. Lejlighedsvis er der i kirken eller på kirkegården fremdraget mønter, hvoraf én ikke har kunnet identificeres; de øvrige er fra 1600rne (NM 6, Gaveprotokol nr. 793 samt F.P. 1981 og 3210).

Kirkebygningen og det nye, store tårn knejser på en bakketop i det stærkt bevægede og afvekslende, sine steder kontrastrige terræn, der i øst og nord kantes af Gudenåens løb fra Mossø over Gudensø, Birksø og Julsø til Silkeborgsøerne; undervejs passerer åen Rye mølle. Nordpå i det skovklædte landskab hæver sig Himmelbjerget, og mod syd danner Salten Langsø og å sognegrænse. På den anden side af Gudenå indbefatter sognet det flade, lavtliggende område, hvor i sin tid Øm kloster stod (s. 3777). Kirken ligger mod nordøst i landsbyen (jfr. fig. 70) og befinder sig centralt i det ret store sogn.

Kirkegården indtager bakkehældet på alle sider af kirken og er 1939 *udvidet* mod øst. På det ældre areal udgøres *hegningen* af stendiger, der navnlig på vestsiden danner støttemur på grund af det kraftige terrænfald; det yngre afsnit kantes af tjørnehæk.

Hegningen nævnes første gang 1610 i anledning af reparation. Blandt de mange omtaler af opsætninger og istandsættelser i begyndelsen af

Begrænsede *udgravninger* af bygningslevn øst for den daværende kirke fandt sted 1910 og var foranlediget af, at forhenværende sognerådsformand Jens Sørensen ønskede at skænke kirken et tårn og havde henvendt sig til distriktets kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann om sagen. Undersøgelsens formål, var »at få klarhed over det gamle tårns beliggenhed og størrelse samt over de øvrige forlængst nedrevne tilbygninger m.m. til kirken«. Udgravningerne, der for Nationalmuseet blev forestået af C. M. Smidt, varede tre dage og gav kun summariske informationer. Man afslørede strækninger af korets og tårnets nordmure, et stykke af korets yngre sydmur samt levn af søndre korsarm. Efter sløjfning af nogle gravsteder og nedtagelse af klokkestablen kunne gravningerne fortsættes det følgende år, dels på kirkens nordside, hvor man konstaterede rester af nordre korsarm, dels inde i koret, hvor man bl.a. stødte på et murforløb, der må opfattes som sydside i den første kirke. Resultatet af denne supplerende indsats kendes kun fra en sammenfattende grundplan, udført på Hack Kampmanns tegnestue og offentliggjort af Bording 1918.⁴⁰

En række spørgsmål, navnlig vedrørende datering af kirkens om- og udbygning, kan ikke besvares på grundlag af det foreliggende materiale. Rækkefølgen af udbygningens enkelte faser lader sig kun skildre med stor usikkerhed og i grove træk.

Enkeltfund omtales s. 3728.

Århundredet bemærkes 1617 udbedring af en strækning »ved kramboderne«. Når bortses fra at der 1672-73 hentydes til et stykke af mursten, har kirkegården i hvert fald siden 1600rne været omgivet af stengærde.⁴¹

Der er tre *indgange*: To i nordsiden til henholdsvis den gamle og den nye afdeling, samt én i syd. I sin nuværende udformning, bestående af jerngitterfløj mellem teglhængte rødstenspiller, er sidstnævnte låge den ældste af indgangene. De to andre, der er hovedadgangsvejene, er også forsynet med rødstenspiller, der 1944 skulle ommures; jerngitterfløjene i den østre er tegnet 1985 af Vinther og Roldsgaard.

En port nævnes tidligst 1616⁴¹ i forbindelse med reparation af lås. Øjensynlig var der i ældre tid en indgang i nord og en i syd, svarende til to af de eksisterende. Det er usikkert, om der i 1600rne var murede portaler, som det synes at fremgå af fig. 8; det lader sig heller ikke afgøre, om begge bestod af kombineret port og låge. Søndre indgang lå byen nærmest, mens nordre

Fig. 4. Rester af søndre korsarm under udgravning (s. 3720), set fra nordøst. C. M. Smidt fot. 1910. - *Remains of the south transept, seen from the north-east.*

vendte mod præstegården og den daværende vej til Silkeborg, som i vore dage på strækningen langs kirkegården hedder Kirkebakken. 1629-79 nævnes *†riste*.⁴¹ I hvert fald i nord fandtes i slutningen af 1600rne port og fodgængerlåde, der blev fornyet 1702-03.⁴² En port og dens »tække« blev repareret af tømreren 1743-44.⁴³ 1832⁴⁴ bemærkede synet, at det ved »indgangen anbragte stillads med stakitter ved nordre side bør kasseres og i stedet anbringes nye stakitporte«.

Den ældste af de eksisterende *bygninger på kirkegården* er et lille, teglhængt rødstenshus ved søndre indgang; det er opført 1945 til graverens redskaber, der en tid efter 1888³⁴ stod i »klokkehuset«. Inden for den østre indgang i nordsiden er 1969, efter tegning af Vinther og Roldsgaard, rejst en toiletbygning, der udvidedes 1975, og ti år senere indrettedes med kontor. Samtidig opførtes uden for det østre hegn en teglhængt rødstensbygning til maskiner og redskaber.

En halv snes år før *†tårnets* nedrivning (s. 3735) ophængtes klokken (s. 3756) muligvis i *†»klokkeværk«*, som synet 1715⁴¹ konstaterede var bragt i orden af den nye kirkeejer. Det kan være identisk med det »lille træværk på kirkens vestende«, hvori klokken hang 1719.⁴⁷ I 1730rne⁴⁶ bekymrede man sig for det »skrøbelige klokkeværk«, hvorefter tømreren, der 1743-44 istandsatte porten, også tog sig af »klokkehuset«. 1808 nævnes klokken i træstillads på kirkegården. Ved opførelsen af det nuværende tårn (s. 3731) fjernedes den *†klokkestabel*,⁴⁵ der tidligst kendes 1855 (fig. 54) og 1865⁴⁸ skulle males.

Kirkegårdens mest markante *træer* er store kastanier i vest; på det nye afsnit er der nogle elme og navnlig birk; i øvrigt enkelte kastanier og aske.

Kirkens forsvundne afsnit er markeret med græsklædte jordvolde (jfr. fig. 1).

BYGNING

Som kirken står i dag er den blot en torso. Af den store bygning, som var resultatet af middelalderens om- og udbygninger, er kun bevaret fire fag af skibet. Våbenhuset på nordsiden er opført 1870 som afløser for et fra 1720. I aksen øst for skibet er der 1912 på det sted, hvor det middelalderlige tårn stod, rejst et nyt, hvis afstand fra skibet angiver kirkens længde, før man i 1600rne, over to omgange, nedrev dens østafsnit. Orienteringen afviger ubetydeligt mod nord.

Den oprindelige kirke synes, at dømme efter de sparsomme levn der dels er konstateret ved udgravning, dels som genanvendte kvadre indgår i den stående bygning, at have været en almindelig landkirke, formentlig ret stor, men uden særlige arkitektoniske træk. I etaper, hvis rækkefølge og datering ikke kan fastslås, men som overvejende må henføres til 1400rne og tiden frem til reformationen, er denne kirke blevet omdannet til et langhus og udvidet med et betragteligt tværskib. Hver korsarm har haft en polygonal udformning mod øst. Ved korsarmenes opførelse forsvandt tilsyneladende to ældre udbygninger, en på hver side af langhuset. Et stort $\dagger$ tårn ved kirkens østgavl, hvis tårnrum som altersted har stået i direkte sammenhæng med koret, har antagelig været den yngste, middelalderlige tilføjelse. I kirkens endelige skikkelse, har de rumafsnit, hvor kortjenesten udspillede sig, indtaget godt halvdelen af det samlede gulvareal.

MIDDELALDERLIG BYGNINGS-
HISTORIE

Den *oprindelige* $\dagger$ stenkirke, der antagelig skal henføres til engang i 1100rne og næppe har adskilt sig væsentligt fra egnens øvrige fra samme periode, ændredes gennemgribende ved ombygninger og gik derefter til grunde ved nedrivningerne i 1600rne (s. 3734). Den kan formentlig identificeres med de sparsomme levn af to parallelle, knap en meter svære mure (fig. 7, A og B, jfr. fig. 9, 1), som de ovennævnte udgravninger afslørede øst for den eksisterende kirke. Afstanden mellem murene var 5,8 m, hvilket tyder på, at de udgør en rest af et kor, hvis størrelse har ligget over gennemsnittet. På en syld af marksten var i nord bevaret murværk, der fortrinsvis bestod af al, mens kernen udgjordes af en blanding af dette materiale og rå kamp. At dømme efter de blokke, der er genanvendt i den eksisterende bygnings to østre fag, har kirken været

udstyret med skråkantsokkel, udført dels af granit, dels af al. Nogle blokke, hvis skråkant er otte cm høj, har sprunget ikke mindre end 10 cm frem (jfr. s. 3729). Andre har en knap ni cm høj skråkant med udtalt hulning⁴⁹ (pilhøjde ca. én cm) (s. 3806, fig. 32, 1 og 2).

Korets udvendige længde synes at have været omkring otte meter, idet østgavlen måske kan spores nær tårnets vestside. Skibets længde angives ingen steder (jfr. nedenfor).

Det kan ikke udelukkes, at der iværksattes forskellige arbejder i kirken, f.eks. at koret blev overhvalvet, før man gik i gang med 2. *byggefase*, der ved langmurenes udflytning bestod i en tværudvidelse (fig. 7, C, jfr. fig. 9, 2), hvorved korets bredde omtrent kom til at svare til det eksisterende (men yngre) skib. Grundplanen viser, at det oprindelige kors akse afviger lidt fra skibets, hvilket kan hænge sammen med, at korets sydmur flyttedes længere ud end den nordre. Ved ombygningen omdannedes kirken til et *langhus*, hvis østgavl formentlig lå samme sted som forgængerens. Omstændighederne (jfr. bl.a. s. 3728) godtgør, dels at $\dagger$ langhuskoret var opført af munkesten og genanvendte materialer fra det ældre kor, dels at det var udstyret med $\dagger$ hvælv.

Imidlertid har man i sidste halvdel af 1400rne (s. 3729) taget fat på endnu en udbygning, 3. *byggefase*, der bestod i en fornyelse af skibet. Tilsyneladende har det i første omgang drejet sig om tre fag (jfr. fig. 9, 3), hvoraf de to er bevaret og udgør den eksisterende kirkes østre halvdel. Måske svarede de tre fag til længden af det oprindelige skib,⁵⁰ men under arbejdet har man forudset en videre udbygning vestover. Denne omstændighed ligesom de bevarede fag beskrives nedenfor.

Når skibets vestforlængelse blev sat i bero, kan det hænge sammen med, at man gik i gang med en helt anderledes spektakulær udbygning af kirken, 4. *byggefase*, der tilføjede to korsarme (fig. 7, D og E, jfr. fig. 9, 3). Det ambitiøse projekt, som har forudsat en virkelig god økonomi, omdannede kirken fra et temmelig ordinært langhus til den mere usædvanlige korsform. Korsskæringsfagets relativt ringe udstrækning i

Fig. 5. Kirken set fra syd. KdeFL fot. 1992. - *The church seen from the south.*

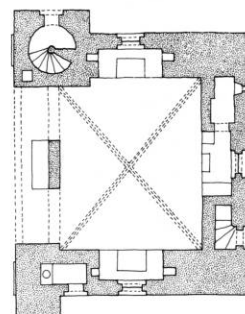
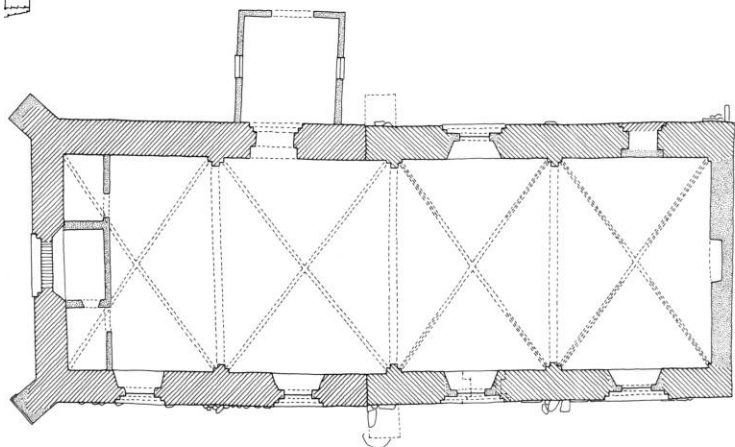
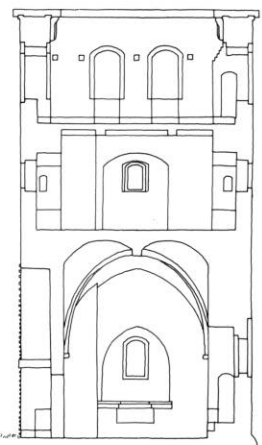
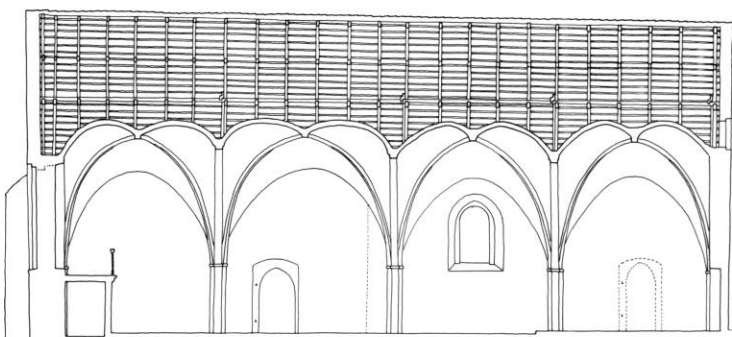
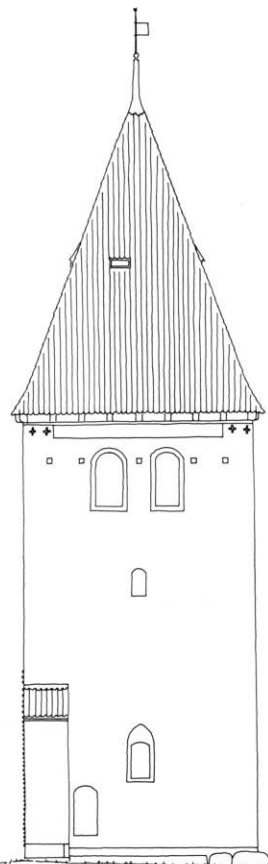
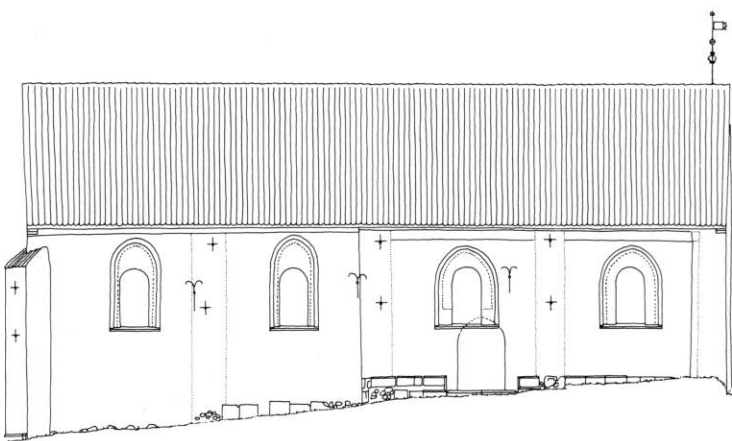
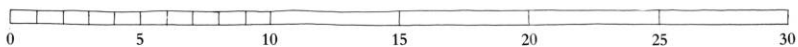
kirkens længderetning vidner om, at korsarmene ikke var forudset ved opførelsen af det nye skib. Ved tilføjelsen af de to sidekapeller indtog man nemlig skibets østre fag, hvilket funktionelt må have været ensbetydende med en udvidelse af kirkens højkor.

De to *†korsarme*, der var opført af munkesten, har været symmetrisk ens om kirkens akse og har således udgjort et regulært tværskib. Hver korsarm har bestået af ét rektangulært fag (indvendig godt 5 x 10 m), hvis længste udstrækning gik på tværs af kirkens midtlinie. På østsiden udvidede hvert rum sig med et trapezformet afsnit, hvori stod et *†alter* (jfr. s. 3720); det i syd synes at have været bemærkelsesværdigt stort. Det polygonale alterafsnit har ved en bred åbning dannet et rumligt hele med det rektangulære fag, hvilket har gjort hver korsarm til et helstøbt sidekor. Alle hjørner på begge bygninger har haft udvendige *†støttepiller*, hvilket

sammen med løsfund af ribbesten (s. 3728) godtgør, at de to »korskirker« (jfr. s. 3718) er blevet forsynet med *†hvælv*.

Hvad det ydre angår, kan de to sidekor antages at have haft tagfoden i samme niveau som skibet. Må vi end savne viden om gavlenes disposition, vinduernes antal og udformning og en række enkeltheder,⁵¹ godtgør alene grundplanen, at de markante alterhuse med alle de frempringende hjørnepiller har forlenet kirkens østside med et præg af rigdom og festivitas. Allerede på stor afstand har bygningens ydre signaleret en usædvanlig institution.

Det kan ikke udelukkes, at den kløverbladsfrise, hvoraf der sidder rester på den bevarede bygning (s. 3729), har løbet videre på korsarmene. Desuden ville man gerne forestille sig, at facaderne har været oplivet ved mønstermurværk med glaserede sten. I hvert fald er formsten fra frisen og en sortglaseret løber fremdra-

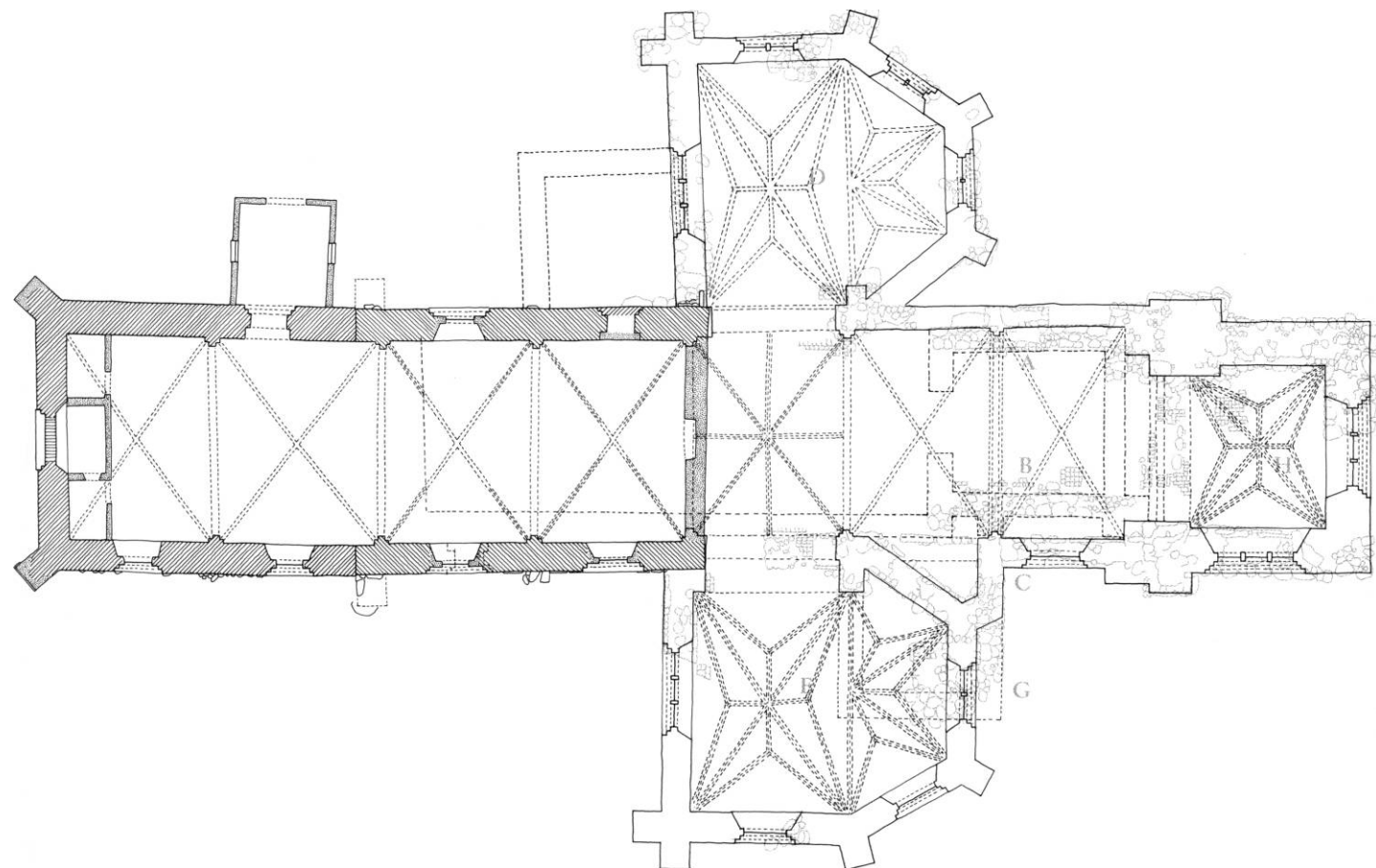

Fig. 7. Kirken og de udgravede partier af østafsnittene, efter C. M. Smidt og Hack Kampmanns tegnestue 1910-11, samt rekonstruktionsforsøg, 1:300. Tegnet af KdeFL 1992. - *The nave and a reconstruction of the demolished parts of the church, cf fig. 9.*

Fig. 6. (På modstående side). Opstalt, snit og plan 1:300. Tegnet 1992 af KdeFL på grundlag af opmålinger ved Hack Kampmanns tegnestue 1910-11 og P.Gadegaard, C.C.Hansen, L.Hansson, I.M.Jensen og K.Madsen, Arkitektskolen i Århus 1984 samt projekt til tårn ved Hack Kampmann 1911 (jfr. s. 3731). - *Elevation of the south side, section and plan of the present building.*

get ved udgravningerne 1910.⁵² Ved sådanne dekorative virkemidler kan de to korpolygoner have været fremhævet som kostbare skrin⁵³.

Sammenholdt med spor i den eksisterende kirkes murværk antyder de sparsomme rester, der afdækkedes ved de ovennævnte udgravninger, at kirken forud for 3. og 4. byggefase havde (mindst) to $\dagger$ udbygninger, en på hver langside (jfr. fig. 9, 2).

Grundlaget for formodningen om en $\dagger$ tilbygning i syd er de levn af en tværgående mur, som

er konstateret midt for korfacaden (fig. 7, G). Her er tilsyneladende ikke tale om blot en kraftig støttepille, men om en ca. 110 cm bred mur af teglsten, der kunne følges omkring seks meter sydpå, i hvilken afstand fra koret markstensfunderingen var fjernet (jfr. fig. 4). Muren synes at have været noget længere, og udbygningens sydside røber sig måske i søndre del af den fremdragne fundering under den senere korsarms alter. Ved korsarmens opførelse blev udbygningen åbenbart overflødig og fjernet,

bortset fra strækningen nærmest koret, hvor muren, der udgjorde udbygningens østside, ser ud til at være blevet sammenbygget med korsarmspolygonens nærmeste, udvendige støt-tepille. Et yderligere indicium for udbygningens eksistens udgør en spinkel mur i korets side, hvormed man efter korsarmens tilføjelse har lukket den brede åbning, der havde sat tilbygningen i forbindelse med kirkens indre. I denne lukkemur har man rimeligvis anbragt en dør for at kunne udnytte det lille, trekantede rum til forefaldende formål (jfr. s. 3771, note 64).

Allerede Uldall bemærker, at der nok har eksisteret en *nordre fudbygning*, og det samme antages af C. M. Smidt, der nord for den nuværende kirkes østligste fag bl.a. udgravede partier af en stenbro. Tillige iagttager man i samme fags nordmur en (tilmuret) døråbning, der på facaden tegner sig med et spidsbuget halvstensstik (fig. 11, jfr. s. 3730). Over dette dørsted spænder et spidsbuget stik ud over hele fagets bredde og vidner antagelig om *thvælvet* i en tilbygning,

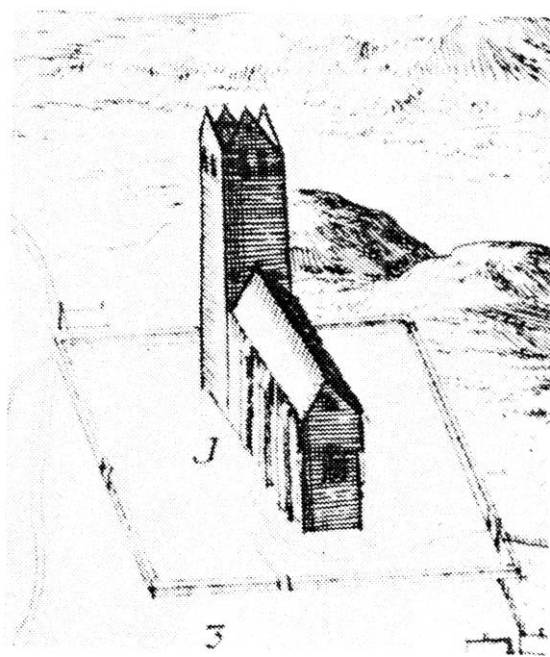

Fig. 8. Udsnit af Resens prospekt af Rye, kirken set fra vest omkring 1665. - *View of Rye with the church seen from the west, c. 1665. Drawn after the demolition of the transept (1638-39), and after the spire of the tower was destroyed by fire (1660). Cf. fig. 3.*

der stod her, før skibet fik sin nuværende form, men blev sløjfet ved korsarmens opførelse. Når nordre korsarms vestmur synes at stå lidt skævt på kirkens hovedakse, skyldes det måske en (delvis) genanvendelse af udbygningens østmur.

De to *†*tilbygninger synes således at være blevet revet ned i forbindelse med tværskibets opførelse, og det bliver da en nærliggende formodning, at ønsket om at regulere og monumentalisere en given tilstand har været en medvirkende drivkraft bag kirkens 4. byggefase. Den ene af udbygningerne, måske den søndre, kan tænkes at være identisk med den s. 3718 nævnte Laxmandske stiftelse fra 1440.

Det er ovenfor formodet, at opførelsen af korsarmene var årsag til, at skibets fornyelse blev bragt til en midlertidig standsning. Der foreligger dog ikke konkret belæg for en sådan antagelse, kun står det fast, at (det stadig eksisterende) skibs to vestre fag, der vel er rejst omkring år 1500, udgør en selvstændig 5. byggefase i kirkens bygningshistorie. Ved en række enkeltheder adskiller skibets to afsnit sig fra hinanden, hvilket fremgår af beskrivelsen nedenfor.

Den sidste og yngste komponent i kirkens omfattende udbygning før reformationen, 6. byggefase, har været tilføjelse af det siden nedrevne *†tårn*, der stod ved korets østgavl. Tårnet blev ikke placeret ved bygningens vestre ende, som reglen ellers er. Årsagen til den usædvanlige disposition skal givetvis søges i den omstændighed, at skibets udbygning allerede var fuldført, og vest for dets vestgavl falder terrænet meget brat og udelukker enhver tanke om byggeri (jfr. ovenfor s. 3720). Imidlertid har det svære tårn og dets blyhængte »øverste del«, i samspil med de to korsarmspolygoner, givet kirkens østafsnit en usædvanlig, arkitektonisk accent (jfr. fig. 9, 4).

Vort kendskab til det forsvundne tårn hviler på tre kilder: Resens tegning (fig. 8), beskrivelse af tilstanden efter branden 1660 (s. 3719) samt de fundamentsrester, der fremkom ved udgravningerne forud for opførelsen af det nuværende tårn på det gamles plads (s. 3720 og 3731, fig. 7, H). Alligevel er det kun muligt at redegøre for udformningens hovedtræk.

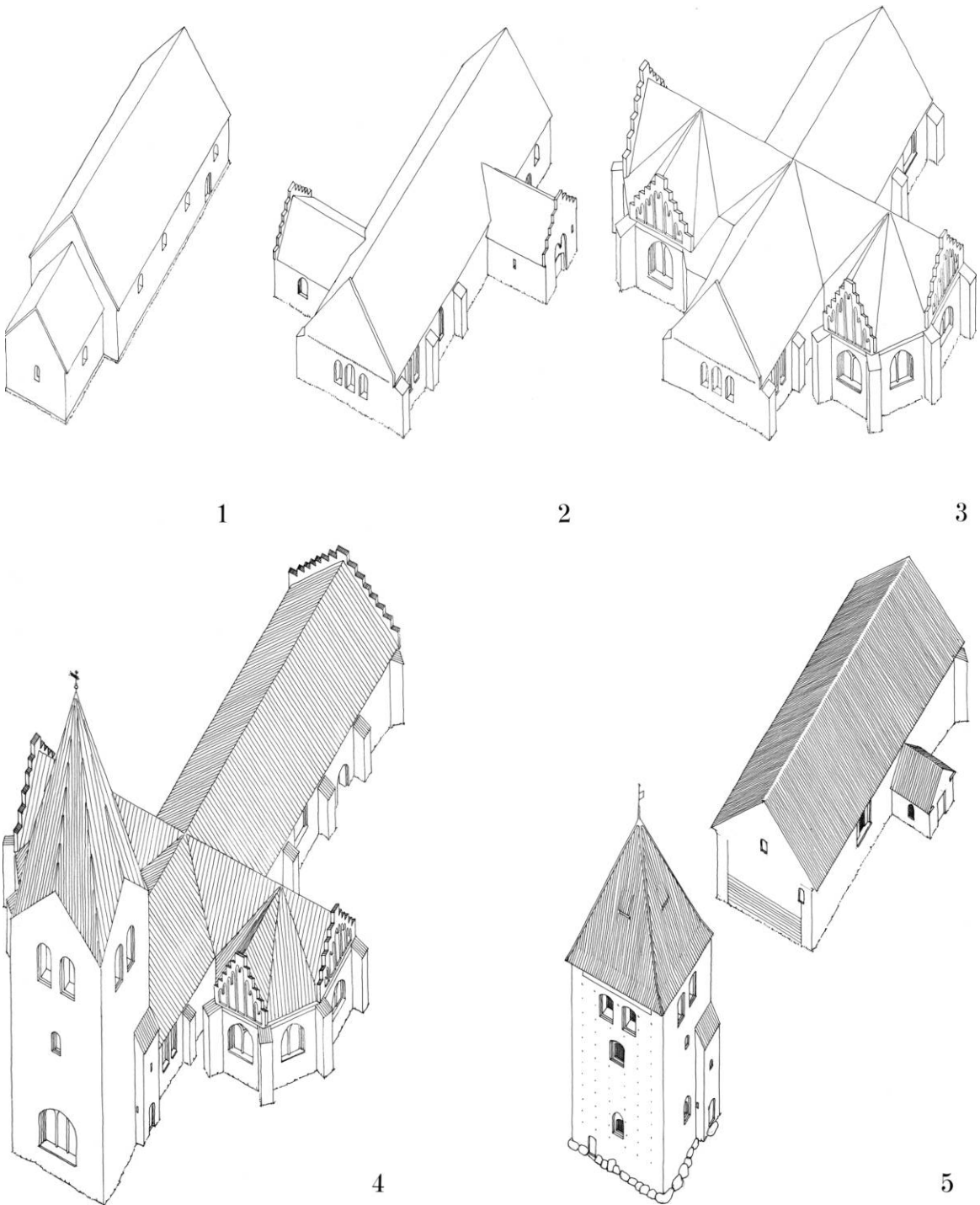

Fig. 9. Stadier i kirkens bygningshistorie. Skråprojektioner 1:600 (s. 3722-28). For de ældre fasers vedkommende skal forslagene tages med al muligt forbehold. KdeFL 1991. 1. Oprindelige bygning. 2. Kirken efter ombygning til langhus og tilføjelse af to tilbygninger. 3. Tilstand i den senmiddelalderlige ombygning: Første etape af skibets fornyelse er færdig, og tværskibet er fuldført. 4. Kirkens udseende umiddelbart før reformationen. 5. Kirken i vore dage. - *Phases of the construction of the church. The drawings of the medieval stages (1-4) are based on highly uncertain remains (cf. fig. 7).*

Det senmiddelalderlige tårns grundplan har i det store og hele svaret til det eksisterende tårns. Der har stået en støttepille vestligst på sydsiden, og al sandsynlighed taler for, som allerede formodet af C. M. Smidt, at det svære fundament på nordsiden angiver et *trappehus*, der i følge en reparationsnotits 1673-74⁴¹ har haft udvendig adgang (jfr. s. 3735).

Udgravningerne afdækkede murværkets allernederste skifter af munkesten og en kerne af rå kamp. Desuden fandtes nogle skråkantkvadre af al, der formentlig hidrører fra den del af det ældre kor, som fjernedes ved tårnets opførelse. I følge Resen har det svære tårn haft en anelig højde, omend tegneren tydeligvis har overdrevet alle bygningers vertikale dimension. Han gengiver ingen enkeltheder udover to glamhuller i hver af de synlige sider. Til gengæld bringer han den interessante oplysning, at tårnet var afsluttet med en muret gavl mod hvert verdenshjørne. Som kronen på værket må man herover forestille sig den »øverste del«, som gik til grunde ved branden. Om toppens højde og udformning foreligger ingen oplysninger, men bl.a. på grund af gavlene er det en nærliggende formodning, at tårnafslutningen var beslægtet med og måske inspireret af det samtidige spir, der knejsede på stiftets hovedkirke (s. 239). Af regnskabsoplysninger fra tiden før branden fremgår blot, at tårnet i Rye var tækket med bly ligesom kirkens øvrige tage. Med sin dominerende beliggenhed på bakketoppen har den lange, røde bygning med sine skinnende, grå tage gjort en storartet virkning i landskabet. Dette gælder ikke mindst det formodede spir, som antagelig har haft betydelig højde svarende til det på domkirken i Århus. Hen over Mossøs blanke flade og langt ud i de omliggende herreder har kirken været synlig. Over store afstande har pilgrimme, markedsfolk og kilderejsende haft den for øje og kunnet fastholde målet for deres færd, når de fra alle verdenshjørner ad Midtjyllands mange Ryeveje stævnedes mod S. Sørensen helligdom.

Tårnets tilføjelse har betydet en udvidelse af kirkerummet, idet *tårnrummet* ved en stor åbning stod i direkte sammenhæng med det ældre

kor. Arkaden, der var lidt smallere end koret, havde en betydelig bredde, idet den bar tårnets vestmur (jfr. de ovenfor nævnte støttepiller i syd og nord). I det langstrakte kirkerum har åbningen, måske ved false (jfr. fig. 7) og kalkmalede dekorationer, været fremhævet som portalen til det hvælvede tårnrum, hvor beretningen om branden fortæller, at der stod et *†*alter. Man tager næppe fejl i antagelsen af, at det var højalteret, der ved afslutningen af kirkens store ombygning havde fået sin bemærkelsesværdige plads nederst i det magtfulde tårn. Foruden det *østvindue*, der blæste ud 1635,⁴¹ taler sandsynligheden for, at tårnrummet har været belyst ved et vindue i syd.

†*Gulve* (jfr. s. 3737). Under udgravningerne 1910-11 konstaterede man flere steder rester af gulve. En del af disse blev kun registreret på oversigtstegningen (jfr. fig. 7), andre er tillige omtalt af C. M. Smidt 1910. Formentlig er der overalt kun tale om det yngste gulv på stedet. Det drejer sig om levn af murstensbelægning, men også partier med teglfliser blev observeret. Op til korets nordvæg, hvor der var lidt af hvidtningen i behold, lå dels munkesten, dels røde, uglaserede lerfliser (18x18, tykkelse 5,5 cm). I nordre korsarm fandtes murstensgulv, og på nordsiden af den nuværende kirkes østligste fag lå områder af stenbro (jfr. s. 3726).

Formsten (fig. 12). Ved de samme udgravninger blev fremdraget en række profilerede teglsten, der må antages at hidrøre fra de sløjfede afsnit af kirken.⁵⁴ Det drejer sig om seks forskellige ribbeprofiler, sten fra vinduesstavværk og en sten, der må være brugt til side i f.eks. vindue eller til opmuring af (væg)pille. Det er ikke oplyst, hvor på arealet stenene er fundet, hvorfor de ikke kan henføres til bestemte dele af bygningen. Variationsrigdommen vidner imidlertid om, at der har været ofret en bemærkelsesværdig omhu på hvælvenes udformning og andre detaljer. Herved underbygges det indtryk af artikuleret festlighed, som læses ud af grundplanen.

Nogle af formerne er også registreret andre steder i stiftet, således stavværksstenen (fig. 12, 3) og den rundede halvstensribbe (fig. 12, 2), der

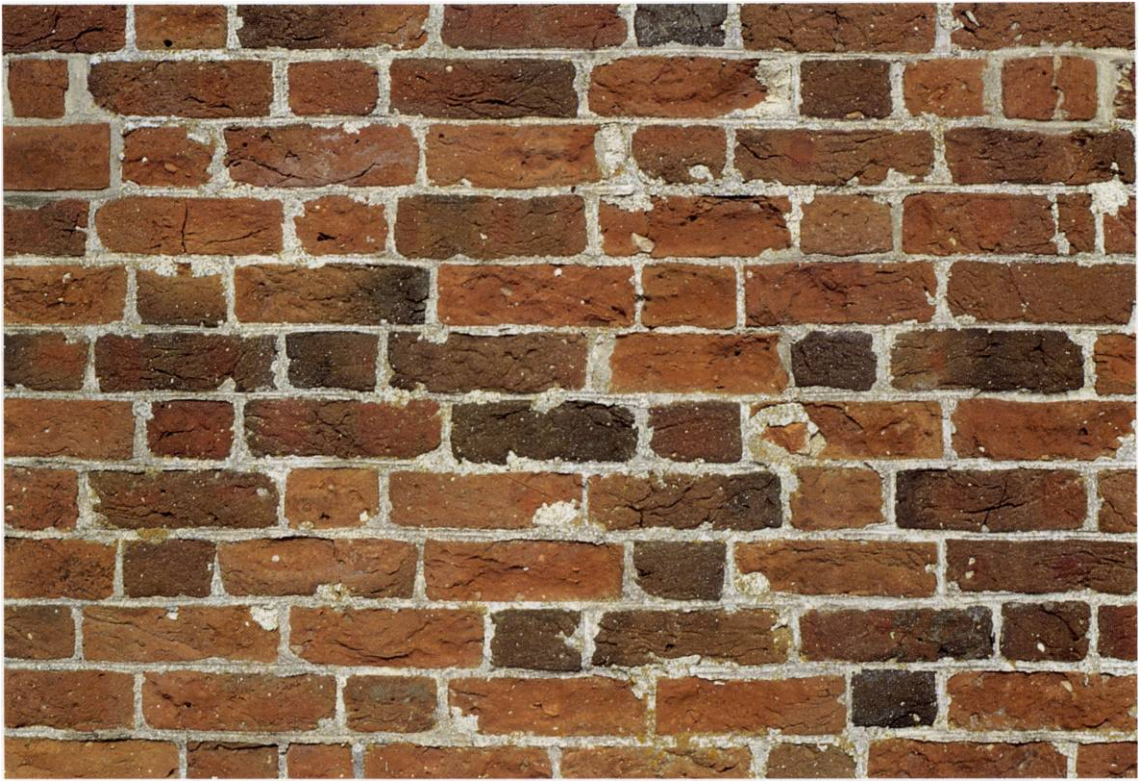

Fig. 10. Udsnit af murværket på sydsiden af vestligste fag (s. 3730). KdeFL fot. 1991. - *Section of the brickwork in the south wall of the church.*

begge er karakteristiske for domkirkens kor (jfr. s. 270, fig. 132 og s. 272). Andre er mere specielle, navnlig ribbeprofilen fig. 12, 5, der i øvrigt kendes fra vestfløjen af Øm kloster, hvor den blev tegnet af C. M. Smidt 1920.

Den profilerede del af ribberne i den nuværende kirkes to østre fag (s. 3730) synes at svare til fig. 12, 7, men formen er udvisket ved den gentagne kalkning.

Blandt de sten, der 1910 tilgik Nationalmuseet, er seks sortglaserede, deraf tre omtrent hele (inv.nr. D 7432, jfr. fig. 14), der har indgået i en kløverbladsfrise svarende til den, der delvis er bevaret på den nuværende bygnings østparti (jfr. nedenfor og fig. 13 og 15).

BYGNINGSBESKRIVELSE

Som allerede nævnt består den eksisterende kirke af tre bygninger: Skib (hvori er indrettet et korafsnit), våbenhus og tårn.

Skibet er fire fag langt og rejst over to omgange. Ældst og antagelig fra anden halvdel af 1400rne⁵⁵ er de *to østre fag* (3. byggefase, jfr. ovenfor), der på en sokkel af kvadre er opført af munkesten i munkeforbandt; i facaderne indgår mange mørke bindere. De kvadre, der på langsiderne og ved de nedennævnte *†*støttepiller er benyttet til soklen, er tydeligvis genanvendte og stammer utvivlsomt fra det ældre *†*skib (jfr. ovenfor). På sydsiden har hovedparten skråkant, på nordsiden kun en enkelt; materialet er dels al, dels granit. På adskillige blokke har skråkanten en klar hulning (jfr. s. 3722 og fig. 15). Sydsidens sokkel er disponeret i relation til den nedennævnte portal samtidig med, at man har udvalgt to 137 cm lange kvadre med en 8 cm høj og 10 cm fremspringende skråkant til at danne bund i dørpartiet (jfr. fig. 6).

Facaderne oplives foroven med en *kløverbladsfrise*, muret med sortglaserede teglsten på rødkalket⁵⁶ bund. Den 27 cm høje frise, der kan

have været fortsat på *†*korsarmene (jfr. ovenfor), er nu næsten forsvundet på nordsiden, mens dens opbygning af ens formsten (fig. 13, jfr. s. 3723) ses i syd.⁵⁵ Her er også bevaret en del af de aftrappede, sortglaserede kopper, der som konsoller bærer dels frisen, dels facadens kronende gesims, hvis nederste skifte er i behold. Frisen forløber over fagenes hele længde mellem de nu forsvundne *†støttepiller* (jfr. fig. 14 og 15), der at dømme efter sporene i murværket har været omkring 120 cm brede og måske har sprunget tilsvarende frem.⁵⁷

Samhørende med disse udvendige piller er der i kirkens *indre* falsede vægpiller, der med én sten brede gjordbuer og de under opmuringen anlagte forlæg i væggene bærer to *krydshvælv*. Vederlag angivet med et fremspringende skifte. I begge fag er halvtensribberne profilerede (jfr. s. 3729 og fig. 12, 7), i det østre fag hele vejen, bortset fra et retkantet parti allerøverst.

I hver langsideside er der en nu blændet *dør*, som på facaderne tegner sig med et spidsbuet halvtensstik. I sydsiden, hvor soklens særlige disposition i samspil med døren allerede er bemærket, er toppen af indgangen ødelagt ved en vinduesudvidelse. Tilmuringen, der må være udført endnu før reformationen, skjuler selve åbningen og falsene, men sandsynligvis har udformningen svaret til døren i nordsiden; i hvert fald iagttages, at bredderne begge steder er de samme: I facaden 185, i væggen 167 cm. Den spidsbuede norddør har antagelig været falsat udvendig, hvor det yderste stik aflæses på muren. Indvendig, hvor den har siddet i en én sten dyb, fladbuet niche (tilmuret 1942), er åbningen forskudt af hensyn til *†*dørfløjens ophængning.

Tre spidsbuede *vinduer*, relativt brede, udvendig dobbeltfalsede og indvendig formentlig smigede, har belyst de to fag; alle er bevarede, omend i ændret skikkelse (s. 3737). Nordsidens østre fag har aldrig haft vindue, hvilket er en af begrundelserne for den ovenfor s. 3726 omtalte antagelse af, at der her har stået en *†*udbygning.

Adskillige omstændigheder rober, at byggeriet bragtes til en midlertidig standsning, før man gik videre og afsluttede den store omdannelse af skibet med den nuværende kirkes to

vestligste fag. En gennemgående lodfuge, der registreres på begge sider af begge langmure, og udvendig endda træder frem som et lille spring i facadeplanet, er umiddelbart den mest utvetydige demonstration af, at byggearbejdet har hvilet en tid. Yderligere er der på begge sider, på loftet over hvælvet, spor efter godt én meter brede fremspring, der nok har været indbyrdes forbundne som et led i tagrummets midlertidige lukning; omstændighederne kan minde om situationen i Tvillum klosterkirke (s. 3403). I nordsiden synes etableret en fortanding, og man kan tænke sig, at lukkevæggen (delvis?) var gjort af træ.

Skibets *to vestre fag* (5. byggefase, jfr. s. 3726) er rejst i fortsættelse af de ældre, dog er der ved afsætningen opstået et svagt knæk på hovedaksen. I alt væsentligt svarer de to fag til dem østfor, kun er størrelsen og en række enkeltheder ændret, således at en (tids)forskel mellem de to afsnit træder frem. Formentlig har afslutningen på skibets ombygning fundet sted i begyndelsen af 1500rne.

Murværket er af munkesten i munkeforbandt med adskillige mørkbrændte kopper, der i stort omfang er ordnet i lodrette rækker (jfr. fig. 10). Kun i sydsidens østre fag iagttages (genanvendte) kvadre over markstenssylden. Denne træder frem på samme side, hvor terrænet falder mere end i nord. Tilsyneladende har facaderne ikke haft nogen frise, og gesimsen er gået til grunde. Taggavlen er uden blændinger, men ligesom på den ældre del har der været udvendige *støttepiller*, hvoraf de to diagonalstillede hjørnepiller er bevaret, omend stærkt ommurede (jfr. s. 3736). I bunden af den sydvestre er lagt en skråkantkvader som sokkel.

I det *indre* er der etableret en visuel sammenhæng med østafsnittet ved et sæt falsede vægpiller til bæring af *hvælvene*, der i øvrigt hviler på forlæg i væggene. I begge fag er der krydshvælv, ligesom det er tilfældet i bygningens ældre del, men i vest er ribberne blot retkantede og kapperne mindre kuplede.

I nordsiden er anbragt en *dør*, der svarer til den ovenfor beskrevne i de østre fag; kun er den lidt bredere, indvendig 183, udvendig 200 cm. *Vin-*

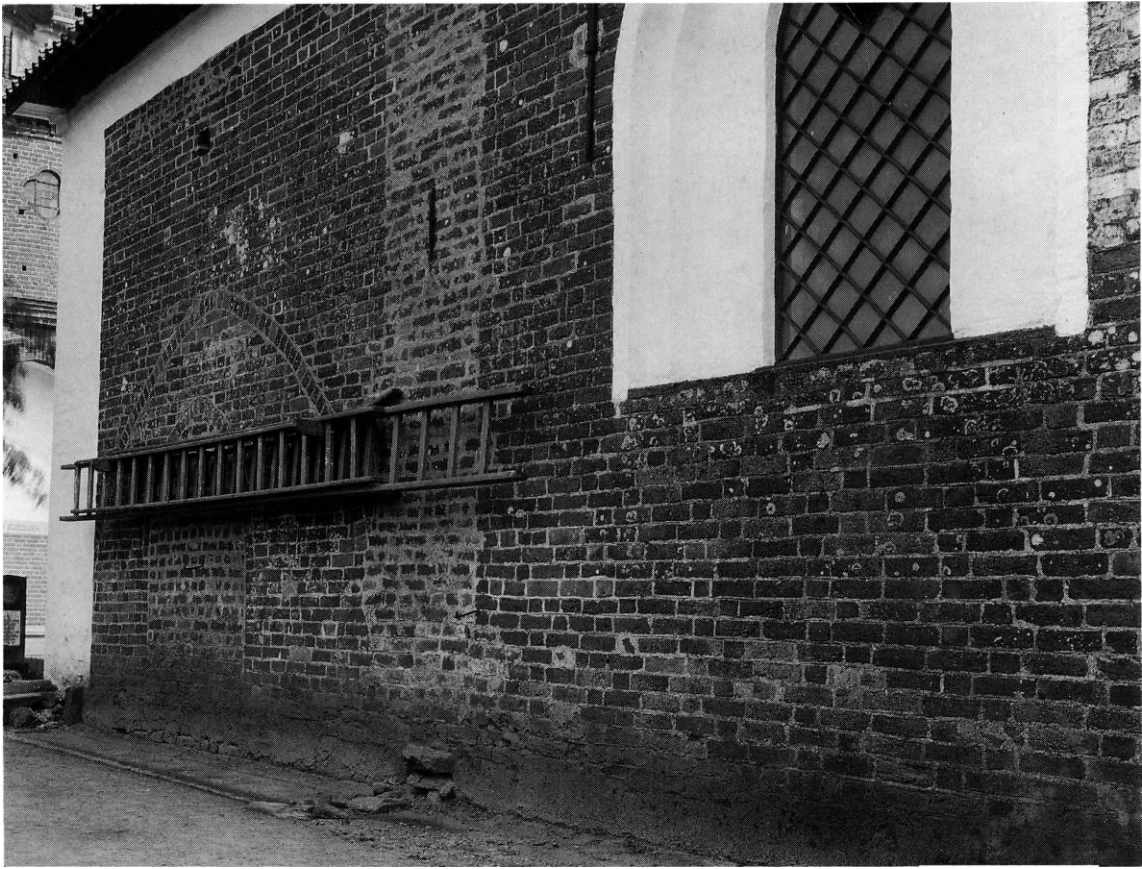

Fig. 11. Udsnit af kirkens nordfacade. Hugo Matthiessen fot. 1938. - *Section of the north side of the church.*

duerne, der er fordelt med ét stort i gavlen og to mindre i sydsiden, svarer også til kirkens andre ved at være (svagt) spidsbuede, dobbeltfalsede udvendig, smigede indvendig. Dog træder det frem på sydfacaden, at de yngre er højere og smallere end de ældre, ligesom man bemærker, at kopstikkene ledsages af et løberskifte; tilsvarende gælder stikket over norddøren. Dette specifikke træk er et af flere, som godtgør, at byggeriet er foregået i de årtier, da også opførelsen af Århus domkirkes kor stod på (jfr. s. 272).

Det murede, teglhængte *våbenhus* foran skibets vestre norddør er rejst 1870³⁴ som afløser for et af bindingsværk, der ved denne lejlighed blev revet ned. Det ser ud til, at der ikke eksisterede noget våbenhus (i hvert fald hvor det nuværende står), før kirken blev indlemmet i Skanderborg rytterdistrikt (s. 3719). Første gang

et våbenhus optræder i de skriftlige kilder er 1727,⁴⁶ da synet noterede, at et sådant var »meget fornødent«. Tre år⁵⁸ efter blev den nyopførte bygning beskrevet som tre fag lang, af udmuret bindingsværk, med tegltag og gulv af mursten.⁵⁹ Adskillige mindre reparationer opregnes i årenes løb, før synet 1868³⁴ foranledigede det nuværende rejst. Det fremgår 1846,⁴⁴ at der i våbenhuset stod en kalkbænk, mens andre byggematerialer opbevarede i kirkens vestre ende.

Tårnet øst for kirken er opført efter tegning af Hack Kampmann, der havde Johannes Frederiksen som sagsarkitekt på opgaven. På granitbånd på vestsiden er indhugget med versaler: Forhv. sogneraadsformand i Rye Jens Sørensen lod taarnet genopbygge 1911-12. Det centralt placerede navn er skrevet med reliefbogstaver⁶⁰ (jfr. orgel, tårn og klokker).

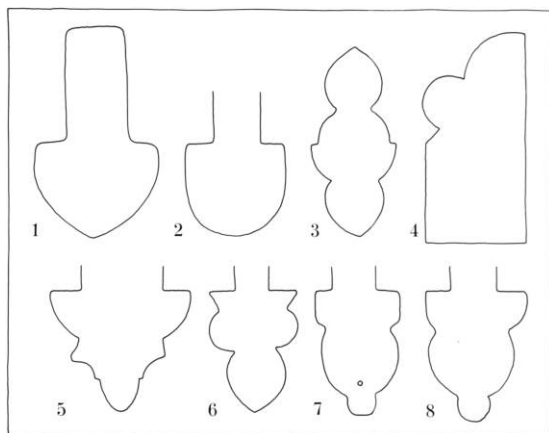

Fig. 12. Formsten 1:10 (s. 2728). Tegnet af KdeFL 1991 efter de eksemplarer, der befinder sig i kirken, undtagen stavværksstenen, der er kopieret efter C. M. Smidt 1910. 1-2. og 5-8. Ribbesten, 3. Stavværkssten og 4. Sten fra vindueslysning (?). - *Moulded bricks from the demolished parts of the church.*

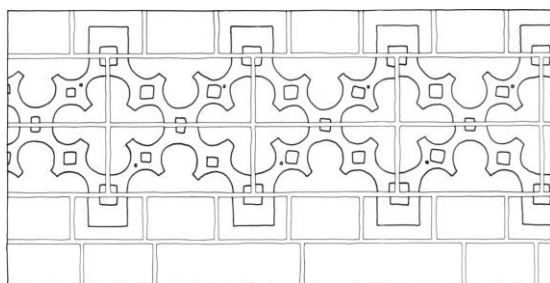

Fig. 13. Skematisk tegning 1:15 af udsnit af frise på kirkens to østre fag. Tegnet af KdeFL 1991 på grundlag af frisen, sten på stedet og sten i NM, jfr. fig. 14 (s. 3722-23 og 2729). - *Drawing, 1:15, showing a section of the quatrefoil frieze in the nave's two easterly bays.*

Fig. 14. *Teglsten fra kløverbladsfrise, NM inv.nr. D 7432 (s. 3723 og 3729-30). NE fot. 1992. - *Black-glazed, moulded brick from quatrefoil frieze in the nave (and †transept?). Cf. figs. 13 and 15.*

Som en sydlandske kampanile står tårnet i nogen afstand fra den øvrige bygning, men som det fremgår af den netop citerede bygningsindskrift, og som det har været nævnt s. 3720, er tårnets placering en bevidst angivelse af, hvor det middelalderlige tårn stod. Samtidig er tårnet udformet således, at dets grundplan i væsentlige træk gentager forgængerens. Yderligere er en forbindelse bagud etableret ved forneden i det sydvestre hjørne at bevare et lille parti af det ældre tårns ruinerede murværk. Bestræbelsen på at markere tårnets hjemstavnens ret og samhörighed med såvel den stående som den forsvundne bygning angives tillige ved den vidtstrakte brug af jernal, hvoraf i hvert fald en del var kommet for dagen ved udgravningerne på stedet, før byggeriet gik i gang.

Formentlig har det middelalderlige tårns tagfod ligget højere end den nuværende, men en afgørende forskel mellem de to bygninger gælder deres øvre afslutning. Det gamle tårn havde antagelig et blytækket spir, der skød op over fire murede gavle (s. 3728), det nye krones med en teglhængt, firsidig pyramide.⁶¹

Tårnet, der i bunden af sin østside indbefatter Leopold Buddes få år ældre grav (s. 3762), er opført af mursten i middelalderformat og er over terræn tre etager højt (ca. 17 m). Det nederste rum, der er hvælvet, har to porte på vestsiden og fungerer som ligkapel. I mellemetagen, hvortil der er adgang ad en muret vindeltrappe i nordvesthjørnet, står urværket (s. 3755) i en niche, hvis krumme bagvæg på vestfacaden aflæses som en rundet karnap. Det øverste stokværk har to fladbuede og falsede glamhuller mod hvert verdenshjørne, og i rummets midte er den store klokkestol opstillet (jfr. s. 3756). I alle etager er større og mindre væg- og/eller vinduesnicher, der bibringer hvert rum dets særlige karakter. Overalt vidner murværkets gennemtænkte detaljer om arkitektens artikulationsevne og om, at tårnet fra syld til vindfløj har været nøje forberedt på tegnebrættet, før byggeriet gik i gang.⁶² Hermed var dog ikke udelukket improvisationer undervejs. F.eks. kan man bemærke, at den nævnte, tidstypiske karnap udgør en ændring i forhold til hovedtegningerne.

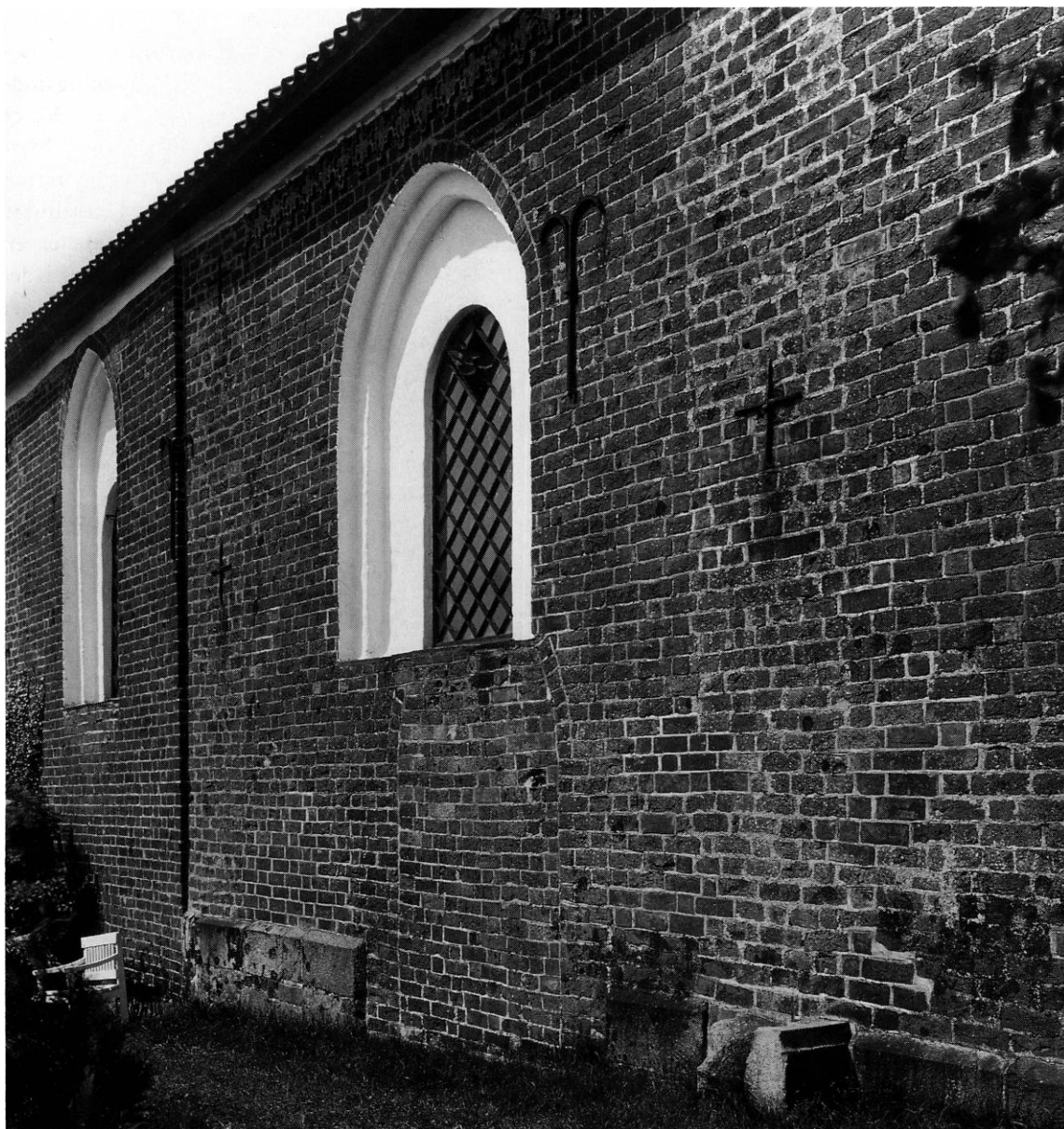

Fig. 15. Udsnit af kirkens sydfacade. Victor Hermansen fot. 1938. - *Section of the south side of the church.*

I den citatrige bygning må man desuden fæstne sig ved de to fortandinger forneden på vestsiden. De skal vist ikke opfattes som udgangspunkt for en konkret fortsættelse af byggeriet, men signalerer snarere, hen over en afstand på 18 m, en ideel sammenhæng mellem skib og tårn.

Spirets *vindfløj* (fig. 23) omtales nedenfor s. 3739.

Efter reformationen falder kirkens historie i to perioder: Den ene før, den anden efter år 1700.

Tiden indtil år 1700 kan karakteriseres som et langt forsøg på at holde den store bygning ved magt. Man måtte søge hjælp udefra, da kirkens egne indtægter ikke slog til efter helgendyrkelsens afskaffelse og markedernes afvikling. I Frederik IIs regeringstid fik man bistand fra den

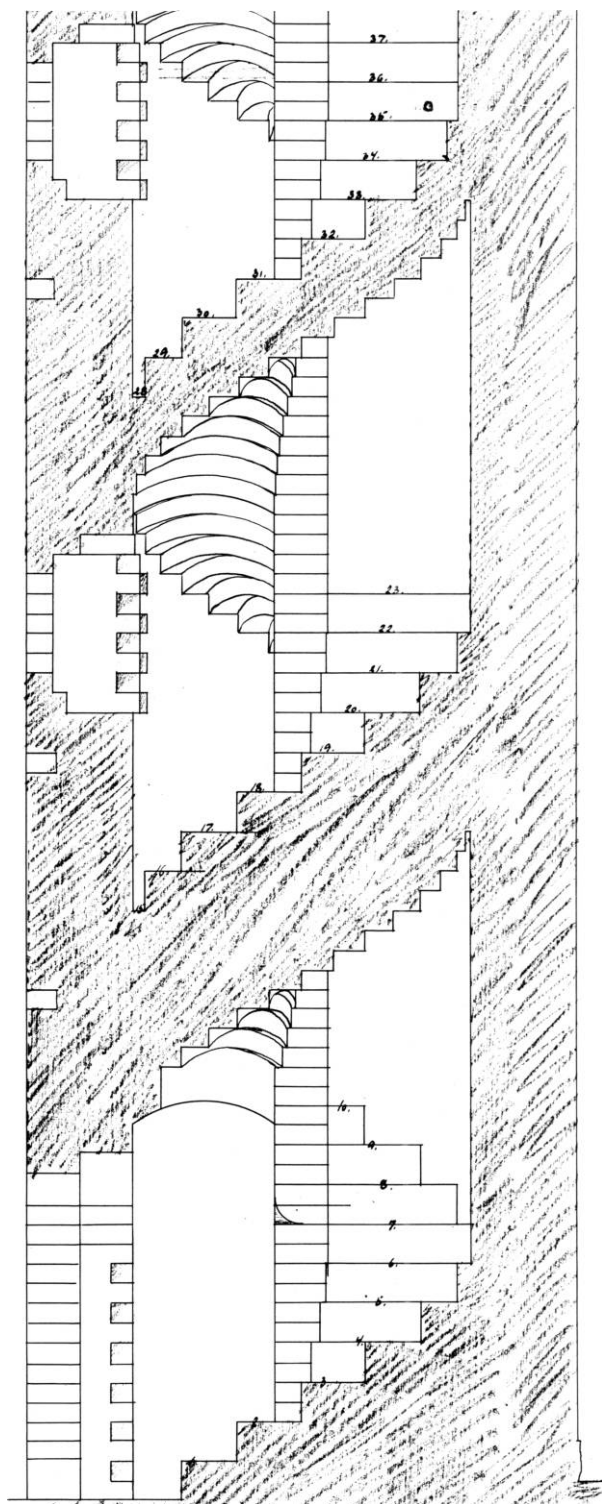

Fig. 16. Udsnit af tårntrappen 1:40 (s. 3732). Hack Kampmanns tegnestuearkiv, Kunstakademiets bibliotek. - Detail, 1:40, of the stairs in the present tower.

kongelige kasse (s. 3718), men op i 1600rne begyndte det for alvor at knibe.

1612 og 1616 udbedrede blymester Jacob tagene, og muremester Laurits arbejdede i 31 dage på tårnets sydvestre hjørne; 1623-24 blev fire piller på kirkens sydside fornyet.⁴¹

Med troppernes hærgen og egnens forarmelse efter Torstenssonfejden forsvandt de sidste muligheder for blot nødtørftig vedligeholdelse, og 1638-39 skred man til nedrivning af de to »korskirker« (s. 3718). Ved denne radikale foranstaltning søgte man på samme tid at opnå to forbedringer: Dels en reduktion af kirkens omfang, hvilket, alt andet lige, måtte medføre formindskede reparationsudgifter, dels ville salg af byggematerialer fra de sløjfede afsnit betyde en øjeblikkelig indtægt.⁶³ Dog fragik der 18000 mursten til lukning af de to arkader (»hvælvinger«), som stod åbne, efter at korsarmene var forsvundet. Andre 2700 sten genanvendtes på nordsiden til syv piller og et vindue.

1641-42 var en murer beskæftiget med forskellige arbejder i den del af kirken, som før reformationen rummede højkoret. Her stod bl.a. prædikestolen (jfr. s.3751), hvorfor man i første omgang øjensynlig havde indrettet den lutheranske gudstjeneste i dette bygningsafsnit, der 1638-39 benævntes messekirken. De enkelte poster i murerentreprisen er vanskelige at gennemskue, udover at det navnlig må have drejet sig om tilmuringer og andre reparationer på sydsiden af det forhenværende kor.⁶⁴

1654-55 noterede værgen i regnskabsbogen uden nærmere oplysninger, at 880 mursten var blevet »udhugget«. I de samme år repareredes bly på tårnet; bl.a. »det tjenlige« fra korsarmene gik til afdækning af søndre gavl. Det fremgår, at tårnets sydvestre pille havde blytag.⁴¹

1660 indtraf brandkatastrofen, der hærgede tårnet og kirkens østre ende (s. 3719) og resulterede i den tilstand, der afbildes hos Resen (fig. 8). Som følge af skader på tårnummets hvælv, der truede med at styrte ned, gennemførtes 1672-73 en flytning af altertavlen foruden forskellige ændringer i koret (jfr. nedenfor s. 3743). Det er antagelig ved denne lejlighed, at tårnummet afskilredes fra den øvrige kirke ved

Fig. 17. Kirken og kirkebakken set fra nordøst med indtegnet forslag til tårn. Akvarel af Hack Kampmann 1911 i Kunstakademiets bibliotek. - *Proposal for tower. Watercolor drawing by the architect Hack Kampmann.*

den ðhelstensmur, hvoraf rester kom for dagen 1910-11 (ovenfor s. 3720 og fig. 7). Alteret må være blevet anbragt vest for denne mur.⁶⁵

Reparationen fortsatte, og året efter blev nedre og øvre dør i tårntrappen tilmuret, hvilket nok er et indirekte vidnesbyrd om, at tårnets indre var et gabende hul, hvor det meste af tømmerværket må være gået til grunde ved branden. For at nå op til den klokke, der bl.a. i følge inventariet 1681-82⁶⁶ hang her, kan man have rigget stiger til.

1690-91 indkøbtes materialer, og murerne Laurits og Mikkell fra Århus udførte en »hovedreparation af kirken fra ende til anden« indbefattende tårnets gavle.

Denne istandsættelse, der udelukkende synes at have angået bygningens ydre, har næppe re-

stitueret tårnet i det omfang, som var påkrævet efter branden. Meget murværk må have lidt overlast, og ildskørnede partier kan have truet med at falde ned. I hvert fald anmodede stiftsøvrigheden om og fik 1698 kongens tilladelse til at foretage en yderligere reduktion af bygningskomplekset med den begrundelse, at »kirken ligger udsat på sin bakke«. Året efter og i det følgende nedrev Hans Brandt fra Stensballe tårnet og »tre hvælvinger«, hvorover han nedtog tagsten og tømmer. Brugbare materialer anvendte han til »kirkens fornødenhed«; der nævnes reparation af nogle piller. Først og fremmest gik der sten til opmuring »fra grunden og op til det øverste af kirkegavlen«, dvs. den nuværende bygnings østgavl. De nederste godt to alen af denne lukkemur udførtes i facaden med

Fig. 18. Indre set mod vest. NE fot. 1991. - *Interior to the west.*

kvadre,⁶⁷ der må stamme fra det nedbrudte langhuskor; i øvrigt genbruges munkestenen, der henmuredes i krydsforbandt. I taggavlen indgik de i perioden udbredte strømskifter.

Ved disse foranstaltninger, der må være afsluttet i løbet af år 1700, var den middelalderlige kirke reduceret til den skikkelse, vi kender i dag, dvs. fire fag af skibet.

Kirkebygningens forhold og tilstand i *perioden efter år 1700* svarer til, hvad der er vanligt andre steder, dvs. almindelig vedligeholdelse. Blot opfyldelse af elementære krav til tag og fag kunne dog være forbundet med økonomiske vanskeligheder, navnlig i den første tid. To tilbygninger føjedes til kirken i denne periode: Våbenhus og tårn (s. 3731).

Ejendommeligt nok henstillede synet år 1700, altså umiddelbart efter ovennævnte istandsæt-

telse i kølvandet på østafsnittets nedrivning, at tre piller på sydsiden blev repareret. Allerede 1715 synes imidlertid (en del af?) bygningens udvendige støttepiller at være fjernet, bortset fra de to på vestgavlens hjørner. Efter indlemmelse i rytterdistriktet (s. 3719) konstaterede synet 1727 behov for adskillige udbedringer og angav særligt to piller, der måtte fornys.⁴⁶ Samtidig er det første gang, man nævner det vestligste fags revnedannelser, som siden har plaget bygningen og i 1980'erne har afstedkommet en sværjernforstærkning på loftet.⁶⁸

1735⁴⁶ erklæredes »tække« og mur i god stand, og sådan har det stort set været siden. De vestre piller har nok fået en større reparation efter synsudsættelse 1842.⁴⁴

Som følge af overvejelser 1883⁶⁹ om placering af $\dagger$ kakkelovn i kirkens vestre ende (jfr. s. 3739)

Fig. 19. Indre set mod øst. NE fot. 1991. - *Interior to the east.*

fjernedes 1895 en trappe, der var opstillet her efter synets ønske 1860; samtidig udhuggedes i østgavlen den åbning med lem, der fortsat er adgangsvejen til loftet.³⁴

Gulvet i kirkerummet består af røde sten på fladen i sildebensmønster og er vistnok lagt 1942 i forbindelse med andre indvendige arbejder, der blev forestået af Henning Helger (jfr. bl.a. s. 3748). I våbenhuset er der gule klinker. De små rum under orgelpulpituret har støbt gulv i de to søndre, gule, sekskantede teglfliser i det nordre. Disse fliser må være en rest af kirkens ældre gulv (jfr. fig. 42). 1902-03³⁴ ønskede synet brædder under stolene.

†Gulve omtales uden materialeangivelse første gang i forbindelse med de ændringer, der fandt sted dels efter branden 1660, dels efter østpartiets nedrivning 1699-1700 (jfr. s. 3719). Efter

kirkens indlemmelse i rytterdistriktet (s. 3719) anfører flere syn, at der behøves mursten til istandsættelse af gulvet. Det kan således se ud til, at gulvene i kirkens udbyggede skikkelse før reformationen har bestået af mursten, hvori indgik afdelinger med uglaserede teglfliser (jfr. ovenfor s. 3728).

De eksisterende *vinduer* fordeler sig som nævnt med fire i syd og ét i nord; formentlig er de nuværende jernstel sat ind efter synets ønske 1867.³⁴ Ved denne lejlighed øgedes glasarealet, men også forud for ændringen var lysåbningerne rundbuede med undtagelse af det østligste i sydsiden, hvor der sad et firkantet trævindue.⁷⁰ Det ses umiddelbart, at lysåbningerne er en del mindre end de oprindelige. Måske har denne formindskelse af glasarealet delvis fundet sted allerede ved ombygningerne 1699-1700 (s. 3719)

Fig. 20. Vindfløj 1769 (s. 3739). NE fot.1991. - *Weathervane, now out of use.*

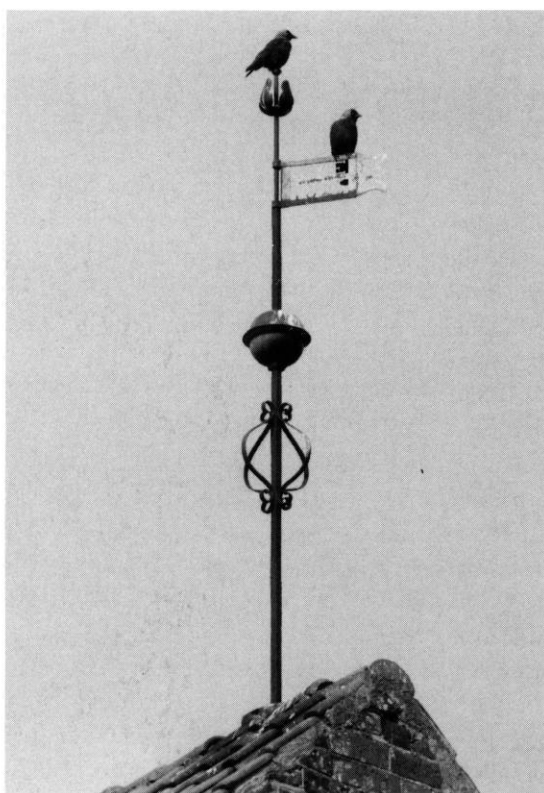

Fig. 21. Vindfløj 1825 (s. 3739). Anders Holm Rasmussen fot. 1992. - *Weathervane.*

efter østafsnittets nedrivning, da der nævnes tre nye »vindueskarme.«⁷¹

Ud fra regnskabsbogens talrige poster i 1600rne om betydelige beløb til ofte større glarmesterarbejder på den vindomsuste kirke kan det måske forklares, at der blev iværksat reduktioner af de sårbare glaspazier. Et par gange nævnes direkte udblæste ruder som årsag til reparation, andre arbejder er udført i konsekvens af periodens bygningsændringer. Der nævnes glarmestre fra bl.a. Horsens, Århus og Them foruden lokale.²⁵

Alle tage er hængt med vingetegl, der vist senest er omlagt 1935. Siden 1719⁴⁷ har tagmaterialet været tegl. Da tagene i begyndelsen af 1600rne nævnes første gang, var de lagt dels med bly, dels med tegl, men fordelingen fremgår ikke klart. Et par generationer efter reformationen behøver forholdene ikke at have svaret til

den senmiddelalderlige tilstand. Det fremgår imidlertid, at tårnet og tilsyneladende også kor og tværskib var blytækket, hvilket afvandings-teknisk nok også har været den bedste løsning de pågældende steder. Hvis der før reformationen har eksisteret tage af tegl, må det have været på skibet. Når der 1615 og ved senere lejligheder indkøbtes tagsten, kan det have været til udbedring af tidligere blyhængte afsnit eller til støttepiller. Først 1673-74 fremgår det med rimelig klarhed, at der lå tagsten⁷² over en del af skibet; ved en reparation i østre ende 1681-82 anvendtes planker.⁴¹ Efter den ovenfor s. 3735 nævnte generalistandsættelse 1690-91 kom nogle stormvinde og rev 700 tagsten løs. *Tagværket* er af fyr, med to lag hanebånd og må være fra forrige århundrede; det er suppleret med krydsbånd såvel lodret som vandret. Remme, spærsko og -stivere af eg.

Opvarmning bragtes på bane af synet 1883,⁷³ hvorefter der opstilledes to $\dagger$ kakkelovne. En $\dagger$ kalorifer, placeret i en afskilt sektion under orglet i kirkens vestre ende, afløstes 1958 af varmluftsanlæg, der i begyndelsen var oliefyret og siden 1975 har kørt på elektricitet.

Vindfløje. 1) (Fig. 21). Over kirkens østgavl, bestående af jernstang med kugle, bøjler og en fane med tre splitter; ved gennembrydning af metalpladen er skrevet »Rye 1825«. Tidligere (fig. 54) sad fløjen over vestgavlen, men var før Uldalls besøg på stedet flyttet til sin nuværende plads.

2) (Fig. 23). På spiret, høj stang kronet af fladjernsbøjler, med fane, hvori Tyrsting herreds våben, donator Jens Sørensens og arkitekten Hack Kampmanns initialer samt årstallet 1912.

3) (Fig. 20). I tårnet opbevares en fløj bestående af en 75 cm høj jernstang på en 51 cm høj, ottesidig træstok, foroven kugleformet afsluttet. Jernstangen krones med metalblomst over trækugle og bærer den 46 cm lange, noget tærede fløj, hvor der med skriveskrift læses »Ao. 1769«.⁷⁴

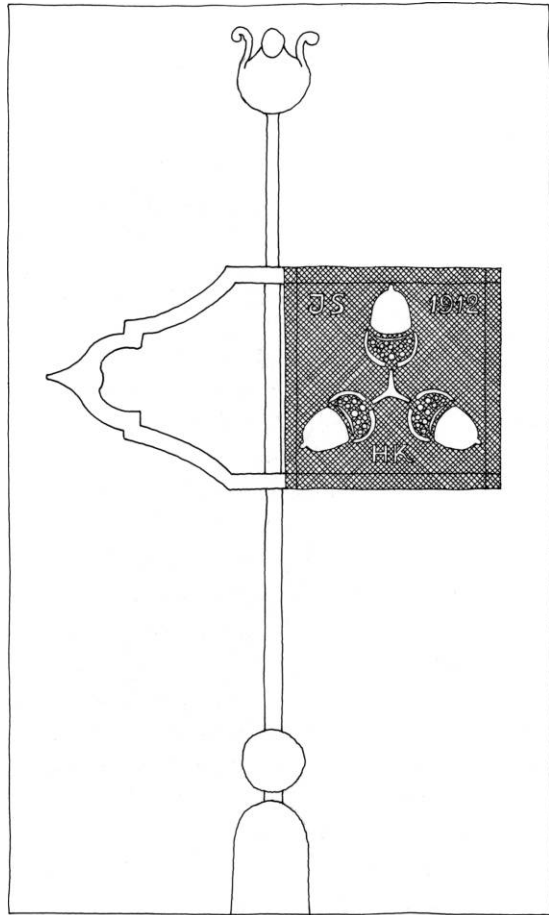

Fig. 23. Tårnspirets vindfløj 1:20 (s. 3739). Om- og sammentegning efter originalerne i Hack Kampmanns tegnestuearkiv, Kunstakademiets bibliotek. KdeFL 1992. - *The weathervane on the present tower.*

Fig. 22. Fragment af $\dagger$ alterklæde med Frederik 4.s monogram, repareret 1787 (s. 3741). NE fot.1991. - *Detail of $\dagger$ antependium with the monogram of Frederik 4, restored 1787.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens nuværende indre røber ikke, at den i middelalderen var en velbesøgt valfartskirke, der må have modtaget rige gaver. Alene det store kor-buekrucifiks fra begyndelsen af 1500rne vidner om et tidligere, større kirkerum. Fra den ældste $\dagger$ kirke, fra tiden før valfarten satte ind, er bevaret den nu stærkt forhuggede, romanske døbefont. Svenskekrigenes plyndringer, kirkens forfald og armod samt branden 1660 har bl.a. til alterets brug kun efterladt et røgelsekar fra 1300rne og nogle enkle alterstager fra 1500rne. Privatfolk har måttet træde til med hjælp til kirkens udstyr. Alterkalken er skænket 1686, efter at man en tid har måttet lade sig betjene af et $\dagger$ altersæt af tin. Altertavlen er 1630 bekostet af fæsteren af kronens mølle i Rye, der som kirkeværge to år senere har befordret anskaffelse af prædikestolen, begge dele

Fig. 24. Altartavle 1630, tilskrevet Jesper maler og givet af Herman Hansen af Rye mølle. Malerierne udført 1882f. (s. 3741). NE fot. 1991. - *Altar-piece 1630, ascribed to Jesper the painter of Linå and donated by Herman Hansen of Rye mill. Paintings from 1882f.*

sandsynligvis udført af snedkeren Jesper maler af Linå. Et ægtepar har 1672 givet dåbsfadet. Året efter tårnbranden er klokken blevet (om)støbt af Baltzer Melchior, antagelig betalt af indsamlede midler fra andre kirker (jfr. s. 3719).

Som følge af nedrivningen af forskellige bygningsdele i 1600'erne blev inventaret omplaceret i flere omgange. Altertavlen, som på tidspunktet for branden var opstillet i tårnrummet, blev flyttet til det tidligere tårnkor, hvor også fonten og prædikestolen en tid fandt plads. Efter opførelsen 1700 af lukkemuren til de nedrevne korsarme kom skibets østfag til at fungere som kor med altertavle etc., mens prædikestolen markerede overgangen til skibet. Den (om)støbte klokke blev efter flere omhængninger anbragt i en tårnklokestol på kirkegården og senest i det nye tårn, der tillige fik et tårnur, oprindeligt udført 1726 til Fredensborg slotskirke.

Alterbordet er o. 1700⁴² sat af genanvendte, nu hvidtede granitkvadre, flyttet i forbindelse med indretningen af det nye kor (jfr. s. 3734). Det måler ca. 110 cm i højden ved bagsiden, medregnet en 19 cm høj påmuring, der tjener til sokkel for altertavlen. Bordet er 183 cm bredt og ca. 70 cm dybt til påmuringen. I bagsiden er nyindrettede rum til skabe og skuffer.

Vedrørende *†alterborde*, se *†altre* s. 3720 og fig. 4 og 7.

Alterklæde, nyere, af mørkerødt fløjls med guldgalonering bort ved underkanten samt midtpå et tilsvarende, latinsk kors.

Fragment af †alterklæde (fig. 22), fra Frederik IV.s regeringsperiode 1699-1730, repareret 1787. Et stykke rødt fløjls, 35,5x43,5 cm, formodentlig fra midten af et *†alterklæde*, bærer et applikeret sølvtrådsbroderi med kongens kronede spejlmønogram F4 over to krydsende palme grene, med sløjfe. Herunder er senere påsyet bogstaver og årstal: »Anno 1787«, fra den reparation af det »forrevne« *alterklæde*, som bispnen nævnte år krævede iværksat straks.⁴⁶ Op-
hængt, i nyere træramme, ved orglet, på syd-
væggen i skibets vestligste fag.

†Alterklæder. I et bønsskrift til kongen 1661 meddelte sognepræsten, kirkeværgen og »medhjælpere i kirkedisciplin« i Rye, at kirken »ved mange og sælsomme militaristiske udplyndringer ej alene er bleven ruineret og fratagen alterklæder, kalk og disk, og alt hvis inventarium

sædvanligt er udi kirker at bruges, men endog tiislagen stor skade af ulykkelig ildebrand anno 1660 d. 6. septembris ...«. Ved åbent brev af 7. apr. samme år gav kongen besked om, at hver nørrejysk kirke, som havde nogen middel, skulle hjælpe Rye med 1 rdl., og at bispnen skulle have opsyn hermed.¹⁶ Et tilsyneladende tiloversblevet alterklæde var 1661 gammelt og forslidt;⁷⁵ 1676 blev det repareret med lærred.⁴¹ 1719 omtales »en gammeldags syet alterklæde og dug«. ⁴⁷ - Vedrørende *†alterklæde* fra 1699-1730, se ovenfor.

Altertavlen (fig. 24) er ifølge malet indskrift og regnskabsnotits givet 1630 af Herman Hansen af Rye mølle for en begravelse for ham selv, hans »formand« Jens Pedersen, begges hustru, Anna Nielsdatter samt børn. Malerierne, fra 1882f. har erstattet nogle ældre, der nu er anbragt ved orgelpulpituret. 1930 er tavlen nystafferet i forbindelse med en restaurering ved Povl Jensen.

Den høje tavle, af eg, tilskrevet Jesper maler af Linå,⁷⁶ har som model formodentlig haft dette værksteds altertavler i Tønning, fra 1612, og måske det udaterede i Træden (begge Tyr-

Fig.25. Detalje fra altertavlens storvinge, jfr. fig. 24 (s. 3742). NE fot. 1991. - *Detail of wing of the altarpiece, cf. fig.24.*

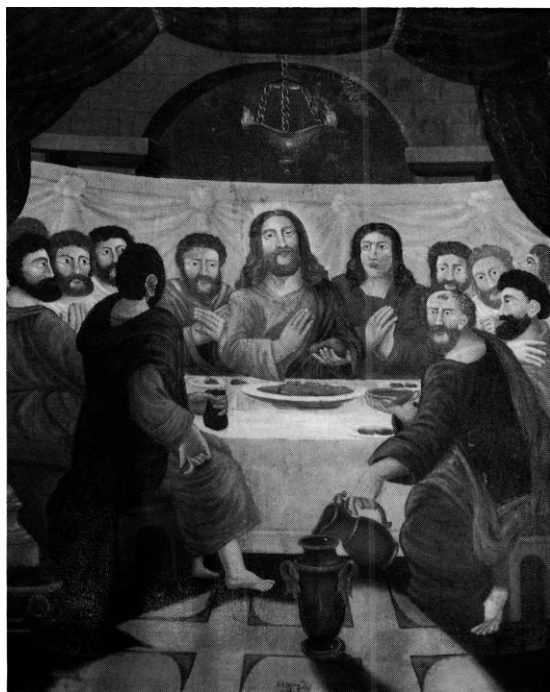

Fig. 26. Maleri af Nadveren, udført 1841 af A. F. Dyring, Horsens, formodentlig til altertavlen (s. 3743). NE fot. 1991. - *The Last Supper painted by A. F. Dyring of Horsens in 1841, intended for the altar-piece.*

sting herred). Det er en enkel tosøjletavle med rektangulært storfelt og mindre, tilsvarende topfelt,⁷⁷ begges vinger er kartoucheformede ligesom topgavlen. De er smykket med rulleværk samt store frugtklaser og rodfrugter i båndophæng omkring et reliefskåret hoved i gavl- og storvinger (fig. 25) og roset i topvinger. Begge sæt søjler har prydbælter med beslagværk, storsøjlerne er fremhævet ved korintiske kapitæler, topsøjlerne har blot ringled. Beslagværk i fladsnit pryder undersiden af både stor- og topgesims, der begge har mistet deres fremspring ligesom (det forhøjede) fodstykke. Topspir og tandsnitrammer er tilsat ved restaureringen, de sidste rekonstrueret efter farvespor og gesimsens kronliste.

Tavlens staffering, fra 1930,⁷⁸ domineres af en mørkebrun farve, oplivet af forgyldning på alle dekorative detaljer og på tandsnit, vekslende med sølv; desuden forekommer gråt på båndophæng og ansigter, grønt på blade samt rødt på

bosses. Nye, gyldne versalindskrifter er malet på sort bund, på topgesimsen: »Devs petra mea« (Gud er min klippe), på storgesimsen en normaliseret og delvis forkortet gengivelse, på dansk (efter en staffering 1841) af den oprindelige giverindskrift (jfr. nedenfor) samt på fodstykket et citat fra Johs. 13,35. - I storfeltet er 1882³⁴ indsat et *maleri* på lærred, 128x106 cm, af Kristus på korset, efter van Dyck, udført af Sophus Theilgaard (1845-1923). Forgrundens blege Kristusskikkelse har som baggrund en blålig himmel med rødgyldne skyer, ved siden et brunt klippeparti. Topfeltets lærredsmaleri af Opstandelsen, fra kort efter 1882,⁷⁹ viser en hviddraperet Kristus, der med korsstaven i hånden træder ud af den åbne gravkiste; i forgrunden de skræmte soldater, én rustningsklædt, en anden i gul dragt med rød kappe.

Altertavlens oprindelige staffering har ifølge en prøveafdækning af topgavlen⁸⁰ været partiel, dvs. med rødbrunt på kartoucherammer, guld på ornamentkanter, bossedetaljer og hår, samt lasurfarverne rødt og grønt på bånd og bosses, suppleret med lidt hvidt og zinnober. Fodstykket har været prydet med en fortløbende bladdekoration. Friseindskrifterne har stået med »guldfarvet sølv« på bart træ, i topfrisen den samme som nu, i storfrisen giverindskriften, med fraktur, på tysk: »Anno 1630 hadt hermen hanssen vnd sein fraünz anna nels datter von rühe müle diese taffel die kirch zü güdt vorehrt zür gedechtnis«. Denne indskrift kan suppleres med en regnskabsindførsel 1630⁴¹ vedrørende indtægter 1629:⁸¹ »Den nye altertavle, som udi kirken er opsat, haver Herman Hansen i Rye-mølle, foræret kirken for hans formand lens Pedersen, sin, deres hustru og børns lejersted⁸² i kirken og skal den lade staffere på sin egen bekostning som vedbør«. - Oprindelige top- og storfeltsmalerier er ikke bevaret.

O.1841 er tavlen blevet repareret eller »opmålet«,⁸³ således som ønsket to år tidligere,³⁴ formodentlig af Horsensmaleren A. F. Dyring, der bl.a. har skrevet sit navn oven på storgesimsen. På denne blev giverindskriften omsat til dansk,⁸⁴ malet med gul fraktur, og på fodstykket blev skrevet: »Derpaa skulle Alle kjende, at I

ere mine Disciple, dersom I have indbyrdes Kjærlighed. Johs. 13,35.« Denne indskrift synes at referere til et *maleri af Nadveren*⁸⁵ (fig. 26), signeret »A. F. Dyring, Horsens 4/6 1841«, nu op-
hængt ved orgelpultituret. Det er udført på lær-
red, 131x108 cm i lysmål, og viser en grående
Kristus i bleg rød kjortel og blå kappe mellem
sine brogetklædte disciple, Judas, i gul kjortel
og blå kappe, med den grønne pengepose i hån-
den. I forgrunden er et blå draperi ophængt,
bagved et hvidt, der delvis dækker for en brun-
lig portal. Til trods for signaturen er billedet
snarest en opmaling af et ældre maleri,⁸⁶ mulig-
vis fra 1700'erne, hvilket synes at fremgå af en
sammenligning med Dyrings to andre arbejder.

Det er to meget primitive malerier, udført på
egetræ, fremstillet i tynde farver, der kun delvis
dækker en mørkebrun understrygning. Maleriet
af *Himmelfarten*, tidligere i altertavlens topfelt,
lysmål 75x57 cm, viser en gråhvid Kristus, med
korsstav i hånden og med hvidt lændeklæde,
svævende opad i en lys skybræmme; i forgrun-
dens grønne jordsmon ses spredte, gullige
blomster. Billedet er ikke signeret, men svarer
ganske til et *maleri af Korsfæstelsen* (fig. 27),
125,5x101 cm, signeret: »Malet af A. F. Dyring i
Horsens d. 15. Juni 1841« og således kun 11 dage
efter det ovennævnte nadvermaleri. Det er uaf-
klaret, om maleriet har skullet erstatte dette lær-
redsmaleri, eller om det skulle ophænges andet-
steds. Fremstillingen går tilbage til et stik af An-
ton Wierix efter Maerten de Vos.⁸⁷ Både Maria
og Johannes er iført bleglilla kjortler, deres kap-
per er henholdsvis grønblå og rød, med grønt
foer; begge har gule glorieskiver. Den ubehjælp-
somt maledede Maria Magdalene i forgrunden bæ-
rer gult skørt, rød trøje og hvidt hovedklæde.
Baggrunden er mørkebrun, i hjørnerne blå-
grønne skyer. Alle tre malerier er efter restaure-
ring 1942 og 1976 ophængt, i nye rammer, over
orgelpultituret.

Efter at tavlen havde fået nyt storfeltsmaleri,
fik den 1883⁷⁸ en ny staffing, en mørk nød-
detræsgrund³⁴ for lidt forgyldning samt rødgul
marmorering på søjlerne.

I tidens løb har altertavlen haft forskellige pla-
ceringer, forårsaget dels af tårnets brand, dels af

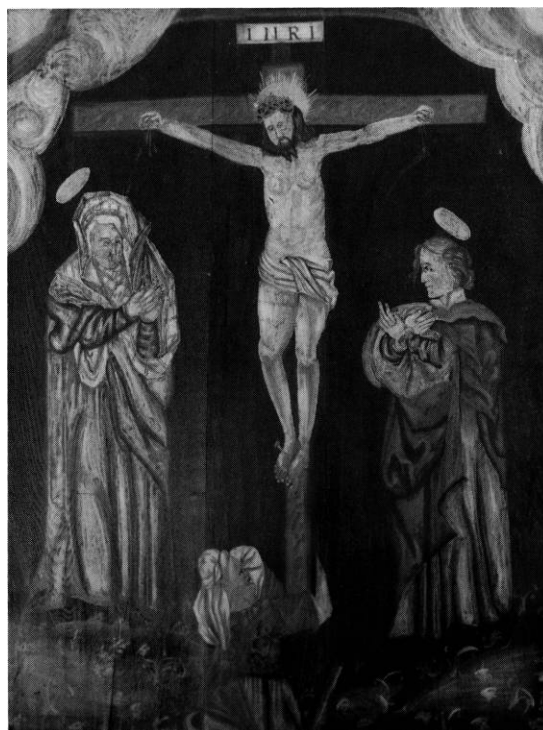

Fig. 27. Maleri af Korsfæstelsen, udført 1841 af A. F. Dyring, Horsens, måske til altertavlen (s. 3743). NE fot. 1991. - *The Crucifixion painted by A. F. Dyring of Horsens in 1841, possibly for the altar-piece.*

kirkens ombygninger. Som meddelt s. 3719 stod
altertavlen ved branden 1660 i det senere ned-
revne tårn. 1672/73 måtte Salomon Torbensen i
Rye (jfr. klokke) nedtage tavlen, fordi tårnhvæl-
vingen stod i fare for at falde ned, for derefter at
opsætte den »neder« i kirken. En 14 alen lang
egebjælke blev indlagt i »rundbuen« (dvs. tårn-
arkaden), hvortil tavlen blev fæstnet.⁴¹ O. 1700⁴²
fik Jørgen Sørensen snedker betaling for at »om-
gøre, forflytte og opsætte altertavlen« foran den
nyopførte mur, der dannede lukke til skibets
nedrevne østfag (jfr. s. 3735). Hermed var ski-
bets østligste fag omdannet til kor.

Altersølv. Kalk (fig. 29), 1686 skænket sammen
med en *†disk* af hofjægermester Hans Mogensen
Arenfeldt⁴¹ (†1689) til Rugård, Aggersborg og
Lyngbygård, og hans hustru Helle Urne
(†1688)⁸⁸. Antagelig udført af Gert Christensen,
Viborg, bageret rimeligvis fornyet 1863.

Fig. 28. Sygekalk, rimeligvis udført o. 1840 af Chr. Fr. Høegh, Århus (s. 3745). NE fot. 1991. - *Chalice for the Sick, c. 1840, made by C. F. Høegh of Århus.*

Fig. 29. Alterkalk, antagelig udført af Gert Christensen, Viborg, og skænket 1686 af Hans Mogensen Arenfeldt til Lyngbygård m.fl. og hustru Helle Urne; bægere formentlig fra 1863 (s. 3743). NE fot. 1991. - *Chalice, probably made by Gert Christensen of Viborg, and donated in 1686 by Hans Mogensen Arenfeldt of Lyngbygård, and his wife Helle Urne; the cup from 1863.*

Den store, nu 24 cm høje kalk, har sekstungget, profileret fod med smal fodplade. Fodtungerne afsluttes foroven af omløbende profilstave med lille afsæt til det spinkle, sekskantede skaft, ligeledes ledsaget af stave mod bæger og knop. Denne er drevet op med mange, små ruder samt lidt større i et midtbælte, hver med graverede versaler på trambuleret bund: »S: Iesvs herens« (ns sammenskrevet). Fodtungerne er markeret med konturlinier, og i to af felterne er graveret initialerne »HAF« og »HW« for Hans Arenfeldt og Helle Urne (Urne) over deres respektive våbener. På et af fodens profilerede ses to let læderede stempler (fig. 67), Viborgs bymærke (Bøje II, 1982, nærmest nr. 5421) og mestermærket et spejlvendt G C, antagelig for Gert Christensen, Viborg (Bøje II, 198 og III, nr. 8030).⁸⁹ Det store bæger, antagelig fra 1863,³⁴ da kalken ønskedes gjort større, er prydet med et graveret, latinsk kors. Kalken er delvis forgyldt således som krævet 1863. Disk, rimeligvis fra o. 1863, udført af Ebbe Olaus Lüster, Århus, eller hans søn. Den er 14,7 cm i tv., flad, med let opadbuget, smal fane, hvorpå graveret cirkelkors (Georgskors). Under bunden fire korsstillede stempler, to gange Århus bystempel (Bøje II, 1982, nr. 5829) og to mestermærker »Lvster« i rektangel (Bøje smst. s. 244 og 246).

†*Altersæt.* 1) 1630/31 nævnes i inventarlisten en forgyldt (sølv)kalk og disk, hvoraf kalken 1638/39 blev repareret af »Christian guldsmed ved Skanderborg«, 1642 noteredes at den vejede 32 lod. 1666 blev en forgyldt kalk repareret i Århus.⁴¹ 1667 var imidlertid omtalt »militære udplyndringer« (jfr. ovenfor), der havde omfattet kalk og disk. 2) En kalk og disk af tin blev 1664/65 købt for dl, formentlig som erstatning for det stjålne altersæt; 1675/76 repareret og en ny tindisk anskaffet.⁴¹

Oblatæske, 1949, af sølv, med mestermærke for Frantz Hingelberg, Århus. Lav og glat, kronet af kors; under bunden graveret kursivindskrift: »Erindring om Ane og Niels Sørensen, Glarbo og Deres Søn, Søren død i Canada 1949. Skænket af hans Enke, Marie«.

†*Oblatæske*, antagelig af porcelæn, anskaffet 1862-63.³⁴

Fig. 30. Alterstager af messing fra o. 1500-1550, den største omdannet i ny tid (s. 3746). NE fot. 1991. - *Altar candlesticks of brass c. 1500-1550, the biggest changed in more recent times.*

Vinkande, 1949 (?), af sølv, med samme stem-pel som oblatæskens. 27 cm høj, i nybarok efterlignende alterkalken, men med højt bæger kronet af kors og med kraftig bøjlehank. Top-*porcelænskander* med guld-kors og -kanter, den ene, med trekløverformet tud, fra Den kgl. Porcelænsfabrik, antagelig anskaffet 1844,³⁴ den anden og større, nyere, fra Bing og Grøndahl, »Danish China, Copenhagen«. Vist ude af brug. En »li-

den *†tinflaske*« er nævnt 1630. 1661/62 købtes en *†vinflaske* af tin.⁴¹

†Vinskummeske skulle anskaffes 1903.³⁴

Sygesæt, o. 1840, rimeligvis udført af Christian Frederik Høegh, Århus. *Kalken* (fig. 28), 11,8 cm høj, har rund, hulstavprofileret fod, trinde skaftled med knop bestående af tre hulstave, samt stort, udbugende bæger med graveret bølgelinie under mundingsranden. Intet

mesterstempel, hvilket derimod ses under bunden på den tilhørende *disk* (Bøje II, 1982, nr. 6021). Den er 9,1 cm i tv.m., glat og flad. Et *†sygesæt* af tin var 1719 bekostet af Søren Steffensen (jfr. epitaf), hvis navn stod derpå.⁴⁷

Tre *alterstager* af messing (fig. 30), af sengotisk form, fra 1500rnes 1. halvdel, af forskellig størrelse og form, er tidligst nævnt i inventariet for 1630/31;⁹⁰ i ny tid er de alle istandsat med enkelte fornyelser, især den største, nr. 3, der er omdannet til en kombineret syvstage og alterkrucifiks. 1) 32 cm høj medregnet de tre 6,3 cm høje fødder, formet som siddende løver (fig. 31). Fod- og lydeskål er ret skarpkantet profileret og dekoreret med femhulsgennembrydninger i korsform. Samme mønster ses på skaftets nedre, aftrappede led. De øvre skaftled er karnis- og hulstavprofileret, adskilt af ringe med spidsovalt tværnsnit. Lydeskålens kant er kreneleret. Lysetorn af messing.

2) 27,5 cm høj medregnet de 5,7 cm høje løvefødder (fig. 31), der er beslægtet med (men ikke ganske lig) den forrige stages. Den høje fodskål er karnisprofileret, skaftet har flere ringled. Lydeskålen, der i hovedsagen svarer til nr. 1, har formodentlig 1909⁹¹ fået påsat en lodret kant med krenelering, samt muligvis lysetornen, af messing.

3) Nu 89,5 cm høj. Stagens fod- og lydeskål beslægtet med nr. 1, med samme hulmønster, men lydeskålen uden krenelering og skaftets skiveled fladere. Stagen har oprindelig haft tre fødder, hvoraf ses rester indvendig i form af metalklodser, svarende til dem på de to andre stager. - Formodentlig i 1860-70erne⁹² blev den omdannet til en syvarmet lysestage, og senere indrettet til elektrisk lys⁹³ samt kronet af et kors. På en metalsokkel i lydeskålen er anbragt et skaft, til hvis nedre skiveled er fæstnet syv (arabertalnummererede) volutsvungne, flade lysearme med lydeskåle svarende til den ældre stages. Skaftet krones af prikdekoreret kugle, hvorpå et latinsk kors med trekløverformede korsarmsender (jfr. støbejernskorsene, s. 3766).

En nyere *lyseslukker*, med sortmalet træskaft, hvortil er fæstnet et lille, forkortet kohorn, opbevares i altertavlens sokkelskab.

†Alterbøger. 1616 købtes en alterbog⁹⁴ for 3½ mk. 4 sk. I inventariet 1630/31 opregnes den sammen med en Lutherpostil (der også nævnes 1661),⁷⁵ et nyt (fra 1630) og et gammelt graduale samt en gammel bibel. Denne betegnes 1642/43 som en »gammel munkebog, som tilforn er indtegnet for en bibel«. 1650 købtes for 10 sl. dl. en »Frederiks bibel« (Frederik II.s fra 1589, i folio). 1679/80 anskaffedes en »ny alterbog med passionen i« for 1 sl. dl. 1 mk.;⁴¹ 1690/91 fandtes foruden denne og et gammelt gradual også et ritual⁴² (forskrifter for liturgiske handlinger).

*Røgelsekar.*⁹⁵ 1) (Fig. 32), fra 2. trediedel af 1300rne, af bronze, formodentlig Hanse-eksportvare, måske fra Lübeck.¹⁵⁸ Det velbevarede kar er 24 cm højt medregnet det store kors, der over en vulst kroner låget. Den lave fod har skarpkantet led ved overgangen til den halvkugleformede skål. Både den og låget har kraftig mundingsrand med tre øskener, hvoraf skålens ene er en senere tilsat jernøsken anbragt lidt længere nede end de øvrige. Lågets nedre, skrå del har en gennembrudt dekoration med en bølgeranke med vinblade, der har graverede årer. På lågets øvre del rejser sig en trefløjet bygning med store gavle, hvorimellem små, alle med facetteret gavlkноп. De store gavle har to rundbuede vinduer under et lille, rundt, de små blot ét rundbuet. Tagsten er markeret ved graving. Gennem øskenerne er stukket nyere bærestænger, der er fæstnet til øskenerne på et oprinde-

Fig. 31. Detalje af alterstagefødder, jfr. fig. 30 (s. 3746). NE fot. 1991. - Detail of the altar candlesticks' bases, cf. fig. 30.

ligt, fliget og bølget led, en såkaldt lilje. Til en øsken på undersiden heraf er fæstnet to snoede jernled fastgjort i korsets top, således at låget kan løftes.

I kirkens inventarier⁴¹ er siden 1614 kun omtalt ét røgelsekar,⁹⁶ benævnt ildkar eller jern fyrkar (1630). 1654/55 blev det repareret.⁴¹

*2-3) Skål og låg af bronze fra 1.trediedel af 1300rne, måske dansk arbejde, efter nordtysk forbillede;¹⁵⁹ muligvis ikke sammenhørende. 1891 indkommet til Kulturhistorisk Museum, Randers, uden nærmere oplysninger, bortset fra en påstand om, at stykkerne skulle være sammenhørende og komme fra Rye kjær og muligvis stammende fra Rye kirke.⁹⁷ En tilknytning til Øm kloster forekommer måske mere sandsynlig, jfr. nr. 1.: *2) (Fig. 33). Bægerformet skål, 7,3 cm høj, 8,2 cm i tv. Hul, konisk fod. Skålen, der er uden randprofil, har en øvre frise med gennembrudte, trekantede røghuller ledsaget af (nu svage) graverede linier, tilsvarende dobbeltlinier pryder korpus. Kun én øsken bevaret, de to andre afbrækket sammen med et stykke af kanten. Ret sort i godset. Inv.nr. 2110.

*3) (Fig. 33). Låg, 13,4 cm højt, ca. 8 cm i tv., med tre øskener. Den nedre del af låget er gennembrudt og smykket med tre store vinblade med graverede årer. Den øvre del er trukket op i en høj, trind spids endende i et fladt, trearmet kors, den øvre arm med hul til ophængningskæde. Godset rødligt, forarbejdningen ret grov, især indvendigt. Inv.nr. 2111.

En »sjælden *røgelsebeholder* af blik« er nævnt af Worsaae 1852.⁹⁸

Messehagel, nyere, af rødt fløjls; ude af brug. I præstegården.

†*Messehagler*. 1630/31 omtales to hagler, en gammel og en af rødt fløjls. 1661 nævnes kun én gammel og ubrugelig.⁷⁵ 1668/69 bekostedes en ny hagel »efter præstens indstændige begæring«, fordi der »på stedet holdtes store alterklæder«, og det i øvrigt var et »halvt privilegeret sted«. Til haglen købtes 8 alen »carmoisinerød stocket flos« (et langluvet stof) for 24 sl. dl., desuden 7 1/4 lod guld- og sølvkniplinger til korset og antagelig kanterne, for 10 sl. dl. 3 1/2 mk., hvortil kom en »Buckel« (dvs. et spænde) samt

Fig. 32. Røgelsekar fra 1300rne, af bronze, antagelig nordtysk eksportvare (s. 3746). NE fot. 1991. - *Bronze censers from 14th century, probably North German export goods.*

Fig.33. Skål og låg fra 1.trediedel af 1300rne, fra to forskellige *røgelsekar, nu i Randers Kulturhistoriske Museum (s. 3747). NE fot. 1991. - *Bowl and cover from two different censers, from 1300-1330, now in Kulturhistorisk Museum, Randers.*

Fig. 34. Dåbsfad o. 1650, nederlandsk arbejde af messing med spejderne i bundfeltet (s. 3749). NE fot. 1991. - Brass baptismal dish c. 1650, Netherlandish work.

Fig. 35. Romansk døbefont, kummens løvehoveder afhugget 1880; foden, fra 1880 erstattet af en ny 1942 (s. 3748). NE fot. 1991. - Romanesque font, the lions' heads on the basin were hewn away in 1880, the base, also from 1880, was replaced by a new one in 1942.

silke til syningen.⁴¹ 1727 nævnes, at der længe ikke havde været nogen hagel.⁴⁶ 1746/47 blev anskaffet en ny af rødt fløjel med sølvgaloner.⁴³

Alterskranken, 1942 udført efter tegning af arkitekt Henning Helger, er af ferniseret eg, med to rhombefigurer i hvert fag, opstillet i retkant omkring alteret, de forreste hjørner dog skrå.

†*Alterskranker*. I forbindelse med indretningen af det nye kor o. 1700 (jfr. 3734f.) udførtes tre †*skamler* »at sidde på til Guds bord«. ⁴² - 1731 var et »tralværk« omkring alteret »højligent fornødent ... for gamle og afmægtige kommunikanter, der ellers måtte sidde på nogle løse og vaklende skamler«. ⁴⁶ 1829⁴⁴ trængte skranken til at repareres. 1863 var den opstillet i lige linie tværs over koret, med åbninger i nord og syd. ⁷⁰ 1863³⁴ udførtes en ny, der bestod af drejede træsojler, anbragt omtrent som den nuværende.

Døbefont (fig. 35), sammensat af en romansk, men kraftig behugget kumme og ny fod fra 1942, begge dele af grovkornet granit, ialt 89 cm høj. Ifølge Mackeprang (*Døbefonte* s. 234 og 253) en variant af løvefontenes Låsby-Vinderslevgruppe. Den lille kumme, af grå-rødlig granit, ca. 45 cm høj og 70 cm i tv., har tillukket afløbshul i bunden. Mundingsranden, der nu skrånede lidt udefter, afsluttes af glat kantbånd. Kummens oprindelige ornamentik, i lavt relief, har bestået af områdets velkendte to par affronterede løver med »stærkt fremspringende hoveder«. Disse var endnu i behold 1877,³ men blev 1880³⁴ afhugget og partierne på hovedernes plads behugget med spiralkrøller som afslutning på de lagdelte manker. Halerne, der er lagt hen foran kroppene, ender i lille palmet på det ene par, i tredelt akantusblad på det andet. 1942 har en ny, ottekantet granitfod, med øvre vulst, erstattet en fod af sandsten fra 1880.³⁴ Før dette år var størstedelen af fonten »på en barbarisk måde« indmuret i en »klodset teglstensfod«⁹⁹ (fig. 36). Denne indmuring er antagelig den, der omtales 1699/1700⁴² i forbindelse med kirkens ombygning (jfr. s. 3735). Også 1630⁴¹ var fonten blevet flyttet af en »murmand«, muligvis fra en plads i det tidligere kor (s. 3734). - 1863 stod den i nordvesthjørnet af det nuværende kor,⁷⁰ nu rykket frem og opstillet på et muret podium.

Dåbsfad (fig. 34), fra o. 1650, skænket 1672, af messing, 49,5 cm i tv. Det er et nederlandsk arbejde med drevet og punslet ornamentik. I det hvælvede bundfelt et stærkt udpudset relief af spejderne bærende en stor vindrueklase og omgivet af grene med småfrugter. Her udenom en borte af vinkelstillede, ovale bukler i stemplet slyngbåndsramme hvorimellem småcirkler. Fanden har to tilsvarende bukkelborter, den ydre suppleret med rhombefigurer. På fadets svagt hulede, glatte inderkant er giverindskriften graveret med versaler, begyndelsesbogstaverne lidt større og finere udført: »Til Guds Ere Og Kirkens Brug / Gifuer Dette Key Diderick Med Sin Hustru Birgita Niels Datter Ao. 1672«. - Både den ombøjede kant og selve fadet har flere grove blyreparationer, bl.a. én omtalt 1887.³⁴

Dåbskande, af messing, skænket »Til Minde om Skomager Marius Sørensen og Hustru Anna Svendsen, Rye 1943«; under bunden gørtlerstempelt »K.Eibye« (versaler). Den 34 cm høje kande, medregnet lågkorset, har en drevet og punslet dekoration, der efterligner dåbsfadets bukkelbort med småcirkler og perlebælter. Den kraftige bøjlehang løber foroven ud i et andehovedlignende blad. †*Dabskander*. 1763⁴³ købtes en blikflaske til dåbs vandet, o. 1862 en tinkande.³⁴

Fig. 36. Døbefont jfr. fig. 35, »det nederste tilmuret og den heele overkalket«. Tegning af C. O. Zeuthen 1868, i NM (s. 3748). - *Font, partly walled in, drawing with reconstruction by C. O. Zeuthen.*

Fig. 37. Detalje af korbuekrucifiks, jfr. fig. 38 (s. 3749). NE fot. 1991. - *Detail of chancel-arch crucifix, cf. fig. 38.*

Fontelåg, nyere, af rå, umalet fyrretræ sammenholdt af to tværbrædder med håndtag; ca. 61 cm i tv. Ude af brug, i tårnrummet.

Korbuekrucifiks (fig. 37-38), fra 1500rnes begyndelse, af eg. Den slanke, over legemsstore skikkelse, ca. 202 cm høj, giver i sin skæring blot udtryk for behersket lidelse. Figuren hænger ret dybt i de forholdsvis spinkle arme, hvor årene svagt tegner sig; fingrene er let bøjet mod håndfladen. Hovedet (fig. 37) hælder lidt frem og mod højre skulder, øjnene er lukkede og munden halvåben. En stor, mangegrenet og flettet tornekrone er trykket ned over panden og det bølgede og snoede, til dels underskårne hår, hvis ene lok hænger ned foran højre skulder. Kroppen er mager, med spydsår i højre side, de let bøjede, frontale ben spinkle og skarpkantede; højre fod lagt lige over den anden, de tynde, let bøjede tæer med markerede negle. Det smalle, tætfoldede lændeklæde er krydsslået ved venstre hofte, hvor en underliggende snip er trukket op over klædet, mens en anden del går ned mellem

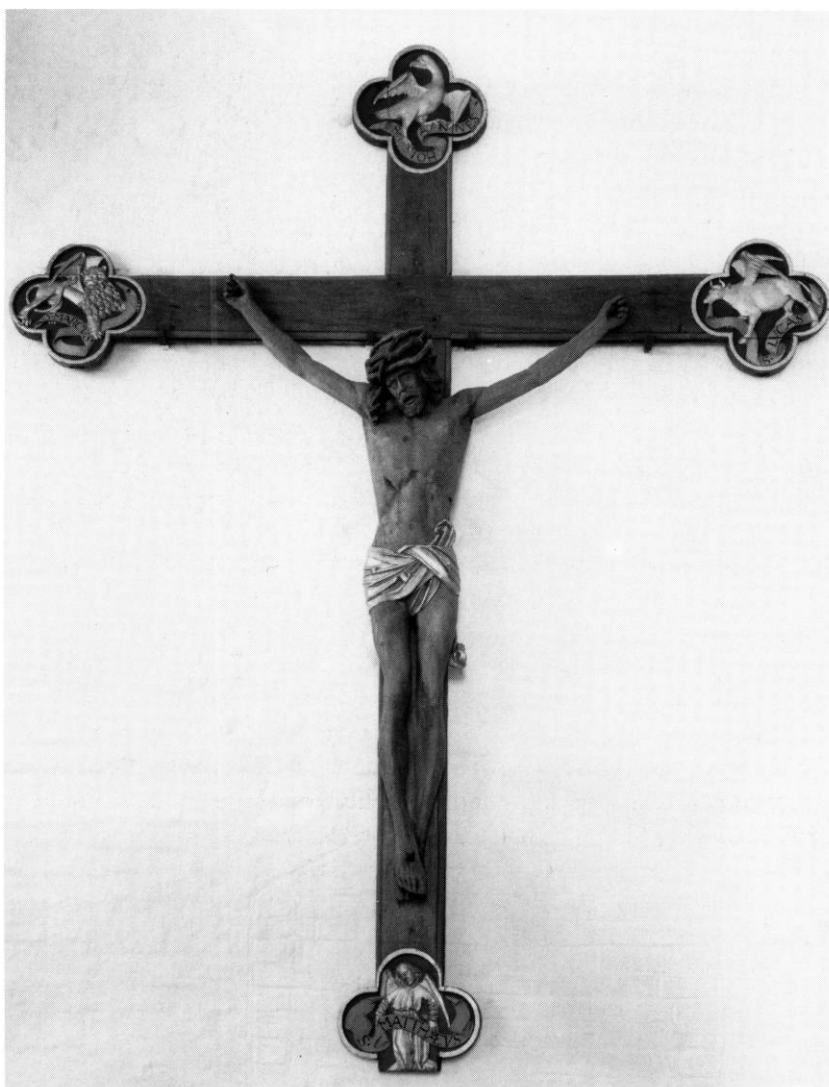

Fig. 38. Korbuekrucifiks fra 1500ernes begyndelse (s. 3749). NE fot. 1991. - *Chancel-arch crucifix from the beginning of the 16th. century.*

benene og ud bag låret endende i lille, ombøjet snip; denne er fæstnet bagpå med dyle. Figurens rygside dannes af en plade, hvis lodrette kanter ses til begge sider. Partiet bag lændeklædet er glat afbanet. Begge lår har på bagsiden tilsyneladende reparationer bestående af indfældede træplader i naturlig form, men af andet træmateriale end kroppens. En mindre udlusning ses på forsiden af højre ben. Højre bens nu pådylede lægmuskel var 1808 omtalt som »afstødt«.¹⁰⁰

Det samtidige korstræ, af eg, har rundstav på forkanterne og en ret dyb not på siderne.

Korsarmene ender i store firpas, der i kanterne har aflange huller, antagelig til indtappede korsblomster eller -blade. Firpassene har relief'er af evangelisttegnene (fig. 39-40), de tre dyr stående på slyngede skriftbånd og med hovedet i profil, Markusløvens dog en face. Mattæusengelen (fig. 40) er fremstillet frontalt, med båndet foran sig. Dettets ender er nyskårne sammen med bueslagene til siderne for selve stammen, hvis nedre cirkelslag er vandret afskåret.

1899 blev krucifikset istandsat og afrenset for farve.¹⁰¹ Dog ses endnu svage spor af grønt på

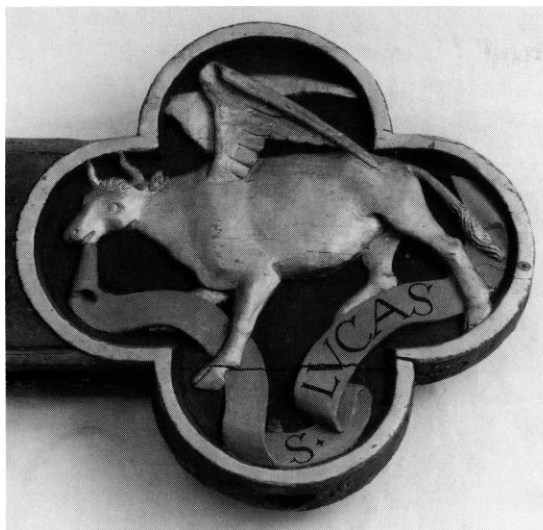

Fig. 39-40. Evangelisttegn fra korbuekrucifikset, jfr. fig. 38 (s. 3750). NE fot. 1991. - *Symbols of the Evangelists from the chancel-arch crucifix, cf. fig. 38.*

tornekronen, på rød bund. 1930 foretog Povl Jensen en restaurering og nystaffering,⁷⁸ hovedsagelig med forgyldning på figurens lændeklæde, kanter og evangelisttegn, på blå bund. Skriftbåndene gråmalede og fik navneindskrifter med sorte versaler; korstræets kanter blev brungule. - Krucifiksets oprindelige plads er ukendt, og man må formode, at det er flyttet i takt med kirkens ombygninger. 1808 nævner sognepræsten, at det da fandtes i kirken stående opret på gulvet, såsom det var »vel stort til at hænge efter kirkens højde«. 1850 var det anbragt på korets gulv, men ønskedes ophængt på kirkens nordvæg, hvorfra det o. 1903 flyttedes til skibets vestvæg.³⁴ 1928 hang det på nordvæggen, tæt ved døren, 1942 ophængt på nordvæggen i det nuværende kor.

Prædikestol (fig. 41), med reliefskåret årstal 1632; lydhimmel fra 1935. Den enkle stol stammer antagelig fra samme værksted som altertavlen og er nært beslægtet med mesterens prædikestole, bl.a. i Linå (s. 3288).¹⁰² Som disse er stolens fire fag karakteriseret ved kraftige, nu rekonstruerede tandsnit på gesimsen og omkring de listeindrammede, plane storfelter¹⁰³ samt ved de glatte søjler med ringkapitæler og -baser. Både frise og postament, med fremspring, er

prydet med beslagværk i fladsnit, ligesom også postamentets hængestykker, mellem drejede kugler. I de forreste postamentfelter er skårne reliefversaler og årstal, henholdsvis »HHSV« og »1632«, rimeligvis for Herman Hansen værge(?), der dette år⁴¹ omtales som kirkeværge, da der bekostedes 13 dl. på en ny prædikestol, måske i øvrigt skænket af værge.

Stolen står med en staffering fra en istandsættelse 1930,⁷⁸ i hovedsagen mørkebrunt og sort med lidt sølv samt guld på detaljer og de nye versalindskrifter, citerer fra Luc. 11,28 og 4. Mat. 11,15. - En farveundersøgelse 1928 af et enkelt storfelt viste, at stolen oprindeligt har fået en såkaldt snedkerstaffering med lidt sort, i hvert fald mellem tandsnittene. Herover lå et lyst, blågrønt lag, muligvis blot en understrygning for en staffering fra 1841, antagelig af A. F. Dyring, en violet marmorering med lidt hvidt og forgyldning. I fjerde storfelt stod: »I Aaret 1841 lod Kirkens Ejere samme opmale«.¹⁰⁴

Prædikestolen står nu, formodentlig siden 1700, på et muret og kalket, halvrundt fundament ved den søndre vægpille, der danner skille mellem skibet og det nuværende kor. Opgangen er siden 1863³⁴ langs sydvæggen ad en trappe, lukket af et panel hvorpå balustersøjler med ge-

Fig. 41. Prædikestol 1632, tilskrevet Jesper maler af Linå (s. 3751). NE fot.1991. - *Pulpit 1632, ascribed to Jesper the painter of Linå.*

lænder; den tidligere opgang havde været for enden af mandsstolene, vinkelret på sydvæggen.⁷⁰ Den oprindelige plads for denne stol må imidlertid have været ved sydvæggen i det nedrevne kor, måske i midtfaget (jfr. s. 3734). Forskellige murarbejder i stolens nærhed har muligvis beskadiget denne;¹⁰⁵ 1687/88 måtte en snedker reparere »taget«, dvs. †lydhimlen på prædikestolen.¹⁰⁶ I forbindelse med nedbrydningen af

de tre korfag 1699/1700 (jfr. s. 3719) blev stolen repareret af snedker Jørgen Sørensen og flyttet, antagelig til den nuværende plads. Der muredes en »pille« under stolen, og en ny trappe udførtes.⁴²

Lydhimmel (fig. 41), opsat 1935, udført af tømrer F. Sønderkov Schwartz, Rye, som kopi af Linås (s. 3288). I midtfeltet i to af de lave topstykker er reliefversaler, henholdsvis »IPHP« og »1935«. Stafferet som stolen. En †*lydhimmel* er omtalt 1687/88¹⁰⁶ (jfr. ovenfor). 1886 blev »for lydens skyld« opsat en †træskærm med baggrund³⁴ (jfr. fig. 42); fjernet 1927.¹¹⁰

†*Prædikestol*. 1617 fik Peder murmand betaling for at »færdiggøre« (dvs. reparere) prædikestolen med murarbejde, hvortil medgik kalk og sten. Dette arbejde har antagelig ikke drejet sig om en muret prædikestol, men snarere om en reparation af et muret fundament til stolen. Denne har sandsynligvis været af træ, idet der samme år meddeles, at Jens maler af Horsens fik 4 dl. for at »formale« prædikestolen, hvortil kom 2½ dl. for hans kost »selvanden« (dvs. med en hjælper) i fire dage.⁴¹

Et †*timeglas* »til brug i prædikestolen« blev købt 1639.⁴¹

Stolestader fra hovedstandsættelsen o. 1942, glatte gavle med omløbende rundstav og foroven et cirkelfelt med reliefskåret roset i bladkrans; gråmalet i to nuancer, rosetten gylden på blå bund, kransen grøn. De forrige †*stolestader* (jfr. fig. 42) var opstillet 1856-60.³⁴ Gavlene var plane, med svejfede sidestykker over lille profilis te i sædehøjde og med drejet knop foroven; egetræsmaalede. - †*Stoleværk* er i øvrigt tidligst omtalt 1655 i forbindelse med reparation.⁴¹ Efter kirkens afkortning o. 1700 (jfr. s. 3735) blev stolene omlavet eller fornyet af snedker Jørgen Sørensen af Nimdrup. Nylavet blev 18 kvindestole samt fem andre, der indsattes »på kvindekønnets side«, dvs. i nord. 21 karlestole blev »omgjort af ny«. Præstekonens stol fik panel og dør. »Ved Guds bord« anbragtes tre †*skamler* (jfr. †altersranke).⁴² 1719 var stolene »ved magt«.⁴⁷

To nye, ens *armstole* til præsten, af ubehandlet eg, med rhombemotiv i rygpartiet, står ved korets nordvæg og ved prædikestolen.

Fig. 42. Indre set mod øst. Ivar Hertzsprung fot. 1896. - *Interior to the east.*

Degnestolen repareredes 1654/55.⁴¹ Både denne og *†skriftestolen* ved prædikestolen blev o. 1700⁴² omgjort og opsat i det nyindrettede kor (jfr. s. 3735). 1830 trængte de begge »til forbedring«. ⁴⁴ 1863f. blev præstens og kirkesangerens stole fjernet fra koret, hvor de stod i hvert sit hjørne ved østvæggen;⁷⁰ præsten fik anvist plads bag alteret og kirkesangeren i den øverste mandsstol.³⁴ Senere fik præsten ly bag et forhæng foran dørnichen i korets nordvæg; fjernet 1942.

En »beslagen« (*kirke*)*kiste* fandtes 1630/31.⁴¹

Til et *†skab*, hvori messehaglen lå, anskaffedes 1640 en nøgle.⁴¹

Klingpung, o. 1900, leddelt skaft med vekselvis indskåret ring og vulst, yderst to håndtagsled. Jerntap til fæstelse af nu defekt, lærreds-

foret silkepung med lille kvast. Grøn- og rødmalet skaft. I altertavlens sokkelskab, ude af brug.

En *†tavlepung* nævnt 1739/40.⁴³

Pengebøsse, o. 1950, trækasse med skåret indskrift: »Kirken«; vest for døren. En *†»sparebøsse«* af blik, »med lås i til at forvare de fattiges penge«, blev købt 1673.⁴¹ To *†metalbøsser* var 1896f. opsat på standere ved indgangen.

Orgelpulpitret, fra o. 1912, har som brystning et enkelt fyldingspanel opsat i vest over en tværmur, med adgang gennem en dør i nord.

Orgel, 1912, med fem stemmer, bygget af A. C. Zachariasen, Århus,¹⁰⁷ og skænket af Jens Sørensen. Disposition: Bordone 16', Principale 8', Bordone 8', Salicionale 8', Ottava 4'. Pneumatisk aktion, keglevindlade. Facade med klin-

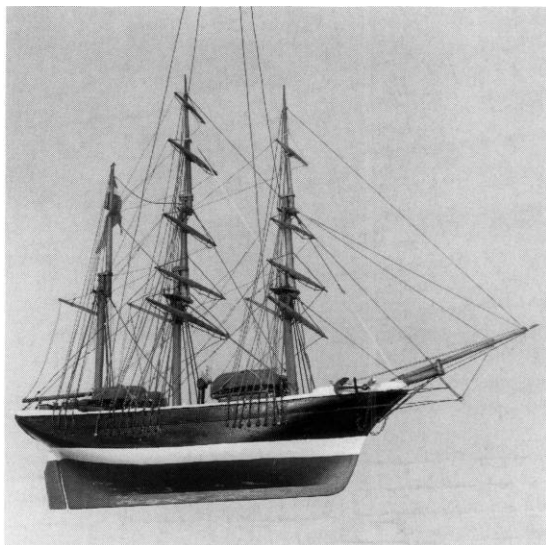

Fig. 43. Kirkeskib, briggen Johanne, bygget af kunstdrejer Søren Sørensen, Skanderborg, og ophængt 1897 (s. 3755). NE fot. 1991. - *Ship, the brig Johanne, built by the turner Søren Sørensen of Skanderborg, and hung in 1897.*

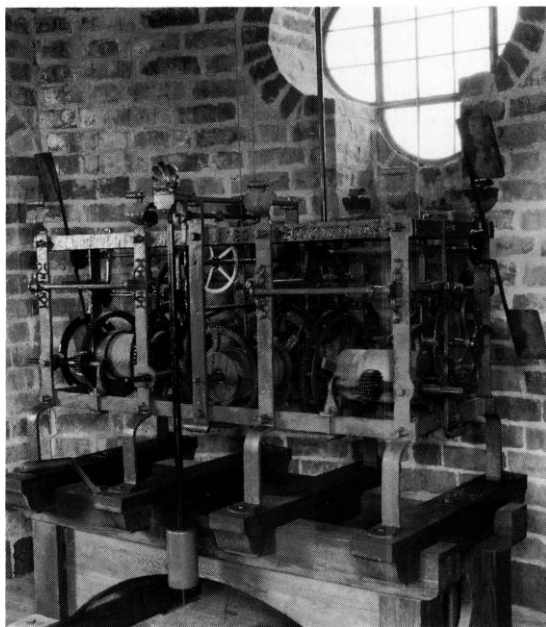

Fig. 44. Tårnuret, udført 1726 af urmager Christian Christensen, Hillerød, til Fredensborg slotskirke, 1913 overført til Rye kirke (s. 3755). NE fot. 1991. - *Tower clock, made in 1726 by clockmaker Christian Christensen, Hillerød, for the royal chapel at Fredensborg Palace, transferred in 1913 to Rye church.*

gende og stumme prospektpiber af umalet zink. På vestpulpituret. Nyt orgel fra Marcussen & Søn, Åbenrå, under projektering.

Salmenummertavler, 1942, fire rektangulære, med søm til ophængningstal; profilerede, forgyldte rammer, baggrunden sortmalet. De tidligere *†tavler* havde to gange fem rum til skyde-numre, sorte tal på hvide brikker. To af tavlerne, anskaffet 1887,³⁴ havde tunget topgavl (jfr. fig. 42).

Stor *præsterækketavle*, 1932, i profileret egetræsramme. Indskrifter med gylden fraktur og versaler. På nordvæggen i skibets vestligste fag.

Maleri, Kristus i Getsemane, malet 1828 af N. E. Fich, Odense,¹⁰⁸ i storfeltet til en *†altertavle* i Allese kirke, Odense amt. Det er udført på en egetræsplade, 115x124 cm, bestående af fem planker samlet ved fjer og not samt ved to tværplanker på bagsiden. Det nu ret defekte Kristus-

maleri er, inden for grønmalet pilastre, indrammet af en gråvioletmalet arkade, hvis listekapitæler og gesims er malet ud til den afsavede plades kanter. I sviklerne ses et grønt, fliget treblad. I billedets forgrund knæler Kristus, med fremstrakte hænder og opadvendt blik; han bærer grønblå kjortel under rød kappe. I den grønsorte baggrund ses i den ene side lysere kugleskyer, hvori en draperiklædt, lysstrålet engel svæver ned mod Kristus. I mørket bag ham anes en brunlig skikkelse. - På pladens bagside står med sortmalet skriveskrift: »Malet i Odense 1828 af Malermester N. E. Fich og Bekostet af Kirkens Eier Iacob Mortensen i Beldringe«. Sidstnævnte var ejer af Allese kirke i Odense amt.¹⁰⁹ Nu ophængt ved orgelpulpituret.

Lysekroner. 1-2) »Foræret af R. Jensen Rye 24. april 1892«. Ens messingkroner med stor hængeskugle hvorpå indskriften er graveret med antikva. To gange seks lysearme med små volutudløbere, den nedre række har to lyseholdere på hver arm. Ophængt østligst i skibet. 3) »Skænket Rye Kirke Julen 1929 af Knud R. Nielsen og Hustru Ane Thomine, Himmelbjerggaarden«, og forarbejdet af kunstsmed Knud Eibye, Odense.¹¹⁰ Barokkopi med otte arme, hver med to lys; på hængeskuglen graveret indskrift med skriveskrift. Vestligst i skibet.

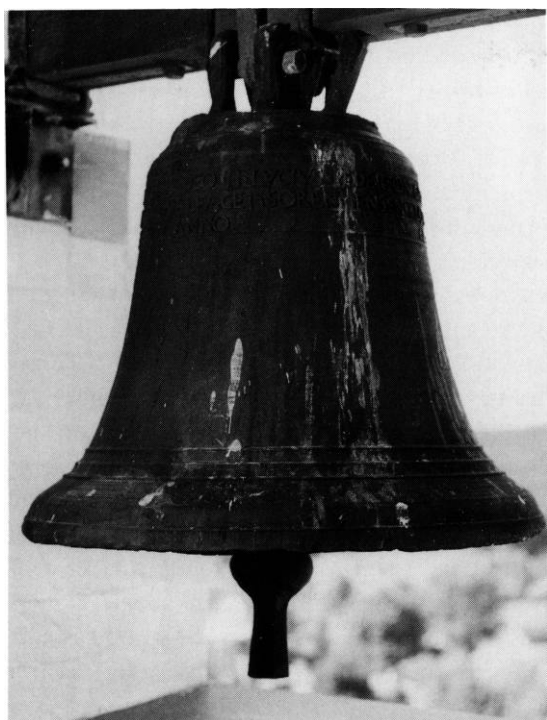

Fig. 45. Klokke nr. 1, støbt 1661 af Baltzer Melchiors (s. 3756). NE fot. 1991. - Bell no. 1 cast 1661 by Baltzer Melchiors.

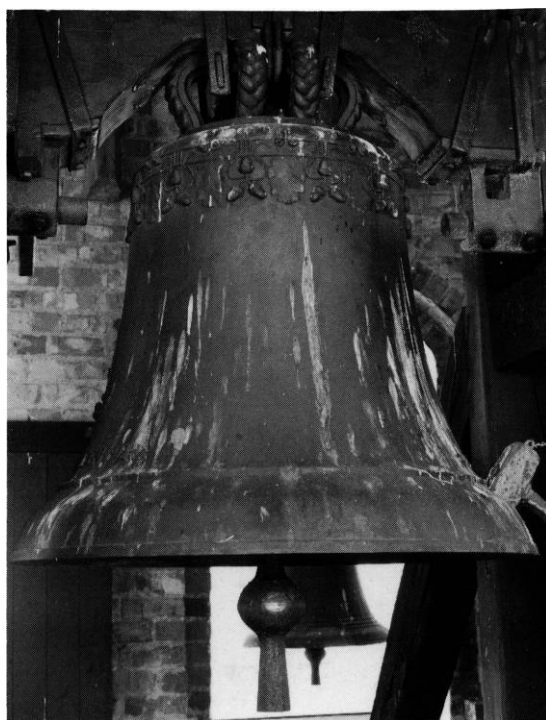

Fig. 46. Klokke nr. 3, støbt 1912 af M. & O. Ohlsson, Lybeck (s. 3756). NE fot. 1991. - Bell no. 3, cast 1912 by M. & O. Ohlsson, Lübeck.

Kirkeskib (fig. 43), briggen »Johanne«, bygget og givet af kunstdrejer Søren Sørensen, Skanderborg,³⁴ og ophængt 1897.¹¹¹ Ovalt messing-skilt i agterspejlet med indskriften. Kølen er brunmalet, skroget sort med hvid stribe. Ophængt i skibet.

En *†ligbåre* anskaffet 1642⁴¹ og igen 1706.⁴²

Tårn (fig. 44), signeret og dateret 1726 af urmager Christian Christensen, Hillerød, og ifølge kontrakt af 5. nov. 1725 udført til Fredensborg slotskirke, hvor det blev opstillet og synet 1726. Ombygget 1913 af Bertram Larsen, København, og opstillet i Rye kirkes nye tårn;¹¹² ligesom dette skænket af Jens Sørensen.

Værkets smedejernsramme er samlet med kiler (længde 143 cm, bredde 49 cm, højde med ben og opstanderblade 93 cm). De otte lodrette jernstivere er forlænget nedefter som nedadbøjede ben, foroven er de prydet med bladsmykkede volutter (fig. 68). Kortendernes vandrette stivere er profileret ved enderne. På den øverste,

vandrette stiver står mesterindskriften indridset med kursiv: »C. Christenssen Anno 1726. Friederichsburg.«

Uret har gangværk med timeslagværk og kvarterslagværk. Gangen sidder i midten af rammen, de to slagværker i hver sin ende, med aksler vinkelret på gangværket. Hvert af værkerne har tre aksler. Hjertehjulsakslerne og vindfangsakslerne med hjul og drev, de to slagskiver samt de tosidede udløsninger til kvarter- og timeslagværk synes oprindelige. Det øvrige er fornyet, navnlig i gangværket, som nu har stiftgang og træpendul samt transmission til slaghamre og til aksler for udvendig viser mod vest. På en nyere opstander med muslingeskal og plade, umiddelbart over pendulet, læses: »Uhret ombygget anno 1913 af Bertram Larsen, København«. På en lodret stiver en mindre plade, hvorpå: »Restaureret anno 1974 af H. Brostrup Ry«. - Rammen er grønmalet, vindfanget rødmalet ligesom tandhjul og valse-

Fig. 47. Epitaf 1628, restaureret 1715 jfr. fig. 48 (s. 3757). NE fot. 1991. - Wall monument 1628.

ender. Urværket står på en træstol i vestnichen i tårnets 2. stokværk.

Klokker. 1) (Fig. 45), 1661, støbt af Baltzer Melchiors.¹¹³ Den er 73 cm høj og 76 cm i tv. Om halsen en treliniet indskrift med reliefversaler, skilletegnene rhombeformede: »Gloria in excelsis deo h. Lvcivs Pederson Græsenvs pastor loci. Chrestophe/r lensen Spydstrvp delfaget. Soren lensen Klock. Salmon Torbesn(!). Baltzer / Melchiors mefecit anno 1661.« (Ære være Gud i det højeste. Hr. Lucius Pedersen Græserus (el. Græsse) stedets præst. Christoffer Spydstrup defoged(?).¹¹⁴ Søren Jensen Klock (el. Klog). Salmon Torbensen.¹¹⁵ Baltzer Melchiors gjorde mig i året 1661). Klokken har to lister over indskriften, tre over slagkanten og to herpå. Kronebøjlerne er facetterede. Ny jernknebel 1974.

I kirkeregnskaberne omtales kun én klokke, der »brændte« 1660 sammen med den øverste del af tårnet (jfr. s. 3719). Den nye klokke, fra 1661, er antagelig en omstøbning af den gamle,¹¹⁶ foretaget på stedet, hvor bl.a. klokkeformen blev »tørket« ved hjælp af kul og »klyn-tørv« (mosetørv). Akslen, »som klokken hænger i«, blev beslået, og kneblen, som var itu, repareret. Herefter er klokken tilsyneladende blevet anbragt i tårnet.⁶⁶ 1684/85 blev »muren som klokken hænger i«, repareret og klokken »hængt til rette«, da den var ved at falde ned. Det følgende år blev »klokkeværkets« tømmer så godt som fornyet,⁴¹ hvorefter klokken 1690 dels omtales hængende »i de vestre tindinger«, ⁴² dels »i tårnets gavle«.¹⁰⁶ 1719 var den flyttet til »et lille træværk på den vestre ende af kirken«, ⁴⁷ formodentlig dens vestgavl, efter at der 1715 var tømret et nyt klokkeværk.⁴⁶ -I hvert fald 1808¹⁰⁰ og indtil tårnets opførelse 1910f. hang klokken i en klokkestabel på kirkegården (jfr. fig. 54 og s. 3721).

Nu ophængt, ude af brug, i slyngbom i tårnets nordligste glamhul mod vest.

2-3) (Fig. 46), »støbt af M. & O. Ohlsson, Lybeck 1912« og skænket af tårnets bygherre Jens Sørensen og hustru, hvis data sammen med mesterindskriften står med reliefversaler på slagkanten. På den mindste klokke, 91 cm i tv., står: »*17/II 1850. Karen Sørensen. 1909 12/VI †«, på den store, 110 cm i tv.: »*20/XII 1847. Jens Sørensen. 1912 27/II †«. Udsmykningen, tegnet af Hack Kampmann, er ens, foroven et bånd med triglyffer, hvori er ophængt skiftevis et egeblad og tre ager; kronehankene har flettet tovstav på forsiderne. Nye knebler fra 1974. Ophængt i vuggebom i samtidig klokkestabel. På den store klokke slås timeslag, på den lille kvarterslag. Nu elektrisk ringning, tidligere betjent ved et særligt *trampeapparat* (fig. 69).

†**Klokker.** Ved klokkeskatten 1528/29¹¹⁷ afleveredes to klokker »med al jernfang« (ophængt), den ene vejede med akslen og jern 6 skippund (960 kg), den anden 1 skippund (160 kg). Kirkens eneste, bevarede klokke fik 1630 nyt jernophæng.⁴¹ 1660 gik den til grunde ved ovennævnte brand (jfr. klokke nr. 1).

GRAVMINDER

Epitaf (fig. 47), snitværksarbejde af eg, opsat 1628 af Morten Sørensen og hustru, Maren Mogensdatter, og ifølge indskrift repareret og »oprettet« 1715 af »fætteren« Søren Steffensen og hans hustru (jfr. s. 3719), samt endelig rekonstrueret og istandsat 1976-77.

Det oprindelige epitaf er udført i landlig renæssancestil efterlignende egnens altertavler, bl.a. den i Tåning (Voer hrd.), muligvis fra samme værksted. Tavlens forfald og efterfølgende noget tilfældige istandsættelse 1715 har forårsaget, at en rekonstruktion 1976f. kun delvis har været mulig. Tavlen fremtræder nu med oprindeligt, højt, rektangulært storfelt, flankerende søjler og storvinger, men med reduceret postament og fornyet gesims samt spiralbøjler på topstykket. Storsøjlerne har enkle kapitæler og prydbælter med reliefskåret bladværk omkring et nu tomt kvadratfelt. De kartoucheformede storvinger (fig. 48) er udstyret med en tilfældig blanding af reliefskårne renæssanceornamenter, beslagværk, rosetter, blade og rodfrugter omkring et påsat, stærkt fremspringende englehoved. Foroven afsluttes vingen af en mandlig profilmaske (jfr. Tåning), hvorunder klædeophæng, forinden ender den i en forenklet rovfugleklo. Hængestykket, med de fritskårne, bøjleformede volutter omkring et fremspringende englehoved i kuglestavskrans, er nu anbragt under en profiliste prydet med tungestav. Denne liste har muligvis udgjort en del af det oprindelige postament, måske svarende til krongesimsen, hvoraf et stykke før restaureringen fandtes (fejl)anbragt ved den ene storvinges inderside. Topstykket over den nye, forkrøpede gesims består af et liggende rektangelfelt (i ny ramme) flankeret af glatte søjler med tilsvarende kapitæler, bærende forkrøppet gesims. Et groftskåret, fremspringende menneskehoved er påsat den store trekantgavl, der ligesom topfeltet ledsages af nye, bøjleformede volutter. Disse er udført som erstatning for de allerede efter istandsættelsen 1715 manglende topornamenter eller -vinger, hvoraf der før restaureringen fandtes nogle små stumper spiralender både lige over

Fig. 48. Storvinge af epitaf, opsat 1628 af Morten Sørensen og hustru, 1715 »oprettet« af fætteren Søren Steffensen og hustru samt rekonstrueret 1976f., jfr. fig. 47 (s. 3757). - *Wing of wall monument put up 1628 by Morten Sørensen and his wife, restored 1715, reconstructed 1976f., cf. fig. 47.*

og under gavlens nedre vinkelspidser samt foroven på den ene side. En drejet kugle med topspir kroner nu gavlen og de to topsøjler, og flere tilsvarende har ifølge iagttagne taphuller prydet vinger og hængestykke.

Efter en gennemgribende restaurering 1976-77 ved Georg N. Kristiansen står epitafiet med

en staffering fra 1715, fremdraget under et nyere farvelag. I storfeltet er på brunsort bund malet en indskrift med hvidgule versaler mellem rød-grå linier: »Denne taule er bekos/sted(!) forðum anno 16/28 af velagte sl. Morte/n Sørensen med sin / hustrue Maren Mo/gens dotter og nu / gandske forfalde/n haver Søren Sta/fensøn og hans hv/stroe Karen Peder/s dotter antaget / sig efter sin fætt/er og ladet den re/parere og oprette / til Guds ære og kir/kens prydelse. / Gud gifve os efter / dette lif det ævige / lif anno 1715«. Storsøjlerne står mørkebrune med uægte forgyldte ornamenter, topsøjlerne grå med brune bæltter. Vingerne har blå bund for brune, grønne og hvidgrå frugter samt rødbrunt på beslagværk. Hovederne har sorte øjne, røde pletter på kinderne og mørkebrunt hår. Topfeltet er malet blåsort, gavlfeltet rødbrunt, begge med hvidgule marmoreringstreger.

Af den oprindelige staffering fra 1628 fandt man på et frisebræt over storfeltet navnene på epitafiets ejere, udført med gyldne versaler på grøn bund: »Marten(!) Sørensen Maren Mogensdatt(er)«. På storfeltet var svage, lyst blågrå farvespor, måske rester af et maleri. Der var anvendt en del forgyldning, både på vingernes skårne konturer og på forskellige ornamenter samt på englehovedernes hår. Ornamentbunden var lyst rødgrå og alt lagt på kridtgrund.

Stafferingen fra 1715 har muligvis o. 1903 fået en overmaling med rødgrå strygefarve på rammeværket, i øvrigt med en del rødbrunt, hvidt samt guldbronze. I storfeltet gentoges indskriften fra 1715, men udført med kromgul skrive-skrift på blå bund. Epitafiet er 1977 ophængt på nordvæggen i skibets næstvestligste fag, hvortil det var flyttet fra det nye tårns østvæg; 1903 ønskedes det rensat og anbragt på den nordlige mur³⁴ (af skibet?).

Gravsten. 1) (Fig. 49). Figursten fra o. 1490 over biskop Svend af Århus, død 1191, »grundlægger« af klosteret i Øm, hvor han blev gravsat (jfr. s.3795f.). Den ca. 300 år yngre gravsten er herfra o. 1561 overflyttet til Rye kirke (jfr. nedenfor).

Stenens indskrift: »Hic . tumulat(us) . e(st) . v/enera(n)d(us) . i(n) . xpo (c: Christo) . p(ate)r.

d(omi)n(u)s . sue(n)/o + q(uo)n(dam). ep(is)c(opus). in a(r)u(s)ia. fun (over linien:) dator . mona/sterii . care in(su)le sub . an(n)/o . d(omi)ni¹¹⁸ . m . c . lxxx . terci[o] [skjold] cui(us) . a(n)i(m)a . req(vi)escat . i(n) . pace«. (Her er begravet den ærværdige fader i Kristus, hr. Svend, forðum biskop i Århus, grundlægger af den kære ø (dvs. Øm) kloster i Herrens år 1183 - hans sjæl hvile i fred).

Hvidgrå, gotlandsk kalksten, 256x135xca. 14 cm, tre af hjørnerne delvis afslået og lappet med cement. Den omløbende randskrift står med velhuggede reliefminuskler og anvendelse af mange forkortelsestegn, især ved afslutningen af heraldisk venstre langside.¹¹⁹ Som skilletegn er brugt små rhomber, midt på den ene langside opstillet i korsform. På den modstillede side afbrydes indskriften af et indristet, asymmetrisk skjold, hvis våbenmærke for slægten Splitat¹²⁰ henviser til abbed Cristiern af Øm, omtalt 1487-90,¹²¹ der rimeligvis har stået for udførelsen af stenen over klosterets »grundlægger«. Indskriftens tidsangivelse »i året 1183«, refererer formodentlig, som af Chr. Axel Jensen antaget, til biskop Svends testamente af 27. august nævnte år, hvorved han betænkte gråmunkene i Øm med en del af sit jordegods (jfr. s. 3778), således som omtalt i Øm klosterkrønike,¹²² måske abbedens kilde.

Det forsænkede skriftbånd, der indrammer billedfeltets lave relief, afbrydes i hjørnerne af cirkelfelter med evangelisttegnene stående med deres skriftbånd, foroven Mattæus og Johannes, forneden det bevarede med Lukas, alle stærkt nedslidte. Bispen er fremstillet frontalt, stående i fuldt ornat, med rhombesmykket bispehue og holdende den bladsmykkede krumstav i venstre hånd og en åben bønnebog i højre. Hovedet med de åbentstående øjne er bøjet let fremover, mundpartiets detaljer er næsten helt forsvundne. Foran bispens folderige alba forneden og over de spidse skosnuder ses hans asymmetriske skjold med en kirkeklokke som våbenmærke.¹²³ Den arkitektoniske ramme om bispefiguren består af profilstillede støttepiller med fialer bærende en trebuet baldakin, hvis tag er lagt med flade pander, og hvis kanter er ledsaget af »væd-

Fig. 49. Gravsten nr. 1, fra o. 1490, over biskop Svend af Århus, †1191, »grundlægger« af Øm kloster og begravet der. Stenen o. 1561 overflyttet til Rye (s. 3758). NE fot. 1991. - *Tombstone no. 1, from c. 1490, of bishop Svend of Århus, †1191, the so-called founder of the monastery of Øm, where he was buried. The tombstone transferred to Rye c. 1561.*

Fig. 50. Gravsten nr. 2, 1554, over Peder Sørensen, abbed i Øm kloster, hvor han blev begravet. Stenen o. 1561 overført til Rye (s. 3760). NE fot. 1991. - *Tombstone no. 2, 1554, of Peder Sørensen, abbot of the monastery of Øm, where he was buried. The tombstone transferred to Rye c. 1561.*

derhornsagtige krabbeblade», der desuden foroven pryder mønningen.

Gravstenen er udført i »Århus bispemesters værksted«¹²⁴ ligesom bl.a. gravstenene i Århus domkirke over bisperne Jens Iversen Lange og Eiler Madsen Bølle (nr. 6 og 7, s. 757f.), med mange fælles træk, især med sidstnævnte sten.

Ifølge Øm klosterkrønike¹²⁵ gravsattes biskop Svend 1191 foran det til jomfru Maria indviede højalter i den ældste klosterkirke i Øm (jfr. s. 3778). Et oprindeligt gravmæle er ikke bevaret. Langt senere har en abbed her, som nævnt Cristiern, o. 1490 ladet udføre den bevarede

gravsten, der imidlertid ved klosterkirkens nedbrydning o. 1561 (jfr. s. 3758) blev overført til Rye kirke. Her er den tidligst omtalt i en præsteindberetning til Ole Worm 1623-25.¹²⁶ Ifølge Søren Abildgaards optegnelser 1771 lå stenen da »midt i gangen«, hvor også R. H. Kruse fandt den 1848¹²⁷ og beklagede det idelige slid »med jernbeslagne træsko«, der ville ødelægge stenen, hvis den ikke blev taget op af gulvet.¹²⁸ Da J.J. Worsaae besøgte kirken 1852, foreslog han sognepræsten en optagning og placering ved kirkens vestvæg, hvilket skete året efter. 1877 iagttog J. B. Løffler stenen her, hvorfra den senere er flyttet til det nuværende kors sydvæg.

2) (Fig. 50), 1554, over Peder Sørensen, Øm klosterkirkes næstsidste abbed.¹²⁹ »Hic tvmvlatv(m) e(st) corp(us) / d(omi)ni petri severini qvo(n)/dam hvi(us) loci abbat(is) dei / gr(ati)a vigila(nt)isimi(!) qvi ex hoc si(cu)lo(!) migravit an(n)o do(mi)ni 1554«. (Her er begravet legemet af hr. Peder Sørensen tidligere, ved Guds nåde, dette steds meget årvågne abbed, som forlod denne verden i Herrens år 1554).

Gråblå kalksten, 213 x 112 x ca. 12 cm, indskriftens reliefminuskler i tværskrift midt på stenen, med dødsåret i udsparet felt nederst. Foroven et konturhugget, halvrundbuet felt, med skråtstillede takker, omsluttende et reliefhugget, symmetrisk skjold, hvori et dødssymbol, kranium over korslagte knogler; flankerende skjoldet er indristet »15-54«. Buefeltets linier og sidstnævnte årstal er (delvis) udfyldt med sort beg. Gravstenen er ligesom nr. 1 antagelig o. 1561 overført fra Øm klosterkirke til Rye, hvilket tidligst er omtalt i præsteindberetning til Ole Worm 1623-25.¹²⁶ Da Søren Abildgaard 1771 tegnede stenen, lå den »op imod Choret midt i Gangen«,¹³⁰ men blev 1853 opstillet mod kirkens vestvæg; senere flyttet til det nuværende kors nordvæg.

3) (Fig. 51), 1656, figursten over Iens Hansen, »barnfødt i Boes som bode oc døde i Ryemølle« 8. maj 1655, 25 år gl.¹³¹ Den omløbende randskrift meddeler: »Anno 1656 den 9 ivnii hafver erlig oc velfornemmen mand Hans Berrentsøn i Boes ladit denne ligstien bekoste paa hans hiert kiere søns salig lig«.

Lysgrå, let trapezformet kalksten, 197x113-106 cm, brækket tværs over på den nedre del. Indskriften står med skråtstillede reliefversaler i fodfeltet, med indristede bogstaver på randen samt på bueslaget, der bærer et ofte anvendt citat fra Job 19,25: »Jeg ved at min frelser lefver ...«. Den unge mand er fremstillet stående på et tavlet gulv under en rundbuet arkade. Denne støttes, over rosetsmykkede postamenter, af to profilstillede, nøgne hermer, en mandlig og en kvindelig, fra hvis volutsvungne skafter der hænger store frugtbundter. I stenens hjørner er cirkelfelter med de siddende evangelister og deres tegn; mellem de nedre ses relieffet af et vinget timeglas flankeret af et skjold med afdødes bomærke samt et kranium.

Både evangelistfelterne og især fremstillingen af den unge mand er udført efter samme forlæg som en gravsten i Århus Vor Frue (nr. 14, s. 1236), begge antagelig leveret af et Århusværksted. Den således skematiske, men ganske karakteristiske figur, har overskæg og veltilskåret hageskæg, der når ned over kraven og dens lukkepynt. Kappens brede bræmmer er forment mønstret med indristede bladtunger på en trambuleret bund. Den midtknappede trøje har bælte, halvt skjult af den venstre hånd, der holder de lange handsker. Skoene er detaljeret gengivet med både opstikkende pløs og sløjfespænde. Den gennearbejdede sten har som baggrund for relieffet små stregindhugninger, mens trambuleringer danner bund på volutter og postamenter. - Gravstenen blev fundet 1911¹³¹ ved udgravningen af grunden til det nye tårn og senere indmuret i dettes vestvæg.

4) O.1816, over Niels Iensen, f. i Rye 1750, død smst. 17. dec. 1816, 66 år gl. Versificeret gravskrift med farvel til »børn og venner«. Rødlig sandsten, 196x97xca.11 cm, med karnisprofilerede kanter, indskriften med fordybet skriveskrift. På kirtegården, syd for kirken.

5) O.1847, over Karen Iensdatter, »min ... kjerlige kone, tvende sønners ... moder«, f. i Rye 27. aug. 1827, død i Steensgaard på Rye Mark 22. dec. 1847. Herefter tre vers »tanker«, der lægges den afdøde i munden og tilsigter trøst til børn og enkemand, hvis navn, med

Fig. 51. Gravsten nr. 3, 1656, over Jens Hansen fra Rye mølle (s. 3760). NE fot. 1991. - *Tombstone no. 3, 1656, of Jens Hansen of Rye mill.*

store versaler, er indhugget nederst: »Søren Rasmussen«. Lysgrå sandsten, 181x94x16 cm, med karnisprofilerede kanter og fordybet versalindskrift. På kirtegården, syd for kirkens østgavl.

To †gravsten, den ene lagt o. 1681 over Steffen Sørensens hustru, død nævnte år, den anden over ham selv, død mellem 1682 og 1701. Stenene, der var bekostet af de omtalte, havde ligget over deres begravelse i kirken, men var »ved sidste reparation« (vel 1699) blevet lagt ud på kirtegården. Deres søn, Søren Steffensen (jfr. epitaf), klagede 1701-1703 til sognepræsten over, at den ikke var blevet lagt på plads, men solgt til to mænd fra Horsens. Sognepræsten undskyldte sig med, at stenen hørte til et gammelt monu-

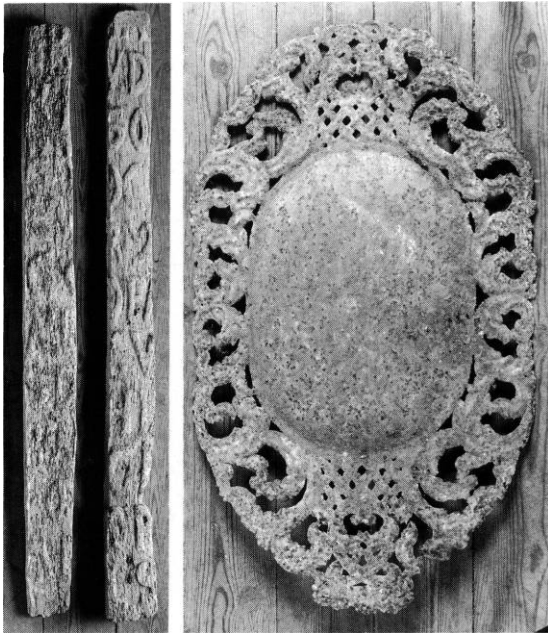

Fig. 52. Fragmenter af et fladt gravtræ, fra 1600rne (s. 3762). NE fot. 1991. - *Fragments of a wooden slab from the 17th century.*

Fig. 53. Kisteplade med forsvundet indskrift, muligvis over Poul Johansen fra Rye mølle, †1745 (s. 3762). NE fot. 1991. - *Coffin plate, now without inscription, possibly for Poul Johansen of Rye mill, †1745.*

ment, som havde ligget i den »nedbrudte Kirkis Rudera« (jfr. s. 3735), og da Søren Steffensen ikke havde bekostet det af ny, var det hjemfaldet til kirken.¹³²

Fragmenter af et fladt gravtræ¹³³ (fig. 52), fra 1600rne, der antagelig oprindeligt har ligget over en grav inde i kirken, er nu henlagt i tårnet. Der er bevaret to stærkt mørnede planker, hvis kanter og bagsider er groft tildannede, nu henholdsvis 91 og 94,5 cm lange, 8 cm brede og 2-3 cm tykke. De bærer rester af en tværskrift med lave reliefversaler af 1600-talstype, der imidlertid ikke er meningsgivende, fordi plankerne ikke har stødt op til hinanden. Begge har henholdsvis i øvre og nedre ende to formodentlig sekundære, håndmedede søm med hoved på plankernes bagsider. Ingen farvespor.

Vedrørende andre gravtræer, se nedenfor.

En *fbegravelse*, som 1670⁴¹ omtales liggende foran alteret (jfr. s. 3720), blev nævnte år opfyldt med sand og »stenene« igen lagt derpå.¹³⁴

†*Gravkrypt*, måske identisk med Herman Hansens 1630 omtalte »lejersted« (jfr. s. 3742). Den fandtes i skibets næstvestligste fag, »inden for kirkedøren« og strakte sig fra stolene i nord-siden til sydvæggen.¹³⁵ 1745/46⁴³ blev begravelsen udspækket med kalk og ler, efter at den ene side 1737¹³⁶ var konstateret »ganske brøstfældig«.

I forbindelse med en gulvreparation 1938 fandt man i krypten 19 *†kister* stablet oven på hinanden i tre lag. Nederst stod svære egekister med jernhåndtag prydet med dødningehoveder og korslagte ben, øverst var nogle nyere fyrretræskister anbragt skødesløst og muligvis stammende andetsteds fra. Flere af kvindeligene var balsameret, og hos dem lå små »broderede blomsterbuketter«. I bunden af flere kister lå mængder af humle- og hirsefrø.

To *kisteplader* er bevaret og henlagt i tårnet:

1) 1713, over Christen Ifwersøn, »kiør og handelsmand udi Ringkjøbing«, f. samme sted 12. dec. 1674, »men uformodentligen her ved døden feldet« 15. sept. 1713 og nedsat til hvile på dette sted 17. sept. samme år. Oval blyplade, 21,5 cm høj, med smal påsømningskrave, indskriften med fordybede kursivversaler.

2) (Fig. 53), indskriften forsvundet, men har muligvis været den utydelige indskrift, man læste 1938 over Poul Johansen,¹³⁷ f. på Rye mølle 1700, †1745. Oval, let hvælvet jernplade, 68 cm høj, med bladramme i gennembrudt arbejde; foroven og -neden krydsende netværk afsluttet af krone (den nedre afbrudt), pladen i øvrigt stærkt forrustet.

Gravkrypt, o. 1912, under tårnets sydøstre del, indrettet for forfatter og børnehjemsforstander L. Budde, †1902, og hustru. Udvendig på muren en granitplade, hvorpå navnene med reliefversaler: »Leopold Budde. Mathilde Budde«. Krypten har fladbuet tøndehvælv med granit-satte lavvægge, gulvet sort-hvidt tavlet. I jerngitterlågen en midtplade, hvorpå indvendig: »L. Budde 1909«, udvendig: »M. Budde 1910«. I krypten står to ens, ferniserede egetræskister med løvefødder; ingen indskrifter.

*Kirkegårdsmonumenter. Gravtræer.*¹³⁸ Af de mange gravmæler fra 1800rnes midte af en ka-

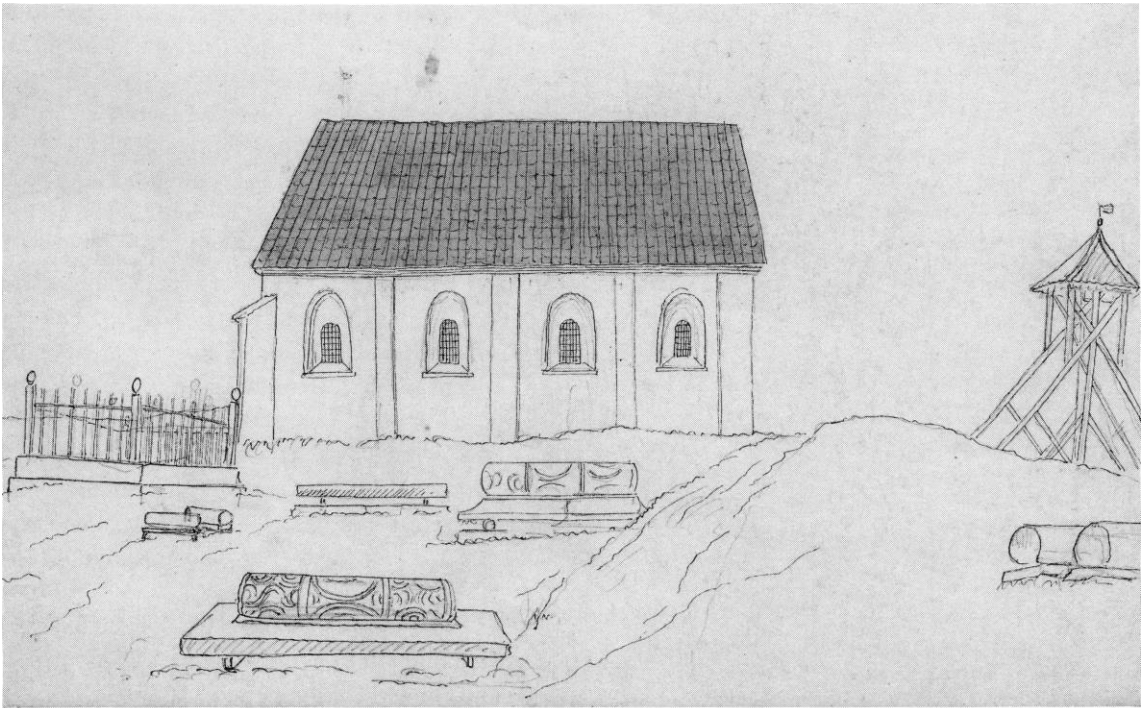

Fig. 54. Kirke og $\dagger$ klokestabel (s. 3721) set fra syd. Gravtæer s. 3762. Skitse af M.P.W.de Fine Licht 1855. Privateje. - The church and the $\dagger$ belfry seen from the south. The wooden »tomb trees« from c. 1830-50, cf. figs. 55-61.

rakteristisk type, en liggende træstamme, der tidligere fandtes på kirkegården (fig. 54) - 1878¹³⁹ nævnes ca. 10 - er nu kun bevaret fire,¹⁴⁰ ét i kirketårnet, de tre andre på museum. Fra tegninger og beskrivelser har man yderligere kendskab til tre forsvundne.

De syv således kendte med stort set samme dekoration er sandsynligvis udført af samme mand, Per hjulmand fra Rye¹⁴¹ (jfr. nr. 2 og 3). Gravtræerne er tildannet af en egestamme, der er affladet på undersiden og skåret i ét med et skråt affaset, smalt fodstykke, hvorpå personaliaindskriften er indskåret, som oftest med versaler. Fodstykket har hvilet på en selvstændig ornamentet ramme, enten retkantet eller profileret og med hjørneforstærkninger af jern. Rammen har været understøttet af to tværtræer, antagelig anbragt på sten. Gravtræets udsmykning består almindeligvis af et ovalfelt midt på oversiden rummende en indskrift med reliefversaler, som regel versificeret. Stammen er tværdelt og desuden for enderne prydet af

ornamentbånd med vinkelsnit og/eller tungeborter, men smykket iøvrigt af S-formede slyng og koncentriske halvcirkler og buer, mens vinkelstillede figurer ses på stammens ender; alt skåret med huljern. Hovedendens skråt afskårne øvre del bærer som oftest et reliefskåret hoved i tungekrans og omgivet af neglesnitsbræmmer. - Af hensyn til gravtræernes bevaring var det tidligere skik at tjære dem hvert forår. Tjæren blev kogt i en stor gryde på kirkegården. Gravtræet med dets ramme har en størrelse, der har skullet dække den tilhørende gravs udstrækning.

*1) Barnegravtræ (fig. 55), o. 1833, over det hos »Gud salig barn Dorte [Pede]rs da[tte]r,¹⁴² fød i Rye d. 27. mai 183[2], døde 1833 d. 31. mai i hemdes(!) alder 1 aar 4 dage«. - Gravtræet er nu ialt 94 cm langt, 24,5 cm bredt og 26,5 cm højt, stammens tv. 26,5 cm. Fodstykkets skråkant med den indskårne versalindskrift er afbrudt ved hovedenden og på en del af den ene langside. Undersiden er fladt afbanet og nu stærkt mørnet.

Fig. 55-57. Gravtræer (s.3763f.) Fig. 55. Nr. *1, o. 1833, over Dorte Pedersdatter. Nu i NM. - Fig. 56. Nr. *4, o. 1852, over Thomas Sørensen. Nu i NM. - Fig. 57. Nr. 2, o. 1838, over Fi...e Pedersdatter. Nu i Rye kirketårn, jfr. fig. 62. NE fot. 1957 og 1991. - *Wooden »tomb trees«*. No. *1, c. 1833, of Dorte Pedersdatter, no. *4, c. 1852, of Thomas Sørensen. No. 2, c. 1838, of Fi...e Pedersdatters datter, cf. fig. 62.

1920 er et tykt lag kultjære afrenset på fodstykket. Senest 1902 indgået i Dansk Folkemuseum (inv. nr. 60/1902, F 3a).

2) (Fig. 57, 62), o. 1838, over pigen Fi...e Pedersdatter, f. i Rye 29. feb.(?) 1822, †18. maj 1838. Ifølge kirkeværgens meddelelse 1907 skulle gravtræerne nr. 2 og 3 være lagt over Peder Nielsens (på Bakgården) mor og moster og gravtræerne udført af ovennævnte Per hjulmand fra Rye. - Stammen er 153 cm lang, 31 cm høj og tv. 34 cm. Den har et stort brud midt på oversiden, hvorved halvdelen af ovalfeltets indskrift er forsvundet, men kan suppleres med en læsning fra 1907: »[Jeg] / saae d[en skønneste] / lillie m[en ak f... o] / snart de[n visnede .. f..] sine ynd[igheder n] .. / iorden in[tet kan ...] / staae det [er en lov] / alt skal fo[r]gaae / som ..«.

1907 lå gravtræet på sin plads syd for kirken, men var 1924 flyttet ind i denne sammen med den oprindelige ramme, der var smykket med skårne, koncentriske halvbuer,¹⁴³ derimod uden de oprindelige tværtræer. 1924 fandtes gravtræet istandsat med cement, hvilket fjernedes ved en konservering 1957. Da var også rammen forsvundet. Nu i tårnet.

*3) (Fig. 58-59), o. 1851, over »min elskede retskafne kone mine 6 børns kierlige mode(r) [Ge]dske¹⁴⁴ Pedersdatter«, *21. maj 1818 i Rye, død sammested i barselseng 27. sept. 1851, 33 år 4 måneder og 6 dage gl. (jfr. nr. 2). - Gravtræet er 162 cm langt, 37 cm bredt og 38 cm højt, stammens tv. 31 cm. På fodstykkets skråkant den læderede indskrift med store (ubehjælpssomme) kursivbogstaver. Ovalfeltets rammer, der foroven og -neden løber ud i spiraler, indslutter indskriften: »Minde dyrebart / det minde ver du / fromme, ieg veemo/digt (s)eer mod himlens/ blaae hvor du er og hv/orfra hielp og trøst / skal komme ned til m<ig og> moderløse sm<ertess>aae. den retf<ærdig ih>ærdiges ihukommelse er til vel/signelse. Nills Soren.«

Gravtræet er i nyere tid repareret med flere træstykker, hvis ornamentik er rekonstrueret, hvorimod nogle bogstaver i indskriften fejlagtigt er indføjet (markeret med <>) på en tidligere tom plads. Rekonstruktioner er desuden hoved-

endens øvre del med et ansigt omgivet af neglesnit, yderbortens vinkelmønster og oversidens buer samt et stykke på stammens side.

Da M. Mackeprang 1907 beskrev gravtræet, var det just flyttet fra sin oprindelige plads og lå adspaltet i forskellige dele, men endnu med den halvcirkelornamenterede ramme og de to grove tværtræer, med rillede forkanter. De to sidstnævnte dele er nu forsvundet, selve stammen findes i Købstadmuseet Den gamle By¹⁴⁵ (inv.nr. 1764).

*4) (Fig. 56), o. 1852, over Thomas Sørensen, f. i Rye 1779, [død samme sted] 1852.¹⁴⁶ Gravtræet er 188 cm langt, 62 cm bredt og ca. 48 cm højt, stammens tvn. ca. 34 cm. Som det eneste af de nu eksisterende træer har det bevaret den oprindelige, kraftige ramme, smykket med de vanlige, skårne halvbuer. De ca. 15 cm brede rammestykker, bladet sammen på undersiden, er i nyere tid forstærket med jernbeslag i hjørnerne; nye jernbånd sammenholder stammen. I ovalfeltet står en versificeret indskrift: »Mit legeme gives graven hen, det blive nu til iord igien, men herliggiort skal ieg opstaa, det løfte tør ieg lide paa, ved dig ieg naade har hos Gud«.

1905 havde gravtræet endnu bevaret de to tværtræer, med profilerede ender.¹⁴⁷ 1920 var træet meget medtaget af råddenskab og en del af indskriften på skråkanten forsvundet. Det konserveredes herefter af H. Teglbjærg, bl.a. med gips, der imidlertid senere er fjernet. Store dele af den ene langsides ornamenter er nu væk. - Gravtræet er før 1885 indkommet til Dansk Folkemuseum¹⁴⁸ (inv.nr. 2191, F 1).

†Gravtræer. 1) (Fig. 61), o. 1850, over anonym person, gravtræet svarende til de bevarede. I ovalfeltet en ikke nærmere angivet indskrift. For hovedenden et skåret ansigt, den modstående ende har måske båret det gengivne, symmetriske ornament.¹⁴⁹ Da den antikvarisk interesserede kontorchef ved Kultusministeriet Gottfried Burman Becker¹⁵⁰ 1875 tegnede gravmælet, lå det på tilsyneladende velbevarede, profilerede tværtræer på kirtegården nord for kirken.

2) (Fig. 60), o. 1850, over anonym person, gravtræet meget lig det bevarede nr. 2. Af skråkantens personaiindskrift, med versaler, er på

Fig. 58. Gravtræ nr. *3, o. 1851, over Gedske Pedersdatter. På kirtegården, men flyttet; nu i Den gamle By (s. 3764). M. Mackeprang fot. 1907. - *Wooden "tomb tree" no. 3, c. 1851. Now in Den Gamle By.*

Fig. 59. Detalje af gravtræ nr. *3, o. 1851, over Gedske Pedersdatter, jfr. fig. 58. Nu i Købstadmuseet Den gamle By (s. 3764). NE fot. 1980. - *Detail of wooden "tomb tree" no. 3, c. 1851, of Gedske Pedersdatter, cf. fig. 58. Now in Købstadmuseet Den gamle By.*

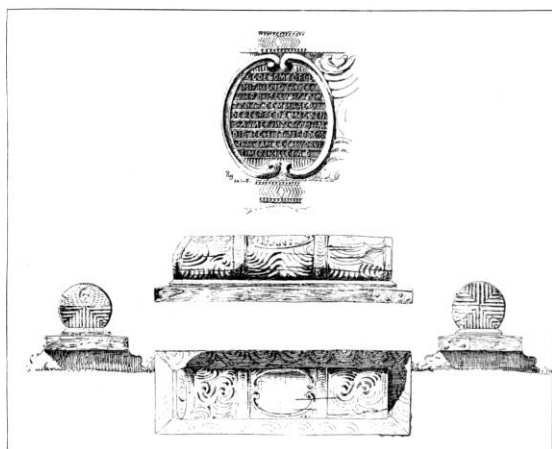

Fig. 60. †Gravtræ nr. 2, o. 1850, tegnet på kirkegården 1878 af Hans I. Holm. I Tegninger af Ældre Nordisk Architektur, 1879 (s.3765). - †Wooden "tomb tree" no. 2, c. 1850, drawn in the churchyard in 1818.

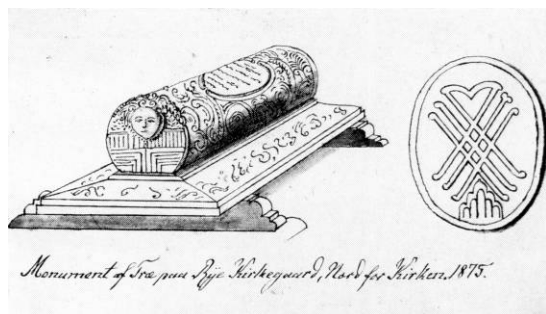

Fig. 61. †Gravtræ nr. 1, o. 1850, tegnet på kirkegårdens nordre del 1875 af Gottfried Burman Becker. I Det kgl.Bibl. (s. 3765). - †Wooden "tomb tree" no. 1, c. 1850, drawn in the churchyard in 1815.

Fig. 62. Gravtræ nr. 2, in situ (s.3764). M. Mackeprang fot. 1907. - Wooden "tomb tree" no. 2.

tegningen kun angivet hovedendens indledende ord: »Her vnder hviler«, derimod er aftegnet ovalfeltets indskrift: »Og de som sørge / i mit hiem o fader / vaer du selv hos dem / trøst dem naaer / de begraede mig den / savner intet som har / dig ieg hist med dem / skal samles hvor vi / ei mer skilles ad.« Den hjørneforstærkede ramme var smykket med halvcirkulære ornamenter, tværtræerne profileret som nr. 2. Tegnet 1878 af Hans J. Holm.¹³⁸

3) O.1850, over anonym. Gravtræet er 1865 løst skitseret af en besøgende.¹⁵¹ Det svarer til de øvrige, men er næppe identisk med et af disse, da tværtræerne, der her synes at hvile på sten, er anderledes og enklere profileret. På tegningen er gravtræet vist liggende i forgrunden foran seks tilsvarende gravmæler (jfr. fig. 54).

Øvrige gravmonumenter. 1) Cementstøbt gravmæle (fig. 66), o. 1843, over gårdejer Anders Sørensen, f. i Rye 1786, †1843, og hustru Karen Nielsdatter, f. i Rye 1789, †1822. Fordybet, sortmalet indskrift med antikva på fladbuet, hvid marmorplade indsat i det 125 cm høje gravmæle, smykket med egestamme og -blade støbt i relief. Troskabssymboler i hvidt marmor, bladkrans og sammenlagte hænder, er indfældet over og under skriftpladen. Syd for kirken.

2) Smedejernskors (fig. 64), o. 1850-75, 138 cm højt, stærkt forrustet og nu uden indskrift. Tværoval skriftplade indrammet af båndjern, der desuden danner top- og bundfelt med rude og spiraludløbere samt store spiralvolutter på hver side af bærestangens nedre del. En øvre, vaseformet figur og et lille timeglas over sidstnævnte spiraler er udført af pladejern. Vasen har tidligere båret symbolerne for tro, håb og kærlighed: kors, anker og hjerte.¹⁵² Gravmælet svarer til en række smedejernskors i Voer og Bjerre herreder, med paralleller især i Glud.¹⁵³ Nu hængt i tårnet.

3-4) To ens støbejernskors¹⁵⁴ (jfr. fig. 63), o. 1860, 89 cm høje, med rundede, trekløverformede korsarmsender, stammen prydet med relieffer af sommerfugl, syvtakket stjerne og anker; indskriften med antikva i relief. Syd for kirken. - 3) Over »vor salig Fader«, gårdmand Rasmus Sørensen, *1.juni 1789 i Rye, død i Ste-

ensgaard 10.juni 1835. Korset antagelig støbt samtidig med ægtefællens, nr. 4), over »vor salig Moder« Maren Laursdatter *18. sep. 1784 i Rye, død i Steensgaard 12. marts 1860.

5) Støbejernskors,¹⁵⁵ o. 1860, over »vor salig Fader« Søren Nielsen, f. i Rye 1787, død på Østergaard 10.juni 1860. Svarende til nr. 3-4. Syd for tårnet.

6) Stele (fig. 63), o. 1861, over Søren Rasmussen, Steensgaard, *3.3. 1819, †19.12. 1861, og Søren R.Sørensen, Steensgaard, *22.11. 1897, †25.9. 1927. Af lysgrå kalksten, svagt trapezformet, 164 cm høj uden det hvide marmorkors, der kroner det buede og rillede topstykke, hvorunder lille marmorstjerne. Indskriften står med fordybet antikva på en hvid marmorplade indfældet over et relief af to krydsende, nedadvendte og brændende fakler, hvorover en egekrans. Syd for kirken.

7) Støbejernskors¹⁵⁶ (fig. 65), o. 1865, over Peder Pedersen, *3. okt. 1792, †14. aug. 1865. Reliefindskrift med antikva. Korset er 133 cm højt medregnet den profilerede sokkel og fodstykket, der på forsiden er prydet med en stående, kvindelig engel støttet til en stav, på kortsiderne en roset. Korsarmsenderne har form af trefligede blade, ved midtsammenstøddet vinkelspidser. Øverst på stammen relief af en kvinde, der vander en blomst, forneden et anker. Korset nu hensat i tårnet.

8) Cementstøbt gravmæle (jfr. fig. 66), o. 1866, over L. Gjellerup, f. i Korsør 24. sept. 1846, d. på Steensgaard 30. dec. 1866. Fordybet indskrift med antikva på fladbuget, glat felt omgivet af løv i relief. 38 cm højt. Syd for kirken.

9) Støbejernskors, o. 1871, over Ane Johanne Caroline Jørgensen, d. i Rye 6. maj 1871, 11 år gl. Indskrift med antikva i relief. 108 cm højt, korsarmsenderne spidst trefligede, kanterne profilerede, af type som kors på Tunø (s. 2404). Nu hensat i tårnet.

Gravramme,¹⁵⁷ fra 1800rnes sidste halvdel, af støbejern, oval, nedefter lidt udsvajet, 79 cm lang og 51 cm bred. Nu henlagt i tårnet.

Mindesten over syv engelske flyvere, døde ved nedstyrtning 27. aug. 1944. I kirkegårdens sydøstre hjørne.

Fig. 63. Kirkegårdsmonumenterne nr. 3-4, 6 og 8 fra 1860erne (s. 3766f.). NE fot. 1991. - *Churchyard monuments nos. 3-4, 6 and 8 from the 1860s.*

KILDER OG HENVISNINGER

LA Vib.: Rye kirke, regnskabsbog 1605-90 og 1691-1711 (C 350-51). *Ved embedet*: Kirkeprotokol 1926ff. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Gammel Skanderborg amt i almindelighed s. 2874 samt forkortelser s. 2875. Fagordbog s. 15.

NM2: Håndskrifter: R.H.Kruuse: Nørre Jyllands Mærkværdigheder II, 1852, s. 4-5 (bygning, røgelsekar, gravsten). F.Uldall: Om de danske Landsbykirker IV, 1886, s. 107-12. - Indberetninger ved sognepræst Johan Henrik Petersen 1808 (bygning, inventar, gravsten), J. B. Løffler 1877 (bygning, inventar, gravminder), sognepræst Niels Bak 1890 (gravminder), Chr. Axel Jensen udat. (gravsten), M. Mackeprang 1907 (gravtræer), C. M. Smidt 1910 (bygning, begravelse), Peter K. Andersen 1928 (inventar), Povl Jensen 1931 (inventar), Georg N. Kristiansen 1942 (forundersøgelse af altermalerier), 1977 (istandsættelse af malerier og epitaf), usign. 1972 (mønter), Mogens Larsen 1973 (malerier, epitaf), Peter Michelsen 1991 (gravminder), Vibeke Michelsen 1991 (inventar og gravminder). - Udskrifter af de gennemgaaede arkivalier findes i NM.

Notebøger. *NM2*: S.Abildgaard IX, 1771, s.29-32 (bygningrester, gravsten). N. L.Høyen IX, 1830, s. 6-7 (bygning, gravsten). J.J. Worsaae III, 1852(?), s.29f. (røgelsekar, gravsten). C. M. Smidt: Øm,

Fig. 64. Smedejernskors, nr. 2, o: 1850-75, nu hensat i tårnet (s. 3766). NE fot. 1991. - *Wrought-iron cross from c. 1850-75, now in the tower.*

Fig. 65. Støbejernskors, nr. 7, over Peder Pedersen, †1865 (s. 3767). NE fot. 1991. - *Cast-iron cross to Peder Pedersen, †1865.*

udat. (gravsten) og CXLI, udat., s. 32-33 (inventar, gravsten). Povl Jensen XVIII, 1929, s. 5-6, 11-12 (inventar).

Tegninger og opmålinger. NM2: Gravsten nr. 1 ved Peder Fogh til Ryomgård, 1740. Gravsten nr. 1 ved Søren Abildgaard, 1771 og 1772. Gravsten nr. 1 ved N. L. Høyen 1830. Akvarel af kirke og landskab samt plan og opstalt af bygning ved C. O. Zeuthen, 1863, døbefont, 1868. Bygning og omgivelser ved Alfred Larsen, udat. Opmåling af klokkestabel ved M. B. Fritz, udat. Plan af udgravning og tegninger af formsten ved C. M. Smidt 1910. Plan, snit og facader samt tegning til tårn (kopier) ved Hack Kampmanns tegnestue 1910-12. Plan af bygning ved Povl Stegmann udat. Farvelagt tegning af altertavlens topstykke ved Povl Jensen, 1929. Opmåling af epitaf og kalke af indskrift på samme [P.J.], 1977. Opmåling af klokkestol ved Erling Foldager Andersen, 1980. Plan, snit og facader af bygning ved C. C. Hansen, K. Mad-

sen, L.Hansson, P.Gadegaard og I.M.Jensen 1984, Arkitektskolen i Århus. Tegninger til murforstærkning ved Abrahamsen og Nielsen, 1986. Gnidebilleder af gravsten usign., udat. Skitse af gravtræer ved John Wager, udat. Biskop Svends gravsten usign., udat. - *Det kgl.Bibl.:* Tegning af †gravsten nr. 1 ved G. Burman Becker (udat.) - *Kunstakademiets Bibliotek:* Hack Kampmanns tegnestuearkiv. - *Kgl. Bygningsinsp. Århus:* Korrespondance og tegninger siden 1924.

Litteratur: ÆldNordArch. Rk. III, 1879, pi. 15 (†gravtræ nr. 2 ved Hans J. Holm 1878). Foreningen af 3. December 1892. Opmålinger, 3, 1910, bl. 6, 1907 (biskop Svends gravsten, sign. Anton Frederiksen). R. Bording: St. Søren i Rye, i ÅrbÅrhSt. XI, 1918, s. 103-18; MeddÅrhSt. 1972, s. 61-62 (toiletbygning), 1978, s. 81 (restauration af epitafium).

Historisk indledning ved Lars Bisgaard og Kjeld de Fine Licht, beskrivelse af kirkegård og bygning ved

Kjeld de Fine Licht, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen og tårnур ved Hans Stiesdal. Engelsk oversættelse ved Jean Olsen. Redaktionen afsluttet 1992.

¹ Resen, s. 99; jfr. P.B.Jacobsen: Bidrag til Fremstilling af det danske Kiøbstadsvæsen under Kongerne Christian III og Frederik II, i HistT. 1.rk. V, 1844, 27-28; H. Søgaard: To beretninger om middelalderens Århus. ÅrbÅrhSt. LXXI, 1983-84, 12. Kirken nævnes ikke blandt dem, der bidrog til Frederik I.s såkaldte landehjælp, jfr. DaMag. 4. rk. II, 43.

² Jfr. Chr. Heilskov: Fordums Landeveje og Rejseliv i Aarhus Amt, i ÅrbÅrhSt. VI, 1913, især s. 39-44; samme: Ry Mølle, i ÅrbÅrhSt. XI, 1917, 108-25 og XXXVIII, 1945, s. 62-63; jfr. samme, i ØJyHjemst. XVI, 1951, 24-29, XIX, 1954, s. 125-28 og andre bidrag om vejføringer i området.

³ Præsteindb. til Ole Worm, s.60f; Svane: Helligkilder, s. 233. Jfr. S. Andersen: Helligkilder og valfart, i Fromhed og verdslighed i middelalder og renæssance, Odense 1985, s. 32-44.

⁴ S. Sørensen dag fremgår af KancBrevb. 18. dec. 1578, de to andre af DaAtlas, s. 230. Det er dog tankevækkende, at Resen, s. 99, i stedet for 1. anfører 3. maj, da Korsets genfindeise fejredes. Er denne dato rigtig, rejser sig spørgsmålet, om kirken har været indviet til Det hellige Kors. Jfr. E. Kjersgaard: Markedsplads og markedsorganisation i middelalder og nyere tid, i ÅrbGIBy. 1983, s. 25-46.

⁵ Danske Domme 1375-1662, I, 1978, s.42f. Ang. brevets lokalitet Ryde, har allerede Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse, s.37f, opfattet den som valfartsstedet i Tyrsting herred, jfr. senest f.eks. T. Dahlerup, i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie VI, 1989, 273. Dronning Margrethe foreskrev i samme periode pilgrimsrejser til S. Severin i Köln, KirkehistSaml. 3. rk. III, 378.

⁶ Jørgensen (note 5), s. 38, note 2.

⁷ RA. MNG's privatarkiv. G. Rgsk. 1493-94. Troels Dahlerup, der venligst har bidraget med oplysninger, har berettet om sagen i kronik i dagbladet Politiken 2. okt. 1988, jfr. den i note 5 nævnte Danmarkshistorie, s. 151.

⁸ ÆldDaArkReg. I, 270 og 225.

⁹ DaMag. 3. rk. III, 299 og 1. rk. VI, 268, henholdsvis Niels Pedersen Gyldenstjerne og Holger Eriksen Rosenkrantz.

¹⁰ DaAtlas, s. 229-30.

¹¹ KirkehistSaml. 1.rk. II, 342; A.Heise: Kirkelige Forhold i Viborg Stift ... paa Reformationstiden, i KirkehistSaml. 2.rk. V, 741; Gad: Helgener, s. 240.

¹² Frederik I.s Registranter, s. 141.

¹³ KancBrevb. 18. dec. 1578 og 24. dec. 1579, jfr. V. A. Secher: Forordninger, Recesser etc. I, 1887-88, 623f.

Fig. 66. Cementstøbt gravmæle nr. 1, o. 1843, over Anders Sørensen og hustru Karen Nielsdatter (s. 3766). NE fot. 1991. - *Churchyard monument of cement, c. 1843 to Anders Sørensen and his wife Karen Niels datter.*

¹⁴ KancBrevb. 26.jan. og 26.nov. 1583.

¹⁵ F.eks. KancBrevb. 25 aug. 1600, 19. april 1620 samt 10.juli og 10. dec. 1633. 7.juni 1608 forordnedes, at heste- og fæmarkedet skal holdes »på den anden side af byen«. 15.juni 1631 bortfæstedes nogle af kongen ejede markedsboder »på Rye gade«, som strakte sig til kirkegårdsmuren.

¹⁶ H. F. Rørdam: Om Præsternes Vilkaar under og efter Krigen 1657-60, i KirkehistSaml. 2. rk. V, 1869-71, 130-31; Bording 1918.

¹⁷ F.eks. KancBrevb. 15. marts 1554, 25. dec. 1572, 20.jan. 1575, 15.sept. og 6. okt. 1625.

¹⁸ KancBrevb. 5. aug.

¹⁹ KancBrevb. 28.jan. 1583 og 2. okt. 1584.

²⁰ KancBrevb. 25. aug.

²¹ Jfr. den generelle forordning, KancBrevb. 6.juni 1586.

²² KancBrevb. 27. marts, jfr. Voldby, s. 3501 og Røgen, s. 3545.

²³ KancBrevb. 26. okt. 1636.

²⁴ KancBrevb. 19. maj.

²⁵ B. Mosegaard Nielsen: Skanderborgegnens kirker 1604-62, i ÅrbÅrhSt. LXV, 1974, 57-135, særligt s. 63-68. Håndværkernavne i årene 1611-60 anføres i skema II d.

²⁶ J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus II, 1845, s. 154, samt ovenfor note 16.

²⁷ Bording 1918 og J. Swane: En Votering i Cancelliet 1696 om Rye Kirke, i ÅrbÅrhSt. XXVI, 1933, 97-99.

²⁸ ÆldDaArkReg. I, 257 og Hübertz (note 26) I, 56. Jfr. Herreklostrene, navnlig s. 53 og 67.

²⁹ Gad: Helgener, s. 240.

³⁰ Kronens Skøder III, 468.

³¹ Samme, IV, 147.

³² LA Vib. Skbg. rytterdistrikt 1717-67: Jordebogs-ekstrakter og arkivalier vedr. ændringer af godsets omfang (G Ryt. 8. 9).

³³ LA Vib. Landstingets skøde- og panteprot. 1768-71, fol. 363f. (B 24. 702).

³⁴ LA Vib. Provstearkiver. Tyrsting-Vrads hrdr. Synsprot. 1837-1909 (C 33. 1-4).

³⁵ Jfr. P. G. Lindhardt: Reformationen i Århus - by og stift, i MeddÅSt. 1978, s. 30-47 og samme: Kongevalget i Rye 1534, i ØJyHjemst. L, 1985, s. 10-19.

³⁶ Mosegaard Nielsen (note 25), s. 107, jfr. T. Jexlev: Strejflys over glasproduktion ... 1550-1650, i Arkiv III, 62-77.

³⁷ K. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraaets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid II, 1887-88, 202-04, jfr. S. Ellehøj i Christian IV's verden, 1988, s. 146-69.

³⁸ KancBrevb. 13. dec.

³⁹ T. W. Lassen: Indberetninger til Resens Atlas: Århus Stift, i ÅrbÅrhSt. LXXV, 1990-91, s. 95. Samme information i DaAtlas (note 10). Om kirkens oprindelige dedikation, jfr. note 4.

⁴⁰ I tegnestuearkivet indgår liste over pladsudgifter, i følge hvilken der foregik udgravninger og opmåling maj-juni 1911. Med Amdi Amdisen som nulmand er opmålingen sandsynligvis foretaget af Johannes Frederiksen, der i de samme år arbejdede med Århus domkirke (s. 371 og note 224).

⁴¹ Kirkens rgsk. 1605-90 og RA. DaKanc. 6 års kirkeresk ... 1620 (B 184 c), jfr. note 25.

⁴² Kirkens rgsk. 1691-1711.

⁴³ RA. Rtk. Rev. rgsk. 1660-ca. 1848. Skbg. rytterdistrikt. Kirkeresk. 1739-67 (279-85).

⁴⁴ LA Vib. Provstearkiver. Århus amts søndre provsti. Synsprot. 1817-54 (C 30 I. 2).

⁴⁵ Nedennævnte vindfløj fra 1769 kronede klokkestabelen.

⁴⁶ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C3. 1166-76).

⁴⁷ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkerne på ryttergodserne 1713-24 (C3. 1155).

⁴⁸ Note 34. I følge Uldall var denne klokkestabel opstillet 1848. Den er navnlig kendt fra Hans Smidths maleri omk. 1890, jfr. H. E. Nørregård-Nielsen: Hans Smidth. Skive 1989. I C. M. Smidt: Maleren Hans Smidth. Nivaagaards malerisamling, 1989, har billedet nr. 16.

⁴⁹ Tilsvarende sten i Øm (s. 3806, fig. 32, 3).

⁵⁰ Den nærliggende kirke i Dover, blandt hvis byggematerialer al spiller en fremtrædende rolle (s. 3151), har et påfaldende langt skib. Skibet i nabokirken i Sønder Vissing (s. 3811) hører heller ikke til de korte.

⁵¹ Det skal kraftigt understreges, at tegningen fig. 9, 3 kun viser én blandt flere muligheder.

⁵² Murstenen nu i NM (inv. nr. D 7434 a).

⁵³ Hverken som oprindeligt fænomen eller som tilføjelse er korsarme usædvanlige i vor middelalderlige arkitektur. En nærliggende parallel findes i den antagelig jævndrengende udvidelse af valfartskirken i Karup. Ligeledes er en polygonal østside så almindelig, at den må karakteriseres som et typisk træk ved senmiddelalderligt (kor)byggeri. Påfaldende er imidlertid korsarmenes relative længde og de hertil knyttede, temmelig brede østafsnit. Som antydning, skal disse fænomener forklares som betingede af lokale forhold.

Også i disse henseender er domkirken i Århus en nær slægtning (jfr. s. 261). Stjernehvælvene på rekonstruktionsforslaget fig. 7 er hentet herfra.

⁵⁴ Bortset fra de nedennævnte sten fra kløverbladsfrisen, er de formsten, der tilgik NM, samlet under inv. nr. D 7433, jfr. note 53.

⁵⁵ Kløverbladsfrisen, der i varierende former er karakteristisk for (sen)middelalderligt murstensbyggeri, kendes fra Århus domkirke (s. 242) og mange andre steder, hvor i blandt klosterkirken i Mariager er interessant ved lighed, nærhed og samtidighed; også klosteret i Øm kommer ind i denne sammenhæng. Ældre former kendes fra Ørslev kirke (DK Sorø, s. 900), Frue kirke i Århus (s. 1052) og S. Knuds kirke i Odense. På S. Peders kirke i Malmø spiller beslægtede og tilsvarende former fra først til sidst en fremtrædende rolle og vidner om den såkaldte Østersøgotik som motivets hjemsted. Beslægtet med frisen i Rye, men utvivlsomt ældre, er den på Oluf Mortensens våbenhus i Roskilde (DK Kbh. Amt, s. 1461).

⁵⁶ Rødkalkningen, der ikke træffes på stenene i NM, stammer måske fra de år, da kirken henlå under Skbg. rytterdistrikt.

⁵⁷ En mindre gravning ved sydsidens vestre fribille synes at angive denne dimension. Måske har dog denne pille (og den tilsvarende i nord) været større end de andre af hensyn til opholdet under opførelsen.

⁵⁸ LA Vib. Ryttergodserne. Skbg., Dronningborg og Kolding distrikter 1724-35 (G Ryt 7. 1).

⁵⁹ Zeuthen 1863 gengiver grundplanen.

⁶⁰ De samlede udgifter opgjort til 38.912,31 kr.

Fig. 67. Stempler på alterkalken 1686, jfr. fig. 29, mestermærke nok for Gert Christensen og Viborgs bymærke (s. 3744). NE fot. 1991. - *Marks on the chalice 1686, cf. fig. 29, maker's mark of Gert Christensen, and the mark of the town of Viborg.*

⁶¹ Ved sin udformning spiller kirketårnet sammen med sognets andet, fremtrædende tårn, det på Himmelbjerget, rejst 1874 efter tegning af den senere stadsarkitekt i København, Ludvig Fenger. Martin Nyrop anså Ryetårnet for et af Hack Kampmanns hovedværker og drager det frem i sin nekrolog, *Arkitekten XXII*, 1920, s. 185-93. Arkitekten Niels Vium, der for tiden arbejder med en monografi om Hack Kampmann, har venligst delagtiggjort redaktionen i sine studier.

⁶² Eksempelvis fremgår det af tegnestuens arkiv, at studier i Slingerup kirke (DK. Frborg, s. 2028) indgår i trappens udformning.

⁶³ Note 41. Som købere af mursten og »hugne sten« nævnes foruden private Skanderborg slot og Ørridslev kirke.

⁶⁴ Note 41. Der nævnes bl.a. tilmuring af dør ved prædikestolen, og man spørger, om det mon har været døren til det trekantede rum ved søndre korsarm (jfr. s. 3726).

⁶⁵ Den fundering i tårnbuen, som man har anset for en rest af middelalderligt alter, kan være et vidnesbyrd om korændringerne i 1670erne.

⁶⁶ Når der 1684-86 tales om »muren, som klokken hænger i«, og der samtidig indkøbes en del tømmer til reparation af »klokværket«, rejser sig spørgsmålet, om klokken i mellemtiden er flyttet til skibets vestgavl. Dette synes at bekræftes af inventariets formulering 1690-91: »i de vestre tindinger«. Samme år anfører dog RA. Rev. rgsk. 1660-ca. 1848. Århus stifts rgsk. 1680-91, i forbindelse med den nedennævnte istandsættelse af tårnets gavle, at klokken hænger her.

⁶⁷ En af granitkvadrene i det øverste skifte er dekoreret med hullet og rundstav.

⁶⁸ 1947 foretog man en uautoriseret afhjælpning ved nedramning af megapæle.

⁶⁹ LA Vib. Bygn.insp. Århus. Forsk. vedk. kirker og præstegårde (B 239. 115): Erklæring fra V.Th. Walther af 5. okt. 1883.

⁷⁰ Zeuthen 1863.

⁷¹ Note 42. Man bemærker også, at der 1641, efter korsarmenes nedrivning, brugtes 1500 mursten til vinduerne (note 41).

⁷² I kirkens stensamling indgår tagsten af munk og nonne type.

⁷³ Noterne 34 og 69.

⁷⁴ Årstallet kunne tyde på, at stangen er sat op som minde om »de 16 gårdmænds overtagelse« af kirken (s. 3719, jfr. desuden note 45).

⁷⁵ LA Vib. Århus bispearkiv. Tyrsting herredsbog 1661 (C 3.1101).

⁷⁶ Noter ved Chr. Axel Jensen, i NM2.

⁷⁷ 1654/55 var det øverste af altertavlen faldet ned og måtte tilslås med spigre og kramper (note 41).

⁷⁸ Indskrift med sort skriveskrift bag på tavlen: »1630 er Altertavlen skænket Rye Kirke af Herman Hansen og Hustru Ane Nielsdatter af Rye Møller. 1882 er Alterbilledet anskaffet af Rye Sogn. 1883 er Altertavlen dekoreret ved C. P. Hansen og M. Eriksen af Silkeborg.« Med hvide versaler står: »Altertavle, prædikestol og krucifix er istandsat under Nationalmuseet aar 1930. Povl Jensen.«

⁷⁹ Maleriet omtalt af Uldall 1886.

⁸⁰ Jfr. farvelagt tegning af Povl Jensen 1929, i NM, og indb.

⁸¹ Gengivet normaliseret med hensyn til bogstaveringen, navnene dog som i regnskabsbogen.

⁸² Måske den †gravkrypt omtalt s. 3762.

⁸³ Bl.a. med anvendelse af en del violette farver (indb.).

⁸⁴ »Anno 1630 haver Hermann Hansen med sin Kone Ane Niels Datter af Rye Mølle foræret til Kirken denne Altertavle til Erindring.« (Indb.).

⁸⁵ Udført efter samme forlæg som altertavlemalerier i Asnæs (DK. Holbæk, s. 2390) og Åsted (Viborg amt) fra 1821.

⁸⁶ Måske i sammenhæng med den sortmalede dato bag på altertavlen, som P. Kr. Andersen konstaterede 1928: »175(3?) og »d.14. ?«.

⁸⁷ Christi: Ikonografi, II, 141, fig. 291.

⁸⁸ Thiset: Stamtavler III, 1893, s. 157.

⁸⁹ Bøje II, 198 gengiver intet mærke, derimod III, nr. 8030 under »uidentificerede mestermærker«. I Bøje II, 198 er kalken antagelig fejlagtigt tilskrevet Gert Clausen, Viborg, om hvem arkivar, dr. phil. Ole Degn, Viborg, venligst har meddelt oplysninger fra Viborg bys takst på næring og brug 1673 (D 33.377).

⁹⁰ Note 41. - I inventariet 1739/40 er nævnt »3 ulige messinglysestager« (note 47).

⁹¹ Notits hos gørtlerfirmaet Erstad-Pedersen, Århus: et par stager ændret.

⁹² Løffler 1877 omtaler kun to stager, den tredje var formodentlig allerede da omdannet; den ses på fot. 1896, i NM.

⁹³ I nedre fodled et lille hul til tidligere el-ledning; jfr. fot. 1928 af P. Kr. Andersen, i NM.

⁹⁴ Alterbogen fornyedes jævnlgt, således 1639, 1654/55 og 1687/88 (note 41).

⁹⁵ Redaktionen skylder direktøren for Schnütgen Museum i Köln, dr. Hiltrud Westermann-Angerhausen tak for nærmere datering og bestemmelse af røgelsekarrene, i brev af 9. april 1992.

⁹⁶ Karret omtalt og tegnet af R. H. Kruuse 1852 (nr. 111, stængerne da anderledes), samt 1877 af Løffler og 1886 af Uldall.

⁹⁷ Venligst oplyst af Randers Kulturhistoriske Museum.

⁹⁸ Omtalt sammen med røgelsekar nr. 1.

⁹⁹ Løffler.

¹⁰⁰ Præsteindb.

¹⁰¹ Foretaget af en kunstner i Kbhvn. (note 34).

¹⁰² Jfr. også Søby-stolen 1630 (s. 3537).

¹⁰³ På bagsiden fremtræder storfelterne som frem-springende kasser.

¹⁰⁴ Ifølge indb. 1931 af Povl Jensen.

¹⁰⁵ Bl.a. 1641-42 og 1652 (note 41).

¹⁰⁶ RA. Rtk. rev. rgsk. 1660-1848. Århus stifts rgsk. 1680-94 (261-66).

¹⁰⁷ A. C. Zachariasen: Fortegnelse over leverede org-ler, i Den Danske Orgelregistrant.

¹⁰⁸ Fich har omkring dette tidspunkt foretaget maler-arbejde i Odense Vor Frue (DK. Odense amt).

¹⁰⁹ R. Chr. Sørensen Allesø: En fynsk Sognekommune gennem Tiderne, Odense 1916, s. 93-95.

¹¹⁰ Kirkeprotokol 1926ff.

¹¹¹ Henning Henningsen, i ÅrbÅrhSt. XLV, 1952, s. 108.

¹¹² Jan Steenberg: Fredensborg Slot. Monumenter og Minder. Tiden 1720-1796, Kbh. 1969, s. 77; jfr. DK Frborg II, 850, hvor tårnuret fejlagtigt omtales som forsvundet. - Se desuden Jens Lampe: Bidrag til urmageriets historie i det tidligere Skanderborg amt, i ÅrbÅrhSt. 1980, s. 27.

¹¹³ Havde indtil 1660 værksted i Flensborg, støbte herefter forskellige klokker i Nørrejylland. Se DK. Sjyll. XXIII, 1961. Kunsthist. oversigt s. 2922 og Nyrop: Kirkeklokker s. 113.

¹¹⁴ En delefoged var kongens repræsentant på her-redstinget og havde i øvrigt politimæssige funktioner.

¹¹⁵ Christoffer Spydstrup var fæster af kronens mølle, Rye mølle, og skovrider i Skbg. len (ÅrbÅrhSt. 1917, s. 113f.), desuden kirkeværge ligesom Søren Jensen

Fig. 68. Detalje af tårnur 1726, jfr. fig. 44 (s. 3755). Hans Stiesdal fot. 1991. - *Detail of tower clock 1726, cf. fig. 44.*

Klock (note 41). Salmon Torbensen var kirkens faste murer m.m. (note 41). Alle de tre nævnte personer omtales som »tinghørere« i tingbogen 1661-87 (LA Vib. Rye birk (B 61 b; film M 31344)).

¹¹⁶ I de egentlige regnskaber er ikke omtalt udgift til klokkestøberen. De indsamlede midler fra andre kirker er antagelig medgået hertil og regnskabet aflagt til lensmanden (jfr. s. 3718f.).

¹¹⁷ RA. Rtk. Rgsk. ældre end 1559 (108 A, pk. 11). Indkrævede klokker 1528/29.

¹¹⁸ Bogstaverne o i anno og d i dni er ødelagt foroven.

¹¹⁹ Dette forhold tydeliggør, at der til indskriften har foreligget en fortegning. - Den vanskelige tolkning af de mange forkortelsestegn her har affødt mange forskellige tolkninger, jfr. præsteindb. til Ole Worm (II, 1974, ved Frank Jørgensen, Landbohist. Selskab): »qui Rosmartiæ fundator«, gengivet af Resen, s. 98f. med »hædret med pavens rose«, kommenteret i Marmora Danica II, 1741, s. 342, en tolkning der med rette underkendes både af Høyen 1830 og Løffler 1877. - Herluf Nielsen, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, takkes for hjælp vedr. tolkningen.

¹²⁰ Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle, 1973, s. 337.

¹²¹ Jfr. Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886, s. 68; to segl nr. 790 for abbed Cristiern (jfr. Repert. nr. 6137; 1487 og 6686: 1490). - En klokke (nu i Hesselager kirke, Svendborg amt) var skænket af C. 1490 (Uldall: Kirkeklokker, s. 199). - Abbeden var afgået før 1495 ifølge segl nr. 791: 1495, vedr. en anden abbed, Søren.

¹²² Olrik s. 26f.; jfr. DaRigBr. I.rk. III, nr. 70 og 112.

¹²³ Bispens slægtsforhold kan ikke bestemmes, da flere slægter har ført dette mærke, bl.a. Udsen I og II

og Butze, jfr. Achen, note 120, s. 231f. - Måske er der tale om et »fantasi-våben« som foreslået af Per Kristian Madsen i artiklen Bispegrave på Øm kloster, i hikuin 3, 1977, s. 147.

¹²⁴ Jensen: Gravsten, nr. 79 og I, 37f., jfr. Beckett: DaKunst. II, 1926, s. 267.

¹²⁵ Olrik s. 31.

¹²⁶ Jfr. note 119, s. 26, Resen s. 98f. og note 75.

¹²⁷ Tegningen dateret 1848, med tekst indskrevet i Nørre Iyllands Mærkværdigheder II, 1852, s. 4-5.

¹²⁸ Jfr. J. R. Hübertz, der i brev 1833 til Chr. Jürgensen Thomsen, Kommissionen for Oldsagers Opbevaring, foreslog stenen flyttet til vestenden. (Jfr. korrespondance 1833 og 1853 i NM).

¹²⁹ Jfr. Holger Fr. Rørdam: Efterretninger om de to sidste Abbeder i Øm Kloster, i Kirkehist.Saml. 3. rk. III, 94ff., især s. 100; H. Garner Nielsen: Abbed Peders død, i Skalk 1966: 2, s. 18-24. Jfr. Øm klostres inventarium 1554, s. 3789. - Jensen: Gravsten, I, 263 og nr. 556.

¹³⁰ Ligeledes her 1808 (præsteindb.).

¹³¹ J. H. var fæster af Rye mølle, jfr. Chr. Heilskov: Ry Mølle, i ÅrbÅrhSt. 1917, s. III f., der gengiver hans bomærke på stenen.

¹³² LA Vib. Lens- og amtsadministrationen. Skbg. og Åkær amter 1661-1799. Indkomne breve 1703 (B5C. 67) og note 75. Klager 22. okt. 1701 og 29. aug. 1703, den sidste med kopi af præstens kvittering 30. okt. 1681, hvori attesteres, at Steffen Sørensen har betalt 4 sl. dl. for hustruens begravelse, samt kvittering af 5. febr. 1682 for samme beløb for et lejersted ved siden af.

¹³³ Vedr. sådanne, se Kai Uldall: Gravtræ og gravramme, i NMArb. 1931, s. 41ff.

¹³⁴ Begravelsen er måske blevet lukket op for nedsettelsen af Anne Hagensdatter, datter af Hagen Johansen af Rye mølle, der samme år betalte 2 mk. for hendes begravelse (note 41); jfr. Chr. Heilskov: Ry Mølle, s. 114f.

¹³⁵ Omtalt i Aarhus Amtstidende 30.juli 1938, efter oplysninger fra lærer Harald Nielsen, Rye.

¹³⁶ LA Vib. Skbg. rytterdistrikt 1717-67. Synsforretninger vedr. de enkelte kirker 1721-60 (G Ryt 8.14).

¹³⁷ Jfr. Chr. Heilskov: Ry Mølle, s.117f.

¹³⁸ Jfr. Søren Knudsen, Glud: Om de gamle haandsmedede Gravkors i Bjerre Herred, i Vejle Amts Aarbøger 1919, s. 85, og Kai Uldall, note 133, s.41ff., samt indb. ved M. Mackeprang 1907.

¹³⁹ Skitsebogsblade med tekst udført 1878 af Hans J. Holm. I ÆldNordArch. 3. rk. 1879, pi. 15.

¹⁴⁰ Ifølge M. Mackeprang var der 1907 kun to, rimeligvis de her angivne nr. 1 og 2.

¹⁴¹ Den mundtlige meddelelse (jfr. nr. 2) har ikke kunnet verificeres ifølge folketællingslisterne fra 1840 og 1850, hvori ingen P. H. er nævnt, men derimod mange træskomænd og -karle.

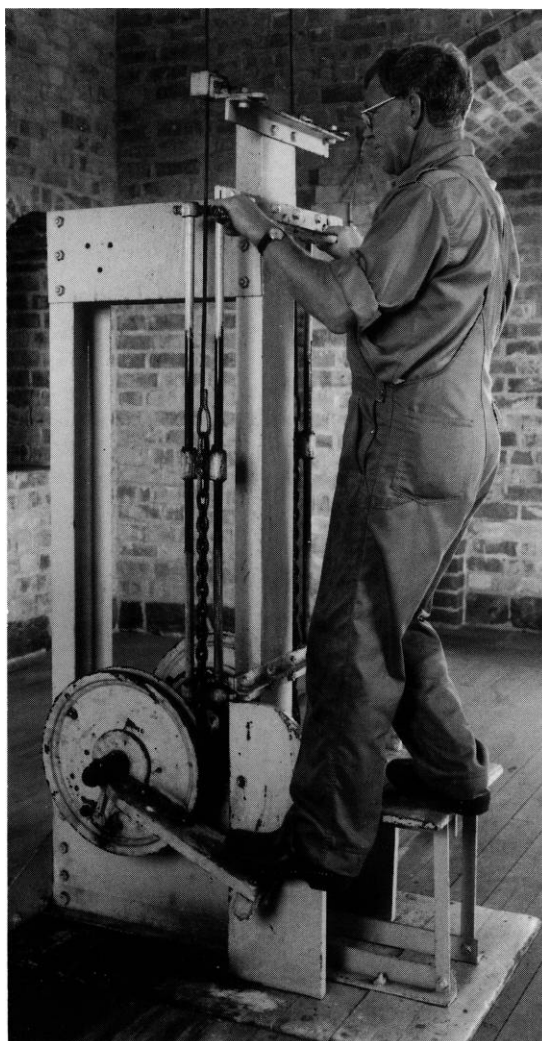

Fig. 69. Trampeapparat o. 1912 til ringning af klokkekerne (s. 3756). NE fot. 1991. - *Treadle arrangement c. 1912 for bell-ringing.*

¹⁴² Navnet stærkt læderet, men anes. »Peders« er tilsyneladende læst ved indførslen i museumsprotokollen. - Ifølge kirkebogen var hun født nævnte dato og datter af gårdmand i Rye Peder Jensen og hustru Mette Kirstine Sørensdatter; hjemmedøbt på grund af svagelighed, begravet 4.juni.

¹⁴³ Ses på fot. 1907 af M.M. Indskriften var da vanskelig at læse pga. »megen overtjæring og slid af vind og vejr.«

¹⁴⁴ Navnet rekonstrueret efter kirkebogen; hun var gift med gårdmand Niels Sørensen, Rye.

¹⁴⁵ Marianne Ritzau, Den gamle By, har venligst givet supplerende oplysninger.

¹⁴⁶ Ifølge kirkebogen døde T. S., gårdmand på Rye-gård, 10. maj 1852, 73 år gl., af alderdom.

¹⁴⁷ Fot. af Jørgen Olrik i NM, Brede.

¹⁴⁸ Nævnt i Veiledning gennem »Dansk Folkemuseum«, 1885, s. 7. I præsteindb. 1890 ved Niels Bak meddeles, at træet var indsendt i hans embedstid (1882-91). Det var skænket af landinspektør Norgaard og stod ifølge protokol nr. IV.1 i »Karnapstuen«, dvs. i Panoptikonbygningen, senere opstillet i Ostenfeldgården og atter i Lofthuset på Frilandsmuseet.

¹⁴⁹ På tegningen er imidlertid gengivet et ovalfelt uden nedre, lige afskæring som almindeligvis for enderne, hvilket (måske) tyder på, at det har været oversidens dekoration, der dog på tegningen synes at være en indskrift.

¹⁵⁰ Tegninger af Danske Kirker, Monumenter etc., i KglBibl. 2°, 63.

¹⁵¹ Tegning af John Wager, Aberford, Yorkshire, i NM2.

¹⁵² P. Sørensen, Rye, har 1919 tilsendt Søren Knudsen, Glud, en tegning af sin kones oldeforældres gravmæle (hvorpå troskabssymbolerne ses). Venligst meddelt af museumsleder Johan Schachner, Glud.

¹⁵³ Jfr. Søren Knudsen, Glud (note 138), s.90ff, samt Aage Jørgensen: Danske Gravminder af Smedejern. Med Indledning af Poul Halkjær Kristensen, 1951, s. 115ff.

¹⁵⁴ Aase Faye: Danske Støbejernskors. Bearbejdet og udgivet af Jan Faye, 1988, kat. nr. 272, jfr. s. 216f.

¹⁵⁵ Gengivet af Aase Faye, fig.249.

¹⁵⁶ Korset beslægtet med et i Sunds, Ringkøbing amt (jfr. Aase Faye, kat.nr. 177 og fig. 161). Det er i øvrigt identisk med to kors på et gravsted (tillige med gravtræ som de ovenfor omtalte, en stele samt en gravramme som den s. 3767 beskrevne) på tegning af Søren Knudsen, Glud, i Glud museum.

¹⁵⁷ Svarende til gravrammer på ovennævnte tegning (note 156), der omslutter planter.

¹⁵⁸ Dr. Hiltrud Westermann-Angerhausen (jfr. note 95) sammenligner kar nr. 1 med flere eksemplarer med mange fælles træk: i Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Slesvig, nr. 1935/747, i Statens historiska Museum, Stockholm, nr. 9725:4, samt et kar fra Stadager, Maribo amt, nu i NM nr. 10441 - parallellt til arbejder af Lübeckermesteren Hans Apengeter.

¹⁵⁹ Ifølge ovenstående har nr. 2, skålen, lighed med to stykker fra en anden gruppe end den, hvortil nr. 1 er knyttet, NM nr. D 145/1951 (ubestemt herkomst) og NM nr. D 540 (fra en kirke under Frijsenborg), der begge af H. W-A anses for at være danske arbejder. Nr. 3, låget, der er meget enkelt, kan sammenlignes med et kar fra Sorø, nu i NM nr. D 8520; dets vinbladmotiv kan tyde på et lybsk forbillede eller lybsk eksport.

SUMMARY

In the Middle Ages, Rye church underwent a series of alterations and enlargements which bear testimony to the significance of the place. West of the church there is a spring known, at any rate in the 15th and 16th centuries far beyond the parish boundaries, for miraculous healing, and considerable numbers of people went on pilgrimages to it. Besides which, due to nature-given conditions, the town became a junction where the roads of central Jutland converged. Medieval Rye was a flourishing trading centre with three large annual markets. The

church (in the late Middle Ages with St. Severin of Cologne as patron saint) was gradually altered and extended apace with the influx of people and increasing prosperity. The changes which turned it from an ordinary village church into an impressive complex can only be reconstructed with a certain amount of uncertainty (fig. 9, 1-4).

Rye church was the scene of the election of King Christian III in 1534, which signified the ultimate victory of the Lutheran Church in Denmark.

Altered spiritual and financial circumstances were followed by administrative reappraisals in the 17th century, and the raids and pillaging which occurred during the Swedish Wars meant that the fabric of the church had to be considerably reduced. The entire east end with transept, chancel, as well as the unusually large tower had to be demolished; only the four bays of the nave were left standing. In 1870 a porch was added, and private funds paid for the present tower built by the architect Hack Kampmann in 1912, the position and appearance of which is in a number of ways reminiscent of its vanished predecessor (fig. 9, 5).

From the present interior it is hard to imagine that the church was once a place of pilgrimage, presumably richly endowed with gifts. The big chancel-arch crucifix from the beginning of the 16th century is the only indication that the inside of the church has formerly been far larger. The now very re-hewn, Romanesque granite font goes back to the oldest †church which pre-dates the beginning of the pilgrimages. A 14th-century censer and some plain altar candlesticks from the following century are all that survived the ravages of the Swedish Wars, the dereliction of the church, poverty, and a fire in 1660. The

acquisition of altar plate and church furnishings came about through the help of private persons. The chalice was donated in 1686, after a pewter †communion set had been in service for some time. The altar-piece was a gift from the copyholder of the Crown mill in Rye, who as churchwarden two years later arranged for the acquisition of a pulpit; both furnishings were probably made by the carpenter called Jesper painter of Linå. A married couple presented a baptismal dish in 1672. The bell was recast by Baltzer Melchior a year after the fire in 1660. Two bells cast in 1912 by M. and O. Ohlsson, Lübeck, were donated by the donor of the new tower, together with a tower clock originally made for the royal chapel at Fredensborg Palace.

From among the church's many sepulchral monuments special mention must be made of a tombstone c. 1490 with a carved figure, which is related to a number of tombstones in Århus cathedral marking the graves of bishops. The tombstone was laid by an abbot of Øm monastery over the grave of Bishop Svend of Århus, the so-called founder of the monastery three centuries earlier, who died in 1191 (cf. p. 3759). The stone which originally marked the bishop's grave at Øm was moved to Rye when the mo-

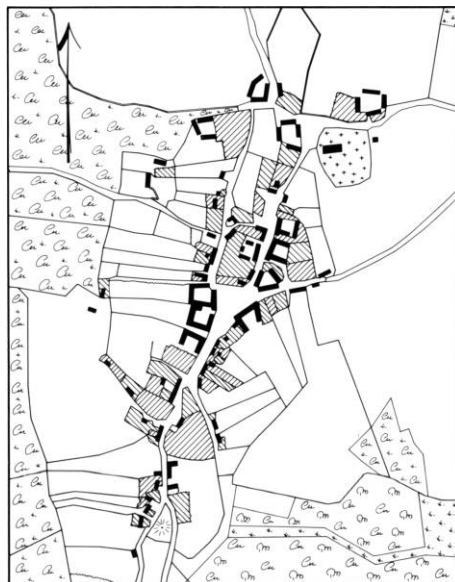

Fig. 70. Rye 1:10.000, uden signatur og årstal, rettelser medtaget til 1848. Kopieret 1982 af Birgitte Andreasen. - *Map of the village.*

nastery buildings were demolished c. 1561, and the penultimate abbot's tombstone (d. 1554) met the same fate. Another tombstone with carved figure marking the grave of a Rye miller's son 1656 is presumably the work of an Århus stonemason's workshop. Formerly there were several

so-called "tomb trees", viz. wooden tomb monuments characteristic of the area; these dated from the mid-19th century and were in the form of recumbent logs with decorations and inscriptions carved by local folk - skilled woodsmen in this well forested region.